

М В І С С О У Р С Р
УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

К. И. ГАЛАС, П. М. ЛІЗАНЕЦЬ

ПОСІБНИК

ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
З ІСТОРИЧНОЇ ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

БІБЛІОТЕКА
Львівського Государственного
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО

УЖГОРОД — 1966

§ 2. ЗВ'ЯЗОК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ІНШИМИ НАУКАМИ

7. З якими науковими дисциплінами тісно пов'язаний курс історії української мови?
8. Яке значення для історії української мови мають курс загального мовознавства та курс старослов'янської мови? Відповідь ілюструйте прикладами.
9. З'ясуйте, яке значення для історії української мови мають курс сучасної української літературної мови та диалектології. Наведіть приклади.
10. Яке значення історії, археології, історії матеріальної та духовної культури народу для курсу історії української мови? Наведіть приклади.

§ 3. ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

11. Яке значення для історичної драматики української мови мають письмові пам'ятки давньоруської та давньоукраїнської мов? Наведіть приклади.
12. Чому писані пам'ятки не можуть дати повної уяви про історичний розвиток мови? Наведіть докази.
13. Що дає для історичної драматики української мови жива народна українська мова? Наведіть відомі вам з говірок приклади, що є залишками давньоруських мовних явищ.
14. Із поданих нижче уривків живої мови випишіть слова, в яких наявні залишки давньоруської мови:
Быў де неч быў йеґден бідный чоґлоґвик, та быґли ў него три сыны. Раз отиц' каже обы йшоў майстаршы гадт'ковати за пшеґнийц'оў. Пушоў овуґн на поле, сидит на земл'и й гадт'куйе, айбо никоґо неґйе. Пришоў рано майстаршы сын доґму и каже вуґц'ови: «сид'іґ им цілу нуч, айбо никоґо м неч від'іґ». На друґый дин' пушоў середуґшн'ый сын, и тот никоґо неч йґмиу, а пшеґнийц'а поґаеґна. Тоўды на триґый дин' отиц' заґнаў маймодл'шого сына Ив'ана. Ив'ан сокоґит, цілу нуч оґчи неч закрыв'ат, раз лиш видит, што йакіс' коґні пшеґнийц'у пасут. Ун тихо прообр'аґс'а до них и йґмиу. Коґні хоґ'ли вт'чи, айбо Ив'ан йіх неч пуґстиу, а привийух доґму и каже вуґц'ови: «н'ан'у, туй с'ут коґн'і». Отиц' зрадоваґс'а тай каже: «Кобых знаў, што ты йіх наразе йґмиш, то заґнаў бым т'а першого, а неч остан'ного».

(Записано в с. Текове, Виноградівський р-н, Закарпатська область.)

Дауно л'уґде май престо жийи. Ус'о с'а робило руґками браґтоґру не быґло; лиш мотыґы та косы побийсковали, быґвало ў чиглади за плечима, йак ишли ў поле. Ораґи быґлы; деґо — короґвами та кун'ми. Х'аґчи быґло буґрше. Хуґдобин'у не мож быґло самуґ пуґстити ў гуґшчанник, бо воўґин уґдразуґ бы зайґли. Жоґны маґли мноґо робоґты — и пецы, и варыґти, и мыґти, и шити, и на поґли робити уґт с'нґлуґ до с'нґлуґ. Дыкуґны та оґ'лн'і, быґвало, захоґ'ат воґн'уґ сего, йаґ застуґдїт.

(Записано в с. Іза, Хустського району, Закарпатської області.)

15. Яке значення ономастики для дослідження історії української мови? Наведіть приклади.

16. Що дають для вивчення історії мови топоніми типу *Урославль*?

17. Вкажіть, яке значення для дослідження історії давньоруської та староукраїнської мови мають слова, запозичені з давньоруської та староукраїнської мови неслов'янськими мовами. Наведіть відомі вам приклади.

18. З'ясуйте, яке значення для дослідження історії давньоруської та староукраїнської мови мають слова, запозичені давньоруською та староукраїнською мовами з неслов'янських мов. Наведіть відомі вам приклади.

19. Що дають для дослідження історії української мови лексичні засвоєння? Наведіть приклади.

20. Прокоментуйте питання про історію таких слов'янських запозичень у фінській мові: *rallitina* — полотно, *arti* — рать, *varri* — горобець, *korsta* — короста, *talkoo* — толока, *kiotalo* — куґжиль.

21. За етимологічними та історичними словниками з'ясуйте походження та історію давньоруських слів: *варґгь*, *оґари*, *король*, *мороморґь*, *коронґь*.

22. Покажіть значення лексичних запозичень для історії мов-джерел на матеріалі таких слов'янізмів в угорській, румунській та молдавській мовах: **угорська мова** — *abroncs* — обруч, *galamb* — голуб, *szombat* — субота, *tomra* — тупий, *rend* — ряд, *szomszéd* — сусід, *penlek* — п'яниця, *szerda* — середа, *szalma* — солома, *szarba* — сорочка, **румунська мова** — *voadă* — біб, *voagat* — багатий, *voronă* — борона, *voroni* — боронувати, *bragă* — брага, *bragă* — борозда, *vidă* — будка, *so-*

asъ — коса, *cosi* — косити, *gredъ* — граблі, *morcov* — морква, *plug* — плуг, *plugar* — орач, *rdlog* — переліт, *spor* — сніп, *stog* — стіг; **Молдавська мова** — *boabъ* — біб, *bagat* — бататий, *boronъ* — борона, *boroni* — боронувати, *braga* — брага, *bradzъ* — борозда, *будъ* — будка, *коасъ* — коса, *коси* — косити, *zredla* — граблі, *морков* — морква, *илуе* — плуг, *илугар* — орач.

23. Із наведеного нижче тексту грамоти князя Мстислава Володимировича (1130 р.), користуючись відомостями з курсу старослов'янської мови, випишіть характерні для давньоруської мови мовні риси, що відрізняють давньоруську мову від інших слов'янських мов:

Се азъ мьстиславъ володимиръ снъ дьржа роуьскоу землю въ свое кнѣженіе повелѣтъ ѳемь сноу своемоу всеволоду ѿдати боуицѣ стмоу георгииви съ данію и съ вирами и съ продажами и вено во҃ское даже которыи кнѣзъ по можемъ кн жении почынетъ хотѣти ѿдати оу стго георгии. а бѣ боуди за тѣмъ и стаи бѣа и тѣ стыи георгии оу него отимаеть и ты игоумене исаиѣ и вы братиѣ. донелѣ же сѧ миръ стѣстоитъ молитѣ бѧ за мѧ и за моѣ дѣти. кто сѧ изоостанеть въ манастыри. то вы тѣмъ дѣлжи есте молити за ны бѧ и при животь и въ сѣмьртѣ. а изъ даятъ рукою своею и осеняете по людие даровьноѣ полѣтретии десѧте привьтъ стмоу же георгииви. а се и всеволодъ даятъ ѳемь блюдо се-ребрьно въ. ѧ. грвнъ серебра...*

24. З'ясуйте, яке значення для дослідження історії української мови мають дані російської та білоруської мов. Наведіть приклади.

§ 4. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД У МОВОЗНАВСТВІ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

25. Що становить собою порівняльно-історичний метод? Якими вченими були закладені основи порівняльно-історичного методу в мовознавстві?

* 3 технічних причин титла позначена в багатьох місцях знаком

26. Прокоментуйте значення порівняльно-історичного методу для дослідження історії української мови. Наведіть приклади.

27. За етимологічними словниками з'ясуйте походження слів: *всякий, вінок, гайдук, глиста, година, голод, горло, дух, коза, могорич*.

§ 5. СЛОВ'ЯНСЬКІ НАРОДИ

28. За поданою на стор. 18 картою охарактеризуйте розселення слов'ян у кінці IX ст. Окресліть територію, зайняту східними, західними та південними слов'янами.

29. Як трактується походження слов'ян і східнослов'янських племен у «Повѣсті временныхъ лѣтъ»?

Для висвітлення цього питання користуйтеся працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточныхъ славян» (стор. 7—11).

30. Хто подав перші історичні відомості про слов'ян та їх територію?

31. Користуючись працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточныхъ славян» (стор. 152—161), прокоментуйте питання про розселення давньослов'янських племен і про давньослов'янські племінні назви.

32. Яких слов'ян слід розуміти під назвами *венети, анти, склавини*? Які думки вчених відомі вам щодо цих назв?

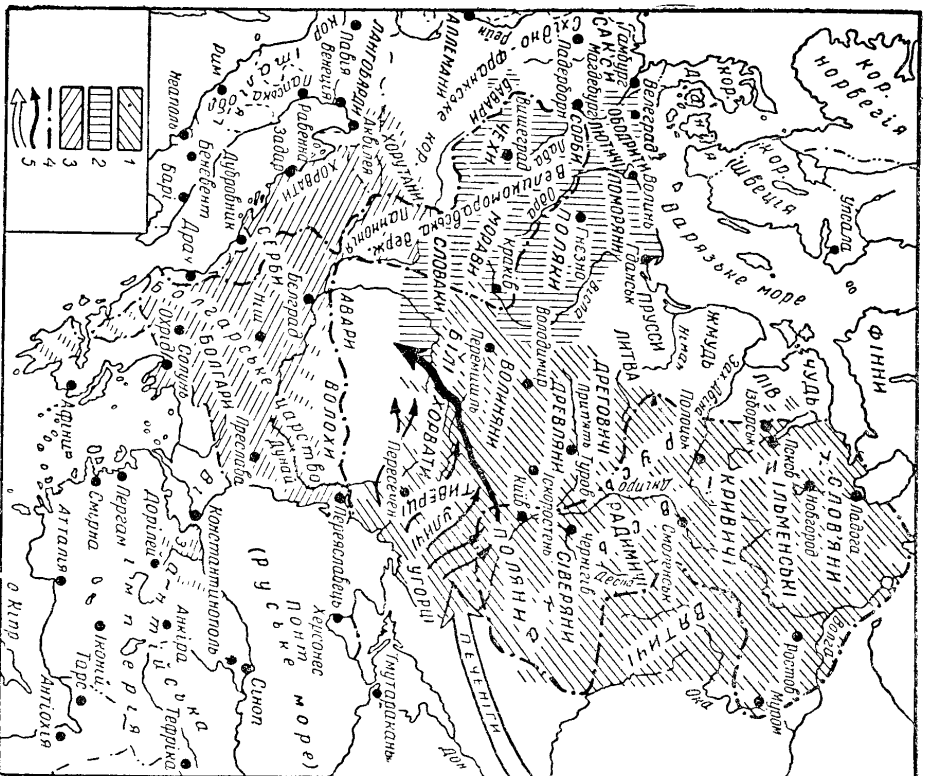
33. За працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточныхъ славян» (стор. 45—49) з'ясуйте, як розв'язувалося питання походження слов'ян та їх мови у радянському мовознавстві 20—40-их років.

34. Що дає для висвітлення проблеми походження слов'ян археологія? Наведіть приклади.

35. Що можуть дати для висвітлення проблеми походження слов'ян лінгвістичні дані? Наведіть приклади.

36. З'ясуйте, яке значення мають лексичні дані для визначення прабатьківщини слов'ян. Наведіть приклади. Для висвітлення цього питання користуйтеся працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточныхъ славян» (стор. 110—123).

37. Яке значення для висвітлення проблеми походження слов'ян мають дані ономастики? Наведіть приклади.

Слов'яни у кінці IX століття.
Запозичено карту з «Історії середніх віків» (за редакцією
Є. О. Коєміцького і С. Д. Сказіна), К, 1954, т. 1

- 1 — східні слов'яни, 2 — західні слов'яни, 3 — південні слов'яни,
4 — кордони слов'янських держав у кінці IX ст., 5 — рух уторців
і пенелітів у кінці IX ст

38. За «Атласом народів мира» та працею «Численність і расселение народів мира» (Москва, 1964) назвіть території, заселені сучасними слов'янськими народами.

§ 6. МОВНА СПОРІДНЕНІСТЬ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

39. За працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточных славян» (стор. 83—109) з'ясуйте питання про походження спільнослов'янської мови і основні етапи її розвитку.

40. На який період припадає виділення «слов'янських» діалектів із спільноіндоєвропейської мови? Що слід розуміти під терміном «спільнослов'янська мова»?

41. За працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточных славян» (стор. 123—130) з'ясуйте питання про балто-слов'янську спільність та прабатьківщину слов'ян.

42. На який період припадає початок розпаду спільнослов'янської мови?

Для висвітлення цього питання користуйтеся працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточных славян» (стор. 161—166).

43. Нижче наводяться слова української, російської та білоруської мов. За допомогою словників наведіть відповідники до цих слів з інших слов'янських мов (болгарської, сербохорватської, македонської, чеської, словацької, польської, верхньо- та нижньолужицької). З'ясуйте, які спільні і відмінні риси наведених слів у різних слов'янських мовах:

Українські	Російські	Білоруські
мати	мать	маці
небо	небо	неба
сонце	солнце	сонца
голова	голова	галава
один	один	адзін

44. Порівняйте уривок з роману М. Горького «Мати», поданий нижче слов'янськими мовами¹. Знайдіть у текстах приклади, що вказують на мовну спорідненість слов'янських народів:

¹ Взято з праці К. К. Трофимовича «Практикум з порівняльної граматики слов'янських мов», Львів, 1960.

Українська мова

За фабрикою, майже оточуючи її гнилим кілцем, тягнулося широке болото, поросле ялиниником та березою. Влітку воно дихало густими, жовтими випарами і на слобідку з нього летіли хмари комарів, сіючи пропасниці. Болото належаєло фабриці, і новий директор, бажючи мати з нього вигоду, надумав осушити його, а до речі вибрати торф. Доводячи робітникам, що це оздоровить місцевість і поліпшить умови життя для всіх, директор розпорядився вираховувати з їхнього заробітку по копійці з карбованця на осушення болота.

Російська мова

За фабрикой, почти окружая ее гнилым кольцом, тянулось обширное болото, поросшее ельником и березой. Летом оно дышало густыми, желтыми испарениями и на слободку с него летели тучи комаров, сея лихорадки. Болото принадлежало фабрике, и новый директор, желая извлечь из него пользу, задумал осушить его, а к стати выбрать торф. Указывая рабочим, что эта мера оздоровит местность и улучшит условия жизни для всех, директор распорядился вычитать из их заработка копейку с рубля на осушение болота.

Білоруська мова

За фабрыкай, амаль абкружаючы яе гнілым калыцом, цягнулася шырокае балота, якое парасло ельнікам і бярэзнікам. Улетку яно дыхало густымі, жоўтымі выпарэннямі, і на слабодку з яго ляцелі хмары камароў, сеючы ліхаманку. Балота належала фабрыцы, і новы дырэктар, жадаючы атрымаць з яго якую-небудзь карысць, надумаў асушыць яго, тым часам выбраць торф. Указваючы рабочым, што гэтае мерапрыемства аздоровіць мясцовасць і палепшыць умовы жыцця для ўсіх, дырэктар загадаў вылічаць з іхняга заробку капейку з рубля на асушку балота.

Болгарська мова

Зад фабриката се разстигаше обширно блато, обрасло с дребни елхи и брезии, което почти я обгръщаше в обръч от мизирми на изгнило. Лятно време то изпу-

скаше гъсти жълти изпарения и в квартала предитаха от него облаци комари и разнасяха треска. Блатото принадлежеше на фабриката и новият директор, който искаше да извлече от него полза, намисли да го изсуши и да изкара от него торф. Като сочеше на работниците, че тази мярка ще оздрави местността и ще подобри жизнените условия за всички, директорът се разпореди да отбият от заплатата им по една копейка на рубъл за изсушаване на блатото.

Македонська мова

Зад фабриката, оградувајќи ја скоро од сите страни како со некаков гнил прстен, се простираше просторно мочуриште. Обраснато со ели и брезии. Лете од мочуриштето се крзваше задушливо, жолто испарение, и од него во предграднето долетувала облаци комарци и сејеја треска. Мочуриштето ѝ припаѓаше на фабриката и новиот директор, сакајќи да го искористи, намисли да го исуши, и покрај другото да го извади и тресетот. Уверувајќи ги работниците дека таа мерка ќе ја подобри здравствената состојба на местото и дека ќе ги поправи условите за живот на сите, директорот нареди од секоја рубља* на нивната заработувачка да се одзема по една копейка за исушување на мочуриштето.

Сербохорватська (хорватськосербська) мова

Иза фабрике, ограђујући је готово са свих страна као какав труо прстен, прогезала се пространа баруштина, којој су израсле јеле и брезе. Лети су се баруштинне дизала загушљива, жута испаренја, и у предграђе су с ње долетали облаци комараца, који су сејали грозницу. Баруштина је припадала фабрици, и нови директор је у жељи да је искористи, намислио да је исуши, а у исто време и да извади тресет из ње. Уверевајући раднике да ће се том мером побољшати здравствено станье места и животне прилике за све, директор је наредио да се од сваке рубле њихове зараде одузима по једна копейка за исушење мочваре.

* З техничних причини лігатури передано буквосполученням *до, но*.

Iza tvornice ograđujući je gotovo sa svih strana, kao kakav truo prsten, protezala se prostрана baruština obrasla jelama i brezama. Ljeti se s baruštine dizala zagušljiva, žuta isparenja, i na predgrađe su s nje dolje-tali oblaci komaraca i sijali groznicu. Baruština je pripadala tvornici, i novi direktor je, želeći da je iskoristi, namislio da je isuši, a u svoje vrijeme i da povadi treset. Uvjeravajući radnike, da će ta mjera poboljšati zdravstveno stanje mjesta i popraviti uslove života za sve, direktor je naredio, da se od svakog rublja njihove zarade oduzme po jedna kopejka za isušenje močvare.

Словенська мова

Za tovarno se je razprostiralo veliko, z jelovjem in brezijem poraščeno močvirje, ki jo je obdajalo kakor gnjl obroč. Poleti so puhteje iz njega goste rumene pare, in na predmestje so se usipali z njega oblaki komarjev in sejali mrzlico. Močvirje je bilo lasti tovarne in novi ravnatelj ga je hotel izrabit s tem, da bi ga osušil in dobival iz njega šoto. Sklicujoč se na to, da bo ta ukrep ozdravil ves kraj in vsem zboljšal življenjske pogoje, je ravnatelj odločil, naj utrgajo delavcem od vsakega zasluzenega rublja po eno kopejko za osušitev močvirja.

Словашка мова

Za továrňou sa rozprestieralo veľké močarisko, zarastené jedľovým a brezovým hájikom, ktoré obkolesovalo továreň ako prehnitý prsteň. V lete dýchalo hustými, žltými výparmi a do kolónie lietaly z neho celé mračná komárov, čo roznášaly zimnicu. Močarisko patrilo tovarni a nový riaditeľ chcel mať z neho osov, nuž zmyslel si vysušiť ho a popritom vybrať z neho rašelínu. Presvieďčal robotníkov, že toto podujatie ozdraví celé okolie a zlepši životné podmienky všetkých, a nariadil, aby im sťahovali z každého rubľa výplaty kopejku na vysušenie močariska.

Чеська мова

Za tovarňou se rozkládal velký močál, porostlý jedlemi a břízami, který ji téměř obklopoval kruhem hnľoby. V létě vydechoval močál husté, žluté výpary a do osady

se z něho valily traky komárů, rozsévající zimnici. Močál patřil továrně a nový ředitel ho chtěl zužitkovat a proto si usmyslel, že jej vysuší a přitom bude dobývat rašelínu. Poukázoval dělníkům na to, že tímto opatřením celý kraj hodně ozdraví a že se pro všechnylepší životní podmínky, a nařídil, aby byla dělníkům z každého rublu mzdy strážena kopejka na vysušení močálu.

Нижньолужицька мова

Skoro wobdawajućy fabryku z pognitym kołom, jo se za njeju šćgnulo šyroke, z jědřami a brjazami poroščone błoto. W lěšu su z njogo lešeli troki komarow, rozšyrjegy zymnicu. Błoto jo słušało fabrice, a nowy direktor jo kšěł z njogo wużytk měš. Won jo sebje wumyslił, je wusušyć a pši tom z njogo wudobywać smogoľ. Pokazujućy žěžašerjow na to, aź toš ta nařawa wustrowi město a polepšy wumńenjenja žywjěnja za wšykných, jo direktor pšikazał, wotšćgnuś z jich myta kopejku na rubl za wusušenje błota.

Верхньолужицька мова

Za twornju, nimale wobdawajo ju ze zhnjnym kruhom, čehnješe so wobšěrne bahno, poroščene ze šmrěkami a brězami. W lěću wuparješe husty, žořty dym a na předměsto z njeho lećachu mřóćeje, kumtworow, rozšěrjejo zymnicu. Bahno štušeše twornji, a nowy načolnik chcyjo jo zwužitkować zamysli so jo wusušić a wudobywać pochowinu. Wukładajo džěłačerjam, zo tuća naprawa wokolinu wustrowi a polepši wumńenjenja žiwjenja za wšěch, načolnik mješe mysle z jich mzdy z rubla wocahněć kopejku na wusušenje bahna.

Польська мова

Za fabryką, prawie okrążając ją zgnitym pierścieniem, ciągnęły się obszerne bagno, poroście jedliną i brzozą. Latem oddychały gęstymi żółtymi oparami i na osiedle leciały z nich ciemny komarów siejąc gorączkę. Błota

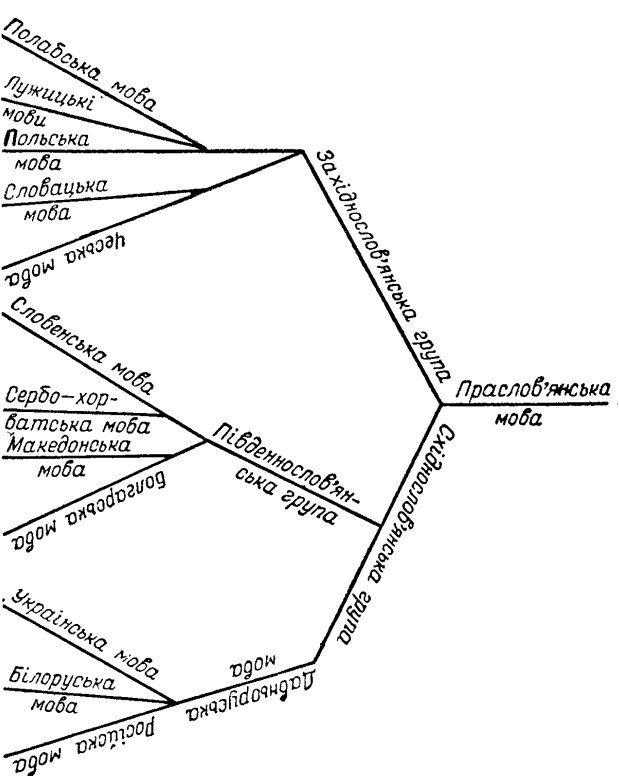
palezały do fabryki i nowy dyrektor chce wyciągnąć z nich rozutek, postanowił je osuszyć, a przy sposobności wybrać torf. Wskazuje robotnikom, że w ten sposób uzdrowi okolicę i polepszy warunki ich życia, wydał rozporządzenie, żeby odliczać z ich zarobków koryjkę od każdego rubla na osuszenie błota.

§ 7. ТРИ ГРУПИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

45. Прокоментуйте питання про мову полабських слов'ян і мову кашубів. Які думки з приводу цього вам відомі?

46. На який період припадає виділення східнослов'янських діалектів із спільнослов'янської мови? Що слід розуміти під терміном «східнослов'янська мова»?

47. Розгляньте і прокоментуйте наведену нижче схему². З'ясуйте ті шляхи, якими йшла діалектна диференціація, та проміжні стадії, через які вона проходила до остаточного формування давніх слов'янських мов.

² Схему взято з праці М. Ф. Станіського «Старослов'янська мова», Львів, 1964.

48. Із поданих у вправі 44 текстів з різних слов'янських мов випишіть слова з мовними рисами, успадкованими трьома групами слов'янських мов від спільнослов'янської мови. Прокоментуйте написані вами з текстів приклади.

§ 8. СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ІХ ВІДНОШЕННЯ ДО ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

49. Користуючись працею Л. А. Булаховського «Питання походження української мови» (стор. 169—194), прокоментуйте найважливіші теорії про розгалуження східнослов'янської мовної єдності.

50. Розгляньте тексти, наведені у вправі 44. З'ясуйте, які мовні риси у словах, успадкованих із спільнослов'янської мови, відрізняють східнослов'янські мови від інших груп слов'янських мов (південної та західної). Прокоментуйте ці риси.

51. До давньоруських слів *коньць*, *день*, *берегъ*, *голова*, *дубъ*, *земля*, *князь*, *кравъ*, *слатати*, *врхъ* подайте старослов'янські відповідники і прокоментуйте спільні та відмінні риси.

52. Користуючись етимологічними словниками, наведіть до давньоруських слів з попередньої вправи відповідники з інших слов'янських мов. Встановіть спільні та відмінні мовні риси. Прокоментуйте їх.

§ 9. УТВОРЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ МОВИ

53. Як виникла мова давньоруської народності? Охарактеризуйте основні етапи розвитку давньоруської мови.

54. З'ясуйте зміст українських термінів «давньоруська мова» і «староруська мова» та російських термінів «древнерусский язык» і «старорусский язык».

55. Що слід розуміти під термінами: «спільнослов'янська мова», «праслов'янська мова», «старослов'янська мова», «церковнослов'янська мова», «спільнослов'янська мова», «давньоруська мова» та «староукраїнська мова»?

56. За працею Ф. П. Філіна «Образование языка восточных славян» (стор. 226—275) прокоментуйте пи-

тання про виникнення фонетичних рис, характерних для мови східних слов'ян раннього періоду.

57. До старослов'янських слів *брада, брѣвѣно, влѣкъ, врѣба, вѣмѣжѣти, грѣбѣ, дѣти, динѣ, орѣлѣ, ношѣ* подайте давньоруські відповідники. З'ясуйте, які мовні риси відомі в словах давньоруської мови. Прокоментуйте ці риси.

§ 10. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

58. Охарактеризуйте основні причини розпаду давньоруської народності і утворення на її основі трьох нових східнослов'янських народностей — української, російської та білоруської.

59. Користуючись працею Л. А. Булаховського «Питання походження української мови» (стор. 43—67), з'ясуйте питання про майбутні українські фонетичні та морфологічні риси в давньоруських пам'ятках (до XIV ст.).

60. На який період припадає формування української народності та її мови?

61. За працею Л. А. Булаховського «Питання походження української мови» (стор. 10—25) прокоментуйте питання про походження сучасної української літературної мови.

62. Розгляньте нижчеподані зразки української живої розмовної мови. З'ясуйте, який з уривків своїми лексичними, фонетичними та граматичними особливостями найближчий до літературної мови.

Північні діалекти

Жиу́ дієд і ба́ба || у їх буу́ син Іва́н || задумау́ шоб дієд здієлау́ чоу́н'ік | йон пайєд'єа рібу́ лавіг' || дієд здієлау́ чов'єн | і пайєхау́ Іва́н рібу́ ву́д'іг' || а ба́ба прин'єсла сн'єдат' | йєчму на мор'є || начага́ йаго́ гук'ат' | Іва́н'ка му́л' ав'ан'ка | ти па мору́ йєзд'іш | ти рібку таб'є сн'єдат' | прин'єсла || приплиу́ | рібу́ аддау́ | па-таб'є сн'єдат' | прин'єсла || приплиу́ | рібу́ аддау́ | па-сн'єдау́ і зн'обу́ п'айліу́ ||

(с. Комарівка, Добрянського р-ну,
Чернігівської області)

Південно-західні діалекти

Коли йа быу́ йше малыйй уже-м мау́ дас сім ро́ку ро́дичі хот'іли жєбы́м гониу́ козы́ пасти, бо у́ нас ішій тоу́ды́ бы́ли козы́. Йа рас в'у́гнау́ козы́ на пашку́у. Воу́к козу́ йинну́ йиміу́ та йзіу́ быу́. Йа тоу́ды бойау́с' а йти до́му ай ут'ік служити до Рем'єт.

Прийду́ так пон'ад вичу́р до Рем'єт та так стоу́ на ву́лици. Прийде́ так йинна жон'а до мене́ та ка́же: В'ітки ты, хл'опчику́? Йа тоу́ды ка́жу: Йа с Турці́, йду́ служити да́где. Уна тоу́ды міні́ ка́же: Но пуйдеш до мене́. У мене́ роб'оты́ не бу́де т'ашк'ойі, ту́л'ко бу́деш мир'ков'ати на дітйну́.

(с. Турция, Перечинського р-ну,
Закарпатської області).

Південно-східні діалекти

Тут по́не чісте бу́ло | і г'удей ма́ло | ходили коро́бей-нікі | продава́ли усе́чину || потом поч'агай каз'ат' | шо бу́де ст'анці'я | і вогне́на кол'існиц'а бу́де б'ігат' | а св'іт бу́де обсно́ваний за́г'анним наву́тйн'єм || бу́ла по́стро́йєна ст'анці'я | і по́йзд поч'ау́ йіздит' || тоді й карто́бл'а по́йавил'ас' | та така́ бу́ла по́г'ан'а | малє́нка з бу́л'ачка́ми ||

там | де Соф'іеу́ка на бу́ло ніко́бо | а по́г'ім ту́ди сєйла́ли г'удей | як'і провину́лис' | а йак граф зан'ау́ зем'л'у | йаму́ тре́ба бу́ло ба́гац'ко г'удей | то в'ін п'є-расил'иу́ с Сох'в'іеу́ки г'удей у́ Малосм'іг'анку́ || а у́ Йаблун'іу́д'і граф с'єм'ій вим'ін'ау́ на соба́ку | і вони́ на н'ого роб'или ||

(с. Мала Смілянка, Смілянського р-ну,
Черкаської області)³.

63. Чому говори Середньої Наддніпрянщини лягли в основу української літературної мови?

64. Про що свідчать північноукраїнські дифтонги *юо, ъе, ъи, ъі* на місці етимологічного *о* в новоутворених закритих складах? Яке значення цього фонетичного явища для дослідження історії української мови?

³ Взято з книги: Ф. Т. Жижко, Нариси з діалектології української мови, К., 1955, стор. 223, 264, 273.

Наведіть ряд інших прикладів з відомих вам го-
ворів.

65. Порівняйте тексти, подані нижче давньоруською (оригінал) і українською мовами (переклад). Знайдіть риси мовної спорідненості.

Давньоруський текст

Игорь плъкъ заворочает: жаль бо ему мила брата
Всеволода. Бишася день, бишася другый; третьо дни
къ полудню падоша стязи Игоревы. Ту ся брата разлу-
чиста на березѣ быстрой Каялы. Ту кровавого вина не-
доста; ту пир докончаша храбри русичи: сваты попиша,
а сами полегоша за землю Рускую. Ничить трава жа-
лошами, а древо с тугою къ земли преклонилосъ.

Переклад українською мовою

Гор полки повертає: жаль бо йому брата Всеволода.
Билися день, билися другий; третього дня опівдні впа-
ли стязи Ігореві. Тут і розлучилися брати на березі би-
строй Каяли. Тут кривавого вина не вистачило; тут
бенкет справили хоробрі русичі: сватів напоїли, а самі
полягали за землю Руську. Хилиться трава від жалощів,
а дерева з тугою до землі нахилилися.

66. На матеріалі текстів, поданих у попередній впра-
ві, знайдіть приклади, в яких відбиваються специфічні
відмінності між обома мовами в лексичному складі,
граматичній будові, фонетичному оформленні. З'ясуйте,
який з рівнів мов (лексика, граматики, фонетика) за-
знав найменших змін, а який найбільших.

**§ 11. УКРАЇНСЬКА МОВА В ЇЇ ВІДНОШЕННЯХ
ДО ІНШИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

67. За працею Л. А. Булаховського «Питання похо-
дження української мови» (стор. 125—142) з'ясуйте пи-
тання про українську мову в її історичних стосунках з
іншими східнослов'янськими мовами.

68. З наведеного нижче уривку з роману М. Горь-
кого «Мати» російською (оригінал), українською та бі-

лоруською (переклади) мовами випишіть слова, що
мають однакове значення і навіть однаково чи подібно
вимовляються в усіх східнослов'янських мовах.

Російський текст (оригінал)

Павел был болен в субботу, когда вывесили объявле-
ние директора о сборе копеек; он не работал и не знал
ничего об этом. На другой день, после обеда, к нему
пришел благообразный старик, литейщик Сизов, высокий
и злой слесарь Махотин и рассказали ему о решении
директора.

Український текст (переклад)

Павло був хворий у суботу, коли вивісили оголо-
шення директора про збір копійки; він не працював і
не знав нічого про це. Другого дня, після обідні, до нього
прийшов благообразний дідок, ливарник Сізов, високий
і злий слюсар Махотін і розказали йому про рішення ди-
ректора.

Білоруський текст (переклад)

Павел быў хворы у суботу, калі вывесілі аб'яву ды-
рэктара пра збор капейкі; ён не працаваў і не ведаў
нічога пра гэта. На другі дзень, пасля абедні, да яго
прыйшоў паважнага выгляду стары ліцейчык Сізаў, вы-
сокі і злы слесар Махотін і расказалі яму пра ды-
рэктараву пастанову.

69. На матеріалі текстів, наведених у попередній
вправі, з'ясуйте, які фонетичні та граматики особливос-
ті відрізняють українську мову від інших східнослов'ян-
ських мов (російської та білоруської).

В одну колонку випишіть відмінні фонетичні риси, а
в іншу — відмінні морфологічні риси.

§ 12. НАЗВА «УКРАЇНСЬКА МОВА»

70. Які основні етапи розвитку пройшла назва «укра-
їнська мова»?

71. Користуючись етимологічними словниками, з'я-
суйте походження слова *Україна*.

72. Прокоментуйте значення терміну «малоруська мова» та вкажіть на час його виникнення.
73. Охарактеризуйте зміст терміну «руська мова» та вкажіть на час його виникнення.
74. З'ясуйте значення термінів «козацьке наріччя», «козацький зв'язк» та вкажіть на час і причини їх виникнення.

§ 13. ХРОНОЛОГІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

75. Яка хронологізація історії української мови прийнята в українському радянському мовознавстві?
76. Які основні моменти слід врахувати при хронологізації історії української мови?
77. Які існують думки щодо хронологізації історії української мови?
78. Розгляньте наведені нижче фонетичні явища. З'ясуйте, до якого періоду можна їх віднести.
1. Перехід *g, k, x* в *ж, ч, ш* та *z, ц, с*.
 2. Заміна **je-* в *o-* на початку слів.
 3. Часокількісне та якісне чергування голосних.
 4. Перехід давніх *o* та *e* в *i* в нових закритих складах.
 5. Зміна *e* в *o* після шиплячих та *й*.
 6. Занепад глухих голосних *ъ* та *ь*.
 7. Заміна *gy, ky, xy* на *gy, ky, xy*.
 8. Зміна *o* в *a* (*кочан* — *качан*).

§ 14. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПИСЬМА У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

79. Які думки вчених існують щодо питання про виникнення та розвиток письма у східних слов'ян? Прокоментуйте ці думки.
80. Охарактеризуйте слов'янські азбуки: кирилицю і глаголицю. Які думки вчених відомі вам про ці азбуки?
81. Які етапи у своєму розвитку пройшло кириличне письмо? Відповідь ілюструйте прикладами.
82. Прокоментуйте основні види письма у східних слов'ян.
83. Охарактеризуйте шрифти, що одержав назву «*гравданський*», «*гравданка*».

84. За працею Л. В. Черепніна «Русская палеография» (Москва, 1956) розгляньте уривки кириличного письма, написані уставом, півуставом і скорописом. Охарактеризуйте особливості кожного виду письма (накреслення букв уставу, півуставу і скоропису див. стор. 129—131).

85. Запишіть по-давньоруськи такі числа: 12, 145, 1130, 1359, 6067.

Глаголиця		Кирилиця		Глаголиця		Кирилиця	
Букви	Числове значення	Букви	Числове значення	Букви	Числове значення	Букви	Числове значення
+	1	А	1	Ⲁ	600	Х	600
Ⲛ	2	Б	2	Ⲃ	700	Ⲫ	800
Ⲛ	3	В	3	Ⲅ	800	Ⲭ	900
Ⲛ	4	Г	4	Ⲇ	900	Ⲯ	1000
Ⲛ	5	Д	5	Ⲉ	1000	Ⲱ	1100
Ⲛ	6	Є	6	Ⲫ	1100	Ⲳ	1200
Ⲛ	7	Ж	7	Ⲭ	1200	Ⲵ	1300
Ⲛ	8	З	8	Ⲯ	1300	Ⲷ	1400
Ⲛ	9	И	9	Ⲱ	1400	Ⲹ	1500
Ⲛ	10	І	10	Ⲳ	1500	Ⲻ	1600
Ⲛ	20	К	20	Ⲵ	1600	Ⲽ	1700
Ⲛ	30	Л	30	Ⲷ	1700	Ⲿ	1800
Ⲛ	40	М	40	Ⲹ	1800	Ⲽ	1900
Ⲛ	50	Н	50	Ⲻ	1900	Ⲽ	2000
Ⲛ	60	О	60	Ⲽ	2000	Ⲽ	2100
Ⲛ	70	П	70	Ⲿ	2100	Ⲽ	2200
Ⲛ	80	Р	80	Ⲽ	2200	Ⲽ	2300
Ⲛ	90	С	90	Ⲽ	2300	Ⲽ	2400
Ⲛ	100	Т	100	Ⲽ	2400	Ⲽ	2500
Ⲛ	200	Ѧ	200	Ⲽ	2500	Ⲽ	2600
Ⲛ	300	Ѩ	300	Ⲽ	2600	Ⲽ	2700
Ⲛ	400	Ѭ	400	Ⲽ	2700	Ⲽ	2800
Ⲛ	500	Ѯ	500	Ⲽ	2800	Ⲽ	2900

Запозичено з праці М. Ф. Станіславського «Старослов'янська мова», Львів, 1964 р.

У 86. Яке цифрове значення мали у мові східних слов'ян букви: *л, р, а, н, ф, ч*?

Розшифруйте числове значення буквосполучень:

тд, тла, ві, ≠сфд, лд.

У 87. Розгляньте наведену вище таблицю старослов'янських азбук (глаголиці і кирилиці), звернувши увагу на числове і звукове значення букв. З'ясуйте відмінності у числовому значенні букв цих двох азбук (таблицю див. на стор. 31).

§ 15. ПАМ'ЯТКИ ПИСЬМА

88. Охарактеризуйте давньоруські пам'ятки XI ст.

89. Охарактеризуйте давньоруські пам'ятки XII ст.

90. Охарактеризуйте основні пам'ятки давньоукраїнської мови, що датуються XIV—XVI ст.

91. В яких історичних пам'ятках вперше фіксуються специфічні риси української мови? Назвіть ці мовні риси.

92. Розгляньте наведені нижче два тексти, один з яких написаний давньоукраїнською мовою XV ст., а другий — українською мовою XIX ст. Порівняйте мовні риси цих двох пам'яток. З'ясуйте, яких змін у своєму розвитку зазнала нова українська літературна мова в порівнянні з давньоукраїнською мовою. Визначте мовні риси (фонетичні, лексичні), характерні для тексту української мови XIX ст. і відсутні у тексті староукраїнської мови XV ст. Прокоментуйте їх.

Лупька жалована грамота 1434 р.

Мѣстѣно божѣиоу мы великый князь швѣтригайлѣ литовскѣи русскѣи чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ комуждо потребизна ето вѣдати иже видивъ и знаменавъ службу нашего вѣрного слугѣи пана Есиѣа Чусы и мы порадивши сѣ с князи и паны з нашею вѣрною радою даемъ и записуемъ пану Чуси имѣныи ѡ лупькомъ повѣте басово со всеми селы и приселки и з волостыю ѡ трехсотъ копахъ грошей со всеми входы и приходы с нивами сеножатми з дубровами з ловы звериными и с птишими ставы и з млыны з мыты и со всеми пошлннами какъ та-а всѣа верхъ мененаѣ имѣныи сама в собѣ и во ѡбходѣхъ своихъ маеть.

Т. Г. Шевченко:

«Тополя»

По дуброви витерь вые,
Гуляе по полю,
Край дороги гне тополя
До самого долу. —

Стан vysokый, листь широкий
На шо зеленіе?
Кругомъ поле, як те море
Шыроке, сыніе.

Чумак иде, подьявтыця
Та й голову схылить,
Чабанъ вранци зь сопилкою
Сяде на морыли,

Подьявтыця — сердце ные:
Кругомъ ни былныи: —
Одна, одѣа, якъ сырота
На чужыни, гыне!

(Кобзар. Фототипія позациєнзурного примірника видання 1840 року).

§ 16. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАФІКИ ТА ОРФОГРАФІИ

93. Яке значення старослов'янської та давньоруської графіки та орфографії для розвитку графіки і орфографії української мови? Наведіть приклади.

94. З'ясуйте особливості графіки та орфографії в післямові до Остромирового Євангелія (1056—1057). Текст див. на стор. 81.

95. Охарактеризуйте особливості графіки та орфографії I-го видання «Енеїди» І. П. Котляревського.

96. Охарактеризуйте особливості графіки та орфографії «Русалки Дністрової» І. Вагилевича, М. Шашкевича та Я. Головацького. Який принцип лежить в основі правопису «Русалки Дністрової»?

97. Які характерні особливості правопису М. О. Максимовича?

98. Охарактеризуйте особливості правопису журналу «Основа».

99. Охарактеризуйте правописну систему Є. Желєхівського.

100. Охарактеризуйте основні етапи розвитку та нормалізації української правописної системи: а) дорадянського періоду; б) радянського періоду.

с.101. Охарактеризуйте основні принципи правопису сучасної української літературної мови.

102. З наведеного нижче тексту випишіть окремо слова, написані за фонетичним, морфологічним та традиційним принципами.

— Тисячі років тому в цій річці приймали хрещення наші предки. Сьогодні в цю священну річку погружаємося ми! — Полковник Федорченко, який не звик до патетичних слів, робить паузу, ніби дивується з самого себе. Він ще ніколи так не говорив, але почуває, що генерал був правий, що саме ці слова потрібні зараз солдатам. Голос його ясний в тумані і глибоко людяний:

— Хай же кожен з вас подумає, для чого він народився на світ в цей великий час. Чого ждуть від нас народи? Якого подвигу? Гляньте навколо. Прислухайтеся кожен до голосу своєї душі. Чи вільна вона від титаря особистих речей, спогадів, бажань?!

— Смерть фашистським окупантам! — глухо відповідає полк з туманної мли.

(О. Довженко, Поема про море.)

§ 17. ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

103. Хто з вітчизняних мовознавців брав активну участь у розробці історичної граматики української мови? Назвіть відомі вам дослідження.

104. Ознайомтеся з уривками з «Граматики малоросійського наречія» Ол. Павловського за «Хрестоматією матеріалів з історії української літературної мови» П. Д. Тимошенка (ч. 1, стор. 157—173).

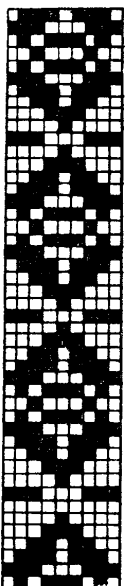
Дайте загальну характеристику цієї граматики.

105. За названою в попередній вправі «Хрестоматією...» П. Д. Тимошенка (ч. 1, стор. 31—39) перечитайте і законспектуйте скорочений переклад на українську мову праці М. О. Максимовича «История древнерусской словесности».

106. За «Хрестоматією...» П. Д. Тимошенка (ч. 1, стор. 40—48) перечитайте і законспектуйте скорочений переклад на українську мову праці І. І. Срезневського «Мысли об истории русского языка».

107. За «Хрестоматією...» П. Д. Тимошенка (ч. 1, стор. 48—54) перечитайте і законспектуйте скорочений переклад на українську мову праці П. Г. Житецького «Очерк звуковой истории малорусского наречия».

108. Як можна застосувати знання з історичної граматики при викладанні української мови в середній школі? Наведіть конкретні приклади.

**ЗАВДАННЯ ТА ВПРАВИ
З ФОНЕТИКИ**

ЗВУКОВА СИСТЕМА ДАВНЬОРУСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ

§ 18. ЗАВДАННЯ ТА ВПРАВИ ДО ВСТУПНИХ ЗАУВАЖЕНЬ

109. З'ясуйте, що слід розуміти під «матерією» мови у відомому вам висловлюванні Ф. Енгельса (Див. стор. 11).

110. З'ясуйте, яка роль звуків мови у вираженні граматичних та лексичних значень слова. Наведіть приклади.

111. Наведіть приклади, які свідчать про історичну змінність звукової системи мови.

§ 19. ГОЛОСНІ І ПРИГОЛОСНІ. СТРУКТУРА СКЛАДУ. НАГОЛОС

112. Спираючись на знання з курсу старослов'янської і сучасної української літературної мови та української діалектології, з'ясуйте, якою була система голосних спільнослов'янської мови (кількісний і якісний склад їх).

113. Як виглядала система приголосних спільнослов'янської мови? Якими кореляціями вона характеризувалася?

114. За допомогою етимологічних словників з'ясуйте походження виділених голосних у таких спільнослов'янських, старослов'янських та давньоруських словах: *давньор.* мати, братъ; *старосл.* мати, братъ; *давньор.* дъва, даръ, знати; *старосл.* дъва, даръ, знати; *давньор.* часъ, кричати; *старосл.* часъ, кричати; *давньор.* око, домъ, небо; *старосл.* око, домъ, небо; *давньор.* остри, ось; *старосл.* остри, ось; *давньор.* тоуръ, соухъ, роудъ, оухо; *старосл.* соухъ, оухо; *давньор.* мышъ, дымъ, ты, бытъ; *старосл.* мышъ, дымъ, ты, быти; *давньор.* сыны, вълкъы; *старосл.* сыны, вълкъы; *давньор.* стьмъ, стдѣти; *старосл.*

сьмѣ, сьдѣти, мѣра; давньор. лѣвь, пѣна; старосл. лѣвь, пѣна; давньор. живь, свиная, старосл. живь, свиная; давньор. шити; старосл. шити; давньор. дружи, вѣщи; старосл. дружи, вѣщи; давньор. мати; старосл. мати; давньор. гости (знах. мн.); давньор. гости (знах. мн.); давньор. медь берѣж, десѣть; давньор. поле, море; старосл. поле, море; давньор. лето, сето; старосл. лето, сето; давньор. мѣхъ, блѣха; старосл. мѣхъ, блѣха; давньор. вѣлкъ, плодѣ; старосл. вѣлкъ, плодѣ (наз., знах. одн. та род. мн. імєн. -о- основ); сльвносл. *shvĕti, *shoĕti; давньор. лѣнѣ, овѣца, несѣмь; старосл. лѣнѣ, овѣца, несѣмь; давньор. рѣци (при реку, речн); старосл. рѣци (при рекѣ, рещи); давньор. матерь; старосл. матерь (<*materьm); давньор. иго, старосл. иго (<*iъgo; пор. лат. iugum); старосл. берѣжѣть, жѣгѣть, женѣж (знах. одн.), дѣжти (<*dmĕti); старосл. сѣдѣть, памѣть (<*tmĕt-); старосл. тѣ (знах. одн. з *tmĕt); старосл. знаѣ.

115. Знайдіть в етимологічних словниках нижченаведені слова і з'ясуйте походження виділених у них приголосних: мати, домъ, мьнѣши, сѣмь, новъ небо, роудѣ, роука; любити, лѣвъ, лѣнѣ, лѣнѣ; вѣдова, дѣва; укр. яровий (пор. чеське jaro 'весна' <*jog-); давньор. бѣрати, бѣратъ, борода; пороси, сѣмати, мѣна, ноутъ; десѣять; домъ, да-ти, дѣмь; ты, то, пѣть; сѣмь, сѣто; знати, зѣрно, мѣзда; гость, голова, зородѣ; кѣто, крѣвь, мѣхъ, соухъ, соха.

116. Поясніть походження шиплячих приголосних у давньоруських словах: а) *часѣ*, *читати*, *чєсати*, *чѣто*, *вѣмчи*, *жѣрдѣ*, *шѣли*; б) *хочоу*, *кричоу*; в) *печи*, *стрици*, *стеречи*, *ляци*.

117. Поясніть походження приголосних з, ц, с в давньоруських словах: *роуци*, *нозѣ*, *моуць*, *вѣлци*, *страць*, *слоуци*, *доуци*.

118. Поясніть виникнення приголосних з, ц, с у таких словах: *ствѣза*, *кѣнѣзѣ*, *отѣць*, *оученици*, *дѣрзати*, *вѣсь*, *овѣца*.

119. У чому суть закону відкритого складу? Наведіть приклади, відомі вам уже з курсу старослов'янської мови.
120. В який період розвитку спільнослов'янської мови діяв закон відкритого складу? Чи діяв цей закон і після розпаду спільнослов'янської мовної єдності?

121. Які фонетичні процеси пов'язані з законом відкритого складу? Своєю відповіддю ілюструйте прикладами.

122. Слова з наступного уривка з післямови до Євangelію поділіть на склади і охарактеризуйте їх.

Изѣславоу же кнѣзю тогда прѣдрѣжашоу обѣ власти. и оца своего карослава. и брата своего володи-мира. самъ же изѣславъ кнѣзь. правѣлаше столѣ оца своего карослава кыевѣ. а брата своего столѣ порѣчи правити близкому своему Остромироу Новѣгородѣ.

123. По скільки складів мали давньоруські слова: *розбити*, *кѣто*, *правѣда*, *сѣврѣкѣ*, *огньнѣ*, *чѣствѣ*, *вѣсєда*, *измѣнѣти*, *дѣлѣзѣ*, *сѣрдѣце*, *носѣ*, *сѣхноути*, *вѣтрѣ*, *сѣви*, *краи*, *мѣшѣ*, *дѣни*?

124. Скількима і якими приголосними міг починатися склад у давньоруських словах? Наведіть приклади.

125. Які звуки давньоруської мови могли бути складотворчими? Наведіть приклади.

126. Чому межа складу в давньоруській мові проходила або після голосного, або після сонорних *р* та *л*?

127. Охарактеризуйте стародавній слов'янський наголос. Чим відрізнявся він від наголосу сучасних східнослов'янських мов?

128. Охарактеризуйте висхідну і низхідну інтонації спільнослов'янської мови.

129. Чи існувала взаємозалежність між наголосом та інтонацією у спільнослов'янській мові?

130. Дані яких сучасних слов'янських мов дають найбільше для розуміння характеру акцентуаційних та інтонаційних особливостей спільнослов'янської мови?

131. Які фонетичні зміни у мові східних слов'ян пов'язані з характером колишньої інтонації?

132. Чи фіксувався наголос давньоруськими пам'ятками?

133. Про який характер колишньої інтонації свідчать сучасні українські повноголосні форми:

а) *воронѣ*, *корѣва*, *солѣма*, *полѣва*;
б) *вѣрон*, *сѣром*, *золѣто*, *золѣву*?

134. З «Лексикону» П. Беринди виписіть:
а) п'ять давньоукраїнських слів, що наявні і в сучасній українській мові і мають наголос на тому ж складі;
б) п'ять давньоукраїнських слів, що наявні і в сучасній українській мові, але відрізняються від перших місцем наголосу. Прокоментуйте.

ВІДОБРАЖЕННЯ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ МОВІ ФОНЕТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

§ 20. ПЕРЕХІДНЕ ПОМ'ЯКШЕННЯ *g, k, sh*

135. Охарактеризуйте перше перехідне пом'якшення задньовязичних. Наведіть приклади.
136. З якими голосними пов'язане перше перехідне пом'якшення задньовязичних? Дайте приклади.
137. Що називається другим перехідним пом'якшенням задньовязичних? Наведіть приклади.
138. З якими голосними пов'язане друге перехідне пом'якшення задньовязичних? Проілюструйте прикладами.
139. Прокоментуйте питання про третє перехідне пом'якшення задньовязичних. Наведіть приклади такого пом'якшення.
140. Яка відносна хронологія першого і другого перехідного пом'якшень задньовязичних приголосних? Які лінгвістичні дані допомагають розв'язувати це питання? Наведіть приклади.
141. Яка відносна хронологія другого і третього перехідного пом'якшення задньовязичних приголосних? Прокоментуйте різні думки з приводу цього.
142. За допомогою етимологічних словників з'ясуйте походження шиплячих у словах давньоруської мови: *соушити, княжити, прочи, послушнѣ, певши, божьниця, начати, кричати*.
143. Чим пояснити сучасне чергування приголосних у таких словах: *крик — кричиш, страх — страшно, книга — книжний, сучо — сучка, міг — можна?*

144. Чим пояснюється чергування приголосних у давньоруських словах: *кѣнѣзъ — кѣнѣзъини, отьць — отьче, вѣсь — вѣхоу?*
145. Поясніть чергування приголосних в основі слів: *муха — мусі, ріє — (на) розі, лѣка — (на) луці*.
146. У яких із слів *лице, нозі, дрожаба, овця, отьць, ножька, тоучьнѣ, отьче* відбулася перша, в яких — друга і третя палаталізація?
147. Сформулюйте закони всіх трьох палаталізацій задньовязичних. Проілюструйте свою відповідь прикладами.

§ 21. ПОМ'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ У СПОЛУЧЕННІ З *j*

148. Яка роль суфіксального *j* після приголосних у дієслівних та іменних основах? Відповідь ілюструйте прикладами.
149. Що дали спільнослов'янські звукосполучення **gj, *kj, *sj* у східних слов'ян? Порівняйте з аналогічними зв'язками старослов'янської та інших відомих вам слов'янських мов.
150. Поясніть чергування приголосних у словах: *друг — дружю, моги — мочу, крижкий — кришу*. Поясніть, котрі з приголосних, що чергуються, давніші.
151. Як проходив процес зміни звукосполучень **gj, *kj, *sj* у відповідні звуки?
152. Що дали спільнослов'янські сполучення **zj, *sj*? Наведіть приклади.
153. Покажіть, як відбувався перехід сполучень **zj, sj* у відповідні звуки.
154. Поясніть чергування приголосних у словах: *присити — прошоу, возити — вожоу*.
155. Поясніть чергування приголосних у дієслівних формах: *пѣсати — пишу, пишеш, пишеть; мазати — мажю, мажеш, мажеть*.
156. Що дали спільнослов'янські сполучення **nj, *lj, *nj*? Порівняйте східнослов'янські явища з відомими вам явищами старослов'янської та інших слов'янських мов.
157. Поясніть чергування *r* з *r'*, *l* з *l'* та *n* з *n'* у словах *морити — морю, полоти — полю, клонити — клоню*. З якого часу існує це чергування?
158. Як рефлексувалися у східних слов'ян спільно-

слов'янські сполучення **dj*, **tj*? Порівняйте з відповідними явищами старослов'янської та інших відомих вам слов'янських мов.

159. Чим викликано чергування приголосних у словах: *сидити* — *сиджу*, *світити* — *свічу*, *колотити* — *колочу*, *садити* — *саджу*? Якої давності це явище?

160. Які погляди існують на походження української африкати *дж* у словах типу *ходжу*, *сиджу*, діал. *меджа*, *саджа*, *молоджий* (молодший)?

161. Поясніть, як від основи давньоруської особової власної назви *Бездьдѣ* утворено давні топоніми *Бездьжѣ* (місто на Дону), *Бездьжа* (село з Новгородчини)?

162. Прокоментуйте історичні топоніми *Мечибожье* (Іпат. літопис), якому відповідає сучасне *Меджибіж* (Хмельницька обл.), та *Дорогобуць* (суч. волинське містечко *Дорогобуж*, місцева народна вимова *Дорогобудж*) з І Новгородського літопису. Що позначалось в них топонімах буквою *ч*?

163. Як рефлексувались у східних слов'ян спільнослов'янські сполучення **skj*, **stj*, **zgj*, **zdj*? Покажіть на прикладах, як саме проходив цей процес?

164. Поясніть чергування звуків у словах: *писк* — *пищу*, *мастити* — *мащу*, *простити* — *прощу*, *іздити* — *іжду*, рос. *визг* — *вижду*, *мозг* — *размозжить* (зверніть увагу, що позначають букви *ж* в російських словах).

165. Як рефлексувались у давньоруській мові спільнослов'янські сполучення **gt*, **kt* у позиції перед голосними *i* та *o*? Покажіть, як проходив цей процес.

166. За допомогою етимологічних словників з'ясуйте, якого походження приголосний *ч* у давньоруських словах *ночь*, *мочь*, *печь*, *пещи*, *лячи*, *мочи*, *стричи*.

167. Як пояснити звукосполучення *gt*, *kt* в сучасних українських інфілітивах типу *могти*, *лягти*, *некти*, *токти*, *стригти* тощо?

168. Які рефлекси спільнослов'янських сполучень **gt*, **kt* у сучасній українській мові? Наведіть приклади.

169. Охарактеризуйте думки про епенетичний *l* у слов'ян *не* в початкових складах.

170. За допомогою етимологічних словників поясніть приголосний *л'* у словах *блюдо*, *блювати*, *пловати*. На який час припадає виникнення цього фонетичного явища?

171. Поясніть приголосний *л'* у давньоруських словах *земля*, *люблю*, *ловлю*, *сыплю*.

172. Порівняйте українське *люблять* з російським *любят* та старослов'янським *любаѣтъ* і з'ясуйте історію українського вставного *л'* в цьому слові.

173. Поясніть *р*, *л'* та *ж*' у давньоруських словах *Ярославъ*, *Святославъ*, *Володимиръ*, *Дажьбожи*, *Стрибожи*.

§ 22. ЗМІНА ЗВУКОСПОЛУЧЕНЬ **dt*, **tt* > *st*

174. Як рефлексувались спільнослов'янські звукосполучення **dt*, **tt* ще в спільнослов'янську епоху? З'ясуйте причини цієї зміни. Наведіть з давньоруської мови приклади з рефлексами **dt*, **tt*.

175. Знайдіть корінь і доведіть спорідненість таких слів: *честь*, *число*, *почитание*, *чѣтити*.

176. Поясніть чергування приголосних у словах: *мету* — *мести*, *лету* — *лести*, *веду* — *вести*, *кладу* — *класти*, *бреду* — *брести*, *володѣти* — *власть*, *звістка* — *відомість*.

§ 23. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

177. Охарактеризуйте спрощення в групах приголосних ще в спільнослов'янську епоху. Який основний принцип в основі цього явища? Чим викликане воно?

178. З'ясуйте за допомогою етимологічних словників, яких фонетичних змін і коли зазнали слова: *лєм'я*, *долото*, *в'янути*, *канути*, *гинути*, *оса*, *сон*, діал. *верем'я*.

179. Поясніть, яких фонетичних змін зазнали давньоруські слова: *обозъ*, *облѣтъ*, *оборотъ*, *обѣда*, *обърнѣти*?

180. У слові *огорожа* поясніть історію префіксально-го *о*.

§ 24. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

181. Що називається чергуванням звуків? Дайте приклади.

182. Що являє собою часокількісне чергування голосних? Наведіть приклади.

183. У чому суть якісного чергування голосних? Дайте приклади.

184. Охарактеризуйте чергування голосних у давньоруських словах: *н-л-отъ* — *н-л-етоу*, *нести* — *носили*, *л-л-тати* — *л-л-ѣти*, *д-врати* — *д-вероу*, *ж-вдати* — *ж-идати*, *л-всати* — *л-вшоу*, *л-азити* — *л-ѣзти*, *з-онити* — *д-оган-ѣти*, *п-ророкъ* — *п-рорицати*, *д-ѣхноути* — *д-ыхати* — *доухъ*, *б-ѣши* — *б-ити*, *п-осѣлати* — *п-осылати*, *л-модъ* — *л-лем-ѣ* (< **plednen*), *т-р-ѣсти* — *т-роусъ*, *р-ѣти* — *р-овъ*, *сл-оухъ* — *сл-ышати*.

185. З'ясуйте, чи можна говорити про чергування звуків у таких групах слів: *п-росити*, *п-росо*, *п-росто*; *н-осити*, *н-осстий*; *к-олоти*, *к-олиска*, *к-оломийка*; *б-аба*, *п-р-сѣба*; *б-айрак*, *б-айбарак*?

НАЙДАВНІШІ СПІЛЬНОСХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗВУКОВІ ЗМІНИ (ДО ПОЛ. ХІ ст.)

§ 25. ЗМІНА *gъ* І **kv* ПЕРЕД ГОЛОСНИМ *ъ*

186. Пригадайте з курсу старослов'янської мови, як рефлексувалися в різних групах слов'янських мов спільнослов'янські сполучення **gv*, **kv* перед *ъ* дифтонгічного походження. Наведіть відомі вам приклади.

187. Що було у спільнослов'янській період на початку слів, які в давньоруській і старослов'янській мові мали вигляд *цѣлѣ*, *звѣзда*? Прокоментуйте ці приклади.

188. Прокоментуйте наявність *кѣ*, *гѣ*, *цѣ* у таких східнослов'янських літературних і діалектних словах, як *укр. цвіт*, *квітка*, *розцвігати*, *розквітнути*, *квітти*, *рос. озвездить*, *звездануть*, *квельти*, *квет*, *кветка*, *квет-ной*, *квести*, *білор. квет*, *квѣцонь*.

189. Перед якими голосними переднього ряду, крім *ъ*, відбулася зміна **gv* > *zv*, **kv* > *cv*? Наведіть приклади.

§ 26. СПРОЩЕННЯ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ **dl*, **tl*, **dm*

190. У яких слов'ян відоме спрощення груп **dl*, **tl*? Наведіть приклади.

191. Як рефлексувалось у слов'янських мовах спільнослов'янське сполучення **dm*? Наведіть приклади.

192. Якого походження було сполучення **dm* у спільнослов'янській мові? Як вплинуло колишне походження сполучення **dm* на пізнішу рефлексію його в слов'янських мовах? Наведіть приклади.

193. Поясніть, чому у формах *ѡмь*, *дамь*, *въмь* інший склад звуків основи, ніж у формах *ѡдѣтъ*, *дадоутъ*, *въдѣтъ*?

194. Чому східнослов'янським числівникам *сім*, *семь* відповідають старосл. *седмь*, суч. сербохорв. *седам*, чеське *sedm* і т. д.?

195. Охарактеризуйте фонетичні особливості російських слів *семь* і *седьмой* (при рос. діалектному *семой*) і поясніть, чим вони зумовлені.

196. Чому східнослов'янським словам *radio, gorlo, nlela* та сербохорватським *radio, grlo, nlela* у західних солов'ян відповідають: чеські *rádio, hrdlo, rlela*; польські *radio, gardlo, rlela*?

197. Поясніть, чому і коли стали можливими звукосполучення *tl, dl* у таких словах, як *sidlo, svitlo, mlta*? Реконструйте спільнослов'янську форму цих слів.

198. Поясніть *l* і *tl* у сучасних українських формах *розцвіло* і *розквітло*.

199. У поданому уривку з Галицько-Волинського літопису знайдіть слова із спрощенням у групах приголосних.

Князю же Данилови будущу во Угровьсѣѣ, прислаша галичане рекуше: «Яко Судиславъ шель єсть во Полизьє, а Королевичъ въ Галичи ость, а пойди бѣрже».

200. Поясніть фонетичні особливості українських слів *завдлий, новидло, ковадло, простирадло, виделка*.

201. Опрацюйте матеріал на стор. 183 з праці Ф. П. Філіна «Образование языка восточных славян» і прокоментуйте думки з приводу хронології фонетичної зміни **dl > l* у східних слов'ян.

§ 27. СТВЕРДІННЯ ЗВУКА *l* В ГРУПАХ **tolt, *telt*

202. Яким був приголосний *l* у групах **tolt, *telt* у початковий період давньоруської мови? Поясніть це на прикладах ** rylvъ, *svlvъ, *mvlkati, *melko, *relva, *velkti*.

203. Яка доля *l* у групах **tolt, *telt*? Як змінились ці групи із зміною характеру *l*? Наведіть приклади.

204. Чому *l* у групах **tolt, *telt* на певній стадії був пом'якшеним?

205. Яким був приголосний *ɾ* у групах **tvt, *vert*? Що спільного і що відмінного у цих груп і груп **tolt, *telt*?

206. Реконструйте ранні давньоруські форми таких українських слів: *твердый, зерно, чорный, вояк, мовчати, верба, верх, повный*.

§ 28. ПОВНОГОЛОСЯ

207. Як рефлексувалися в давньоруській мові спільнослов'янські сполучення **tort, *tolt, *vert, *telt*? Наведіть приклади, порівнявши їх з відповідними старослов'янськими.

208. Яку вагу мають східнослов'янськими в сусідніх з давньоруською мовою неслов'янських мовах щодо вияснення історії повноголосся (напр. фінські *rallina, talloo, kotsta, vardi*)? Прокоментуйте з приводу цього думки В. С. Бернштейна (див. «Очерки сравнительной грамматики славянских языков», стор. 45—46) і Ф. П. Філіна (див. «Образование языка восточных славян», стор. 244—249).

209. В етимологічних словниках знайдіть слова *берега, берег, борода, ворота, голова, солодкий* і поясніть звукосполучення *оро, оло, ере*.

210. Як трактується сполучення *еле* в словах *ожеледь, ожеледиця, нелена*?

211. Поясніть сполучення *оло* в словах *молода, шолом* (<*шоломъ*>).

212. У наведеному уривку з грамоти Мстислава Володимировича (1130 р.) знайдіть і прокоментуйте слова з повноголоссям.

Се азъ мѣстиславъ володимиръ снѣ дѣржа роуьскоу землю въ свое кнѣжение повелѣлъ єсмь сноу своємоу всеволоду ѿдати боуицѣ стмоу георгиеви съ данино и съ вирами и съ продажами... а се ѿ всеволодѣ дадѣ єсмь блудо-серебрѣно въ .л. грвнѣ серебра стому же георгиеви велѣлъ єсмь бити въ не на обѣдѣ коли игуменъ обѣдаєтъ.

213. Яка різниця між першим і другим повноголоссям?

214. З післямови до Остромирового евангелія виписіть слова з повноголосними сполученнями і прокоментуйте їх (див. стор. 81).

§ 29. ЗМІНА СПОЛУЧЕНЬ **ort—, *olt—*

215. Як змінювались у слов'ян спільнослов'янські сполучення **ort—, *olt—*? Наведіть приклади.

216. Прокоментуйте сполучення *ра-, ро-, ла-, ло-* у словах: *радисть, розум, ратай, робота, розбійник*; діал.

лакомитися, локоть; рос. *работь, разум, ратай, работа, разбойник, лодка, локоть, лакомый*; білор. *радаць, разум, ратай, работа, разбойник, лодка, локоть*.

217. Чи можна говорити про **ort-*, **olt-* у таких словах, як *ломити, рогасти, радио, ласка*?

218. Прокоментуйте сполучення *ра, ро, до* у словах з давньоруських пам'яток: *роздѣли, розбойникѣ, лодича* (Зб. Святослава, 1073 р.), *рам'яно, роста* (Успенський збірник XII ст.), *локѣтоу* (Мінея XII ст.), *розѣвьзѣѣ* (Дюгов. тверського князя з новгородцями, 1294—1301 рр.), *росисугити* (Іпат. літ.).

§ 30. ІСТОРІЯ НОСОВИХ ГОЛОСНИХ

219. Охарактеризуйте носові голосні спільнослов'янської мови.

220. Коли, як і чому виникли у слов'ян носові голосні? Відповідь ілюструйте прикладами.

221. Охарактеризуйте носові голосні у мові східних слов'ян початкового періоду.

222. Які висновки фонетичного порядку випливають із того, що в давньоруських пам'ятках вживалися слова іншомовного походження *оугри, варлагов*? Використайте для цього етимологічні словники.

223. Що дають для хронології носових голосних у давньоруській мові назви дніпровських поротів у праці Костянтина Багрянородного «Про народи» (949 р.)?

224. Як трактується питання про перехід носових **o* та **e* у ротові *u* та *a* в давньоруській мові? Проілюструйте прикладами.

225. Що дає метод внутрішньої реконструкції для розуміння історії носових голосних у давньоруській мові? Покажіть це на конкретних прикладах.

226. Знайдіть корені у словах: *кінець* — *початок* — *починати*, *розгати* — *розгину*, *пом'яти* — *помину* — *підминати*, *дуги* — *дму* — *надиматися*, *пожинати* — *жину* — *жати* — *женець* — *женці*, *жмеш* — *вижимати* — *жати* — *жим*, *розпінати* — *розп'яти* — *п'яло* — *розпину*, *проклятий* — *проклинати* — *клястися* — *клянучь*, *зину* — *зняти* — *взяму* — *взяти*. Прокоментуйте ці приклади.

227. Знайдіть в етимологічних словниках слова *рука, н'ять, жати, дуги, почати, звилк, губа, муж, м'ясо, зять, нитч, зуб* і з'ясуйте їх відношення до носових голосних.

228. Чи були носові голосні в пам'ятках давньоруської мови?

229. З чого видно, що юси в давньоруських пам'ятках не позначали носових голосних? Наведіть приклади з Остромирового євангелія.

§ 31. ДАВНІ ЗМІНИ ЗВУКА *ъ*

230. Яких змін зазнав *ъ* у давньоруській мові? Чим були викликані ці зміни? Наведіть приклади.

231. Поясніть історію голосних *и* та *і* в українських словах *дитина* і *дити*.

232. Чому давньоруське дієслово *сѣдѣти* мало й такі форми, як *сидиши, сидить*?

233. Чи в усіх випадках давньоруський *ъ* у позиції перед наголошеним складом з *и* перейшов у голосний *и*? Наведіть приклади.

234. Порівняйте старослов'янські род. одн., наз. і знах. мн. *земѣ, овциѣ*, знах. мн. *конѣ, ножѣ, наз.*, знах. мн. жін. р., знах. мн. чол. р. *своѣ, нашѣ* з відповідними формами давньоруської мови *земль, овциѣ, конь, ножь, своль, нашъ* і прокоментуйте їх.

235. Прокоментуйте відомі вам думки з приводу гіпетези Ф. П. Фортунатова про носовий *ъ*.

§ 32. ЗМІНА **je*— В **o*—

236. У що змінилось спільнослов'янське початкове **je*- на східнослов'янському ґрунті? Порівняйте з східнослов'янськими прикладами відомі вам приклади з старослов'янської та інших слов'янських мов.

237. Як, у якій послідовності і за яких умов відбувся перехід спільнослов'янського **je*- в східнослов'янське *o*-? Проілюструйте прикладами.

238. З'ясуйте історію голосного *o* в слові *один*.

239. Якими особливостями щодо переходу **je*-> *o*- та *e*-> *o*- характеризувалися запозичення з інших мов у давньоруській мові? Наведіть приклади.

240. Чи відомі зміна **je*-> *o*- південно- та західнослов'янським мовам?

241. У поданому уривку з «Повѣсти времянныхъ лѣтъ» (Лавр. сп. 1377 р.) знайдіть відомі вам східнослов'янські фонетичні риси і прокоментуйте їх.

На Бѣлѣ озерѣ сѣдѣть весь, а на Ростовьскомѣ озерѣ меря, а на Клещинѣ озерѣ меря же. А по Олѣ рѣцѣ, где вѣчеть в Волгу, моруема языкъ свои, и черне-

Миси свои языкъ, морьдва свои языкъ. Се бо токмо сло-
вѣнескъ языкъ в Русси: поляне, деревляне, ноугородци,
полочане, дреговичи, сѣверъ, боужане, зане сѣдоша по
Боугоу, послѣ же величяне.

242. Прокоментуйте звуковий склад слів *ялина*
(пор. рос. *ель*), *Явдоха*, *Ярема*, *Явдоким*, *Ярехтей* (пор.
рос. діал. *Ярофей*), звернувши увагу на початкові
склади.

§ 33. ЗВУК О ЗАМІСТЬ ІНШОМОВНОГО а НА ПОЧАТКУ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

243. Як змінилися грецькі слова *Ἀλεξάνδρος*, *Ἀβδα-
ρος*, *Ἀυτίοχος* і подібні, перейшовши в давньоруську
мову?

244. Прокоментуйте приклади з давньоруських па-
м'яток: *Ольгандръ* (Зб. Святослава 1073 р.), *Оеонаси*
(Стихирар XII ст.), *Ольсандрию*, *Олексию* (Житіє
Ніфонта 1219 р.), *Онания* (Апостол 1220 р.), *Онаныя*,
Олександръ (Новгор. літ. XII—XIV ст.), *Олександръ*
(Новгор. берест. грам. XIV ст., № 50).

245. Чим пояснюються такі написання в староукра-
їнських пам'ятках: *олтарь* (Грамм. близько 1350 р.),
Олександро (Грамота І. П. 1429 р.); *Оверкича* (Грамм.
24. IV. 1438 р.), *олтара*, *Олександръ* (Крех. ап. 1560 р.)?

246. Поясніть початковий голосний *о* в сучасних
українських словах *Олександр*, *Олексій*, *Овдій* та в
рос. діалектних (у північному наріччі) *Олександр*,
Олексей, *Оптиок*.

§ 34. ВТРАТА ПОЧАТКОВОГО і ПЕРЕД и (у)

247. Яка була доля спільнослов'янського *і* перед го-
лосним *и* (*у*) на початку слів у давньоруській мові?
Проілюструйте прикладами.

248. Прокоментуйте приклади з давньоруських
пам'яток: *оуности*, *оугъ* (Зб. Святослава 1073 р.), *оугъ*
(Норізьке ев. бл. 1120 р.), *оунычя* (Зб. 1076 р.), *оуни-
ца* (Новгор. мінея 1097 р.), *оужини* (Успенський збір-
ник XII ст.), *оужини* (Сл. о п. Горевім), *оуноши* (Лавр.
літ.).

249. З'ясуйте історію звука *і* у словах: *союз*, *юний*,
рос. *юз*, *южный*.

250. Прокоментуйте історію *і* у слові *юшка* та ді-
лектному *юлиця*.

ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ МОВІ ПІЗНІШОГО ПЕРІОДУ (пол. XI—XIII ст.)

§ 35. ІСТОРІЯ ГОЛОСНИХ *ъ*, *ь*

251. Охарактеризуйте давньоруські голосні *ъ* та *ь*,
вказіть, якого вони походження, як приблизно вимов-
лялись. Наведіть відомі вам приклади.

252. На який час припадає занепад голосних *ъ* та *ь*
у давньоруській мові? В чому специфіка щодо цього по-
відношення до інших слов'янських мов?

253. Які факти свідчать про існування фонем *ъ* та *ь*
у давньоруській мові XI — першій половині XII сто-
ліття?

254.¹ Які позиції голосних *ъ* та *ь* вважаємо сильними?
Наведіть приклади.

255. Які позиції голосних *ъ* та *ь* вважаємо слабкими?
Наведіть приклади.

256. Визначте характер позицій *го*-голосних *ъ* та *ь* у
словах: *сънати*, *сънъи*, *мъного*, *жъвнцо*, *съзвати*, *роусь*,
роусьскыи, *пльврѣцъ*, *Смоленьскъ*, *рѣпѣтъ*, *всъ*, *всѣи*,
дънь, *дъни*, *сънъ*, *къто*, *пѣлкъ*, *тврѣдо*, *тъци*, *твѣтъ*,
чвѣтъныи, *мѣхъ*.

257. Яким був *ъ* на кінці прийменника чи префікса
перед *го*-голосним і наступного слова чи складу? Наведіть
приклади.

258. Охарактеризуйте редуковані варіанти *го*-голосних
ь, *и* в давньоруській мові. Чим вони відрізнялися від
етимологічних *ь* та *и* повного творення? Наведіть при-
клади.

259. З'ясуйте, якого характеру *го*-лосні позначено
буквами *ь* та *и* в давньоруських прикладах: *займъ* (наз.
одн.), *займа* (род. одн.), *яцие* (наз., знах. одн.), *яциь*
(род. мн.), *лии* (наказ. сл., 2 ос. одн.), *сини* (наз. одн.
чол. р.), *сини* (наз. мн. чол. р.), *свои* (наз. одн. чол.

р.), *свои* (наз. мн. чол. р.), *веселіне* (наз., знах. одн.), *мыц*, *новци*, *зустыци*, *зълъци*, *крьво*, *выи*, *добръци*, *крьци*, (наказ. ст.), *мыци* (наказ. сл.).

260. Запишіть по-давньоруськи сучасні форми: *бий*, *бий*, *лиц*, *лиц*, *криш*, *криш*, *миш*, *миш*, *воен*, *військо*, *яечико*. Прокоментуйте їх.

261. З'ясуйте характер *ѣ* у звукосполученнях **lort*, **lort*, **lort*, (<**lort*, **lort*). Наведіть приклади.

262. З'ясуйте характер *ѣ* та *ѣ* у звукосполученнях **l'rd*, **l'rd*, **l'rd*, **l'rd*. Наведіть приклади.

263. Поясніть виникнення українських сполучень *ри*, *ли* між приголосними відповідно до білоруських *рв*, *лв* та російських *ро*, *ло*? Проілюструйте це прикладами.

264. Знайдіть у словниках російські та білоруські відповідники таких українських слів, як *кришити*, *лицати*, *тривога*, *блищати*, і з'ясуйте, чому українським *ри*, *ли* у цих словах відповідають у російн та білорусів *ро*, *ло*; *рв*, *лв*; *ре*, *ле*.

265. Цю називається другим повноголоссям? Які думки існують про час виникнення цього явища?

266. Як трактується на сьогодні написання *ѣръ*, *ѣръ*, *ѣръ* у давньоруських пам'ятках?

267. Прокоментуйте написання з XI—XII століть: *скѣръѣвъ*, *мѣлѣнши*, *зѣръно* (Остромирове ев. 1056—57 рр.), *мѣлѣчаница*, *испѣлѣнь*, *тѣвърдо*, *смѣръти*, *четѣръвѣти* (Зб. Святослава 1073 р.), *кѣръжити*, *стѣлѣтъ*, *пѣръвѣчѣ*, *дѣръвѣсть*, *вѣръста* (Мінея 1095 р.), *сѣръдѣци* (Мінея 1096 р.), *пѣлѣны*, *сѣръдѣцѣ*, *дѣръвѣновеице* (Успенський зб. XII ст.), *пѣръствѣ* (Стихирар 1157 р.). Крім підручника, опрацюйте з праці Ф. П. Філіна «Образование языка восточных славян» матеріал на сторінках 256—259.

268. Поясніть походження сполучення *ли* у слові *блицк* (при рос. *блеск*).

269. Відновіть давньоруські форми слів *яблѣуко*, *яблѣуныя*, *сѣвоза*, *бровѣ* і поясніть зміни, які мали місце в цих словах.

§ 36. НАСЛІДКИ ЗАНЕПАДУ Ъ ТА Ь В СИСТЕМІ ГОЛОСНИХ

270. Коли починають занепадати *ѣ* та *ѣ* у давньоруській мові? Чи по всій території давньої Русі занепад *ѣ* та *ѣ* завершився одночасно? Наведіть приклади.

271. Які голосні виникли на місці тих *ѣ* та *ѣ*, які були в сильних позиціях? Порівняйте з даними інших слов'янських груп та мов, прокоментуйте.

272. Про які фонетичні зміни свідчать такі написання в давньоруських пам'ятках: *кнѣзь* (Тмутороканський камінь, 1068 р.), *книгѣ* (Зб. 1076 р.), *кто*, *что*, *многы*, *оузригѣ*, *изгна* (Арх. ев. 1092 р.), *кнѣзю* (Мстиславове ев., бл. 1117 р.), *вси*, *кто*, *что* (Гал. ев. 1144 р.)?

273. Чи мають звукове значення букви *ѣ* та *ѣ* у словах: *оукрадѣше* (Руська пр., бл. 1282 р.), *новѣгородѣ* (Договір тверського князя з новгородцями 1294—1301 рр.), *корѣчмитѣ* (Грамота 1359 р.), *рѣчѣку* (Грамота 12. VI. 1459 р.), *зривенѣ* (Руська п.), *списокѣ* (Новгор. берест. гр. XIII—XIV ст., № 53)?

274. Зіставте українські форми *рів* — *рову*, *лід* — *лобду* з російськими *ров* — *рва*, *лід* — *льда* і з'ясуйте відмінності, виходячи з давньоруських форм цих слів.

275. Порівняйте українські форми *лоб* — *лоба*, *рот* — *рота*, *мох* — *моху*, *льон* — *льону*, *лев* — *лева* з російськими *лоб* — *лоба*, *рот* — *рта*, *мох* — *мха*, *лѣн* — *льна*, *лев* — *льва*. Подайте давньоруські їх відповідники і прокоментуйте.

276. Поясніть *оро*, *ере*, *оло* у давньоруських словах: *безмоловика* (Новгор. пролог 1262 р.), *верѣбѣици* (Новгор. кондакар XII—XIII ст.), *верѣбѣчѣ* (Новгор. парем. 1271 р.), *оумеретѣица* (Гал.-вол. ев. 1307 р.), *долѣжѣноуице* (Новгор. мінея 1370 р.), *молонѣчѣ* (Ев. 1357 р.), *верѣбѣици* (Ипат. літ.).

277. Поясніть *ере*, *оло* в українських словах *терен*, *зерен* (род. мн.), діал. *толок*. Відновіть давньоруські їх відповідники.

278. Напишіть і прокоментуйте давньоруські відповідники сучасних російських (літературних і діалектних) слів: *верѣйка*, *золловка*, *бестоличѣ*, *зерен*, *олог*, *сумерѣчѣицѣ*, *молонѣчѣ*, *зеренѣѣ*. З'ясуйте виникнення в них сполучень *оло*, *ере*.

279. Знайдіть і поясніть друге повноголосся в поданому уривку з Торгового договору Смоленська з Ригою і Готським берегом 1229 р. (список С, 1 пол. XIV ст.).

Аже латининъ дастъ роусиноу оу дологѣ товаръ свои. оу смоленске заллатити немчиноу пѣрвее. хотѣ бы иноу комоу виноватъ былъ роусиноу. Такъ оузѣ-лод ил синоу оу ризе и на годкъмъ березе.

280. Поясніть голосні в корені слів *кров, кривавий*. Запишіть ці слова в їх давньоруській формі.

281. Зіставте подані тут українські та російські слова, реконструуйте їх давньоруські відповідники та прокоментуйте. Українські слова: *кров, хрест, шпигати, тривога, кришити, блиск, блицяти*. Російські слова: *кровь, крест, шпигать, тревога, крошить, блеск, блестять*.

282. Чи однакового походження звукосполучення *ри*, *ми* у словах *криштити* і *тривога*, *клин* і *шпигати*?

283. Прокоментуйте українські паралельні форми *чорнобривий* і *чорнобровий*.

284. Чому маємо *брови*, але *чорнобривці, дрова*, але діал. *дривіття, кров*, але *кривавиця*?

285. Поясніть сполучення сонорних з голосними у діалектних словах: *яблыко* — *яблок, дрыва* — *дров, кров* — *кывавый*.

286. Що дала на давньоруському ґрунті флексія родового множини іменників *-i- основ* — **-ъivъ*? Наведіть приклади.

287. Як пояснити південно-західні діалектні закінчення в формах родового відмінка множини типу *гровици(и), ночи(и), нечи(и), кони(и)*?

288. Які основні наслідки занепаду редуктованих у системі голосних давньоруської мови?

289. В чому різниця між випадними і вставними *о* та *є*? Наведіть приклади.

290. Поясніть чергування в словах: *день* — *дня* — *денний* — *дні, сон* — *сну* — *сонний* — *спитися, сто* — *сотий* — *двісті* — *сотня, жрець* — *жерця, жнець* — *женци, шевць* — *шевичик*. Яка хронологія цих чергувань?

291. З'ясуйте, користуючись етимологічними словниками, головний *о* в українських словах *вугол, вугол*.

292. Запишіть сучасні форми давньоруських слів: *угль, ѡтгрѣ, свєкрѣ, сєстрѣ, тѣснѣ, камль, земль, весель, соснѣ, вихрь*. З'ясуйте звукову різницю.

293. Прокоментуйте відсутність вставних голосних у словах *мисль, поросль, заросль*.

294. Поясніть такі написання у давньоруських пам'ятках: *воовьчя, воовьчихъ* (Гал. ев. 1266 р.), *воотця* (Полікарп ев. 1307 р.), *воотцину* (Пат. л.). Чи могли мати місце ці фонетичні явища у післямові до Остромирського євангелія?

295. Поясніть сучасні чергування голосних у таких словах, як *кінь* — *коня* (діал. *куні, коні, куні, куні, куні*), *куні* тощо, але *коні, коня*), *стіл* — *стола* тощо. Що послужило поштовхом до цього?

296. Висвітліть питання про новий *ь* у давньоруській мові. Що вам відомо про дискусію з приводу цього?

297. Поясніть чергування *є* з *і* у словах: *осінь* — *осені, шість* — *шести, матір* — *матери, камінь* — *каменем, сім* — *семи, корінь* — *корені, зілья* — *зелений, ніч* — *нечі, діал. пошибль*. Який з цих звуків давніший?

298. Прокоментуйте наступні приклади з пам'яток: *камьньє, изнесеть* (Напис на хресті св. Єфросинії 1161 р.), *швьеть, стьдмь, пьць, зьльвь, в ньмь* (Добринське ев. 1164 р.), *корьничє* (Житіє Сави XIII ст.), *оучитль, погьбьль, стьль* (Городиськ. ев. XII—XIII ст.), *ремьнь, знамьньє* (Луцьке ев. XIV ст.).

299. Чому не знайдено нового *ь* у таких пам'ятках, як Остромирське євангеліє та Збірник Святослава?

300. Прокоментуйте написання: *вьбьль* (Лавр. л. 1377 р.), *с выьми* (Грам. 1334 р., Грам. 1435 р.), *вышюю* (Грамота 1438 р.), *зьдоль, зьскал, зьных, увьсуса, выьдеи* (Крехівський апостол 1560 р.), *кьсусьви* (Пересопницьке ев. 1556—1561 рр.), *розьшлсья* (Пересторога, поч. XVII ст.). Пор. суч. російські *отыскать, обыск* тощо.

§ 37. НАСЛІДКИ ЗАНЕПАДУ Ї Ъ В СИСТЕМІ ПРИГОЛОСНИХ

301. Які основні наслідки занепаду редуктованих у системі приголосних давньоруської мови? Ілюструйте відповідь прикладами.

302. Поясніть фонетику сучасних українських однокореневих прізвищ: *Горчар, Гоцар і Гончар*.

303. Запишіть давньоруські форми українських слів: *пінчо, масний, чесний, скло, серце, сонце, радісний, прослати, гончар, шасливий, кожний, місце*. З'ясуйте відмінності між давньоруським і сучасним звучанням цих слів.

304. Напишіть давньоруські відповідники сучасних слів *чесний, злісний* та (*пре*)*красний* і поясніть історію звукосполучень *сь* у цих словах.

305. Поясніть наявність *л* у таких формах, як *вєзла*,

могли, втекла, некла, текло, змокла, стражда, несло, та відсутність його у відповідних формах чоловічого роду однини: *віз, міг, втік, нік, тик, змок, струг, ніс*.

306. Як розцінюються такі написання з пам'яток, як *могль* (Грам. 1404 р.), *могль* (Грам. 1413, 1421 рр.), *режль* (Пересопницьке єв. 1556—1561 рр.), *могль*, *но-могль* (Пересторога, поч. XVII ст.). Зверніть увагу на час написання пам'яток.

307. Поясніть фонетичні особливості слів: *устригоша, устригте, пострами, пострамлься* (Пролог 1262 р.), *страмъ* (Ліствиця XIII ст.), *страмота* (Псалтир 1296 р.), діалектні укр. *страм, страмитися, острамити*.

308. Чим пояснюється наявність *д* у словах *заздрість, заздрити*, у діалектних *здря, уздрити, здри* (наказ. сп.), *підздрю* (1 ос. одн. майб. часу) при словах *зір, прозріти* тощо?

309. Порівняйте укр. літ. *бджола*, укр. діал. *чюола*, рос. літ. *пчела* і, користуючись етимологічними та історичними словниками, відновіть давньоруську (і спільнослов'янську) форму та з'ясуйте, які фонетичні зміни відбулися в цьому слові.

310. Поясніть взаємозв'язок між словами *дикхати, дух, надихати, натхненно, тхір, тхнути*.

311. Поясніть взаємозв'язок давньоруського *сздорови* з сучасним *здоровий* і давньоруським *сторови* (наз. мн.).

312. Про що свідчать такі слова з пам'яток, як *здравъ* (Пролог 1262 р.), *здорови, збирають* (Ряз. кормча 1284 р.), *збудеться* (Полікарп, єв. 1307 р.) з *горъ, зборная* (Лавр. л. 1377 р.), *здержати* (Грам. 16 грудня 1388 р.)?

313. Прокоментуйте фонетичні явища в словах: *ускими* (Полікарп, єв. 1307 р.), *ташкою* (Пролог 1388 р.), *чернорисица* (Пролог XIV ст.).

314. Поясніть написання: *ижжеженуть* (Єв. 1270 р.), *ижжеженеться* (Ряз. кормча 1284 р.), *ижжичившо* (Єв. 1355 р.), *ражжежегьяся* (Єфрем Сірін, 1377 р.), *жжираютъ* (Пересоп. єв. 1556—1561 рр.), *ж жжля* (Уч. єв. 1606 р.), *оиче, оциця* (Ів. Некрашевич).

315. Запишіть давньоруський відповідник українського займенника *хто*, порівняйте з російською орфографічною формою і вимовою її та прокоментуйте.

316. Прокоментуйте думки різних учених щодо виникнення українського займенника *щю*.

317. Прокоментуйте звукосполучення *шч* у діалектних словах *Шчифан* (поруч із *Штефан*), *кошчовати* 'коштувати', 'мати ціну'; *пришца* (<*пришца* <*пригъца*), *пошца* (<*пошца*) тощо. У зв'язку з цим пригадайте і прокоментуйте думку А. Кримського про виникнення *щю*.

318. У зв'язку з попередньою виправою порівняйте та з'ясуйте звукосполучення *ждж* у діалектних словах *нуждѣжа* (<*нужѣда* 'ріст'; процент на гроші), *жджати* (<*жджати*), *кажджый* (<*кажджыи*).

319. Яких змін зазнали губні, після яких зазнав *в?* З'ясуйте це на прикладі давньоруських слів *семь, правьда, все, дамь, голубь, столъмь, ровъныи, кровъ*.

320. Відновіть давньоруські форми слів *багатство, вірно, відний* та поясніть тверді приголосні перед суфіксами *-ств(о)*, *-н-*.

321. Чому у словах *силъный, нильный, мильный, вильный* тощо приголосний перед суфіксом м'який? Наведіть інші приклади цього типу.

322. Яка фонетична риса відбита в таких написаннях із пам'яток, як *красныи* (Руська пр.), *боргъцию* (Грам. бл. 1350 р.)?

§ 38. ЗМІНА Е В О ПІСЛЯ ШИПЛЯЧИХ ТА І

323. Поясніть чергування *е з о* в таких словах, як *жонатий* — *женитися*, *пшениця* — *пшоно*, *чотири* — *четверо*, *шести* — *шостий* тощо. Котрий з цих звуків більш давній? Коли і як виникло це чергування?

324. Чому немає зміни *е* > *о* в дієслівних формах типу *пишеш, скачеш, кличеш, знаєш*? Про що це свідчать?

325. Поясніть відсутність переходу *е* > *о* в словах типу *ложечка, кнѣжечка, копѣечка*?

326. Як пояснити наявність *о* після шиплячих у таких формах, як *щюци, бджоли, свіжої, колючої, першости, меншости* тощо?

327. Чим зумовлена відсутність *о* після шиплячих та йота у таких словах, як *смажений, перекручений, за-своєний, скошений*?

328. Прокоментуйте фонетичні зміни у прикладах *полѣт* — *пльоту*, *лѣд* — *льоди*, *двоготъ*.

329. Поясніть голосний *о* в порядковому числівнику *своиий*.

330. Чому на ранньому етапі розвитку давньоруської мови були звукосполучення *кы, гы, хы* і не було *ки, ги, хи*?

331. Давньоруські форми род. одн., наз. - знах. мн. *ногы, роукы, моукы* порівняйте з сучасними українськими літературними відповідниками і з'ясуйте причини фонетичних змін.

332. Якого походження були у давньоруських назв такі слова: *Дамаскинъ, Георгии* (Зб. Святослава 1073 р.)? Поясніть *ки, ги* у цих словах.

333. На якій частині території поширення давньоруської мови найраніше (з XII ст.) засвідчено т. зв. третє (неперехідне) пом'якшення задньовязничних приголосних? Наведіть приклади.

334. Поясніть укр. південно-західні діалектні сполучення *гы, кы, хы*. Наведіть відомі вам приклади.

335. За працею Д. А. Булаховського «Питання походження української мови» (стор. 65—67) прокоментуйте фонетику слів: *поскълани* (Сл. о п. Гор.), *скълание, оккълъ, оккълъще* (Іпат. літ.). Пор. суч. укр. слова *скінка, скінотч, оккълъще* (варіант *оккълъще*).

336. Як змінювалась система голосних давньоруської мови з IX по XIII ст.? Як це виражалось у кількісному і якісному складі фонем? Проілюструйте прикладами.

337. Які приголосні поповнили склад фонем давньоруської мови з IX по XIII ст.? Наведіть приклади у словах.

338. Які корелятивні зміни відбулися в системі приголосних давньоруської мови з IX по XIII ст.?

339. У поданому нижче уривку з Договору невідомого смоленського князя з Риготою і Готським берегом (1223—1225 рр.) знайдіть:

а) давньоруські фонетичні риси спільнослов'янського походження;

б) суто давньоруські фонетичні явища.

а рѡдѣ мои съ немьди такѡвь. аже боудоуть мои смоглѣ не въ ризѣ. вольное тьргованне имѣ въ ризѣ. аже боудоуть смоглѣ не на гьтѣскомь бѣрѣзѣ. вольное тьргованне имѣ на гьтѣскомь бѣрѣзѣ. аже боудоуть немьци въ моемь смоглѣскѣ. вольное имѣ тьргованне

въ моемь смоглѣскѣ. а мѣста на корабѣли вольнага како нѣмьдичю тако и смоглѣлиноу. аже оубоють моужа вольного, тѣ выдати розбонники колико то ихъ боудѣтъ было. не боудѣтъ розбонниковъ то дати за голову .Г. грив. сѣрѣбра.

340. З'ясуйте характер *ѡ* і *ѡ* у нижчеподаному уривку з Грамоти князя Федора Ростиславича (1284 р.).

Се назъ князъ смоленьскыи фелдоръ. соудитъ есмь. бирелѡ. съ армановичемъ про колоколь про немецьскыи. бирель правъ а армановичъ виновать. выдаль есмь армановича и съ дворомъ немьломъ за колоколь. А тоу были на соуде со мною боларе мои. григоръ намѣстникъ. данило. артѣмий, микула дѡковичъ. лоука околничий. поутѡ. та дѡковичъ. а отъ немецъ были на соуде иска. ти колокола. занъ атѣбратъ и зъ брѡнъжвика генъци. каганъ варенъдоръпръ.

ЗВУКОВІ ЗМІНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 40. РЕФЛЕКСАЦІЯ ЗВУКА ʎ

341. Охарактеризуйте рефлексацию давньоруського ʎ у східнослов'янських мовах (українській, російській та білоруській). Наведіть приклади.

342. Випишіть із поданого нижче уривка «Повчання Володимира Мономаха» усі слова з ʎ. Поясніть, якого походження цей голосний і яких змін зазнали приголосні перед ним.

И с коня много падахъ, голову си розобихъ дважды, и рудѣ и носѣ свои вередихъ, въ уности своей вередихъ, не блюда живота своего, ни шадя головы своея. Еже было творити отроку моему, то самъ есмь створилъ, дѣла на воинѣ и на ловѣхъ, ночь и день, на зноу и на зимѣ, не дая собоѣ упокоя; на посадники не зря, ні на биричи, самъ творилъ, что было надобѣ, весь нарядъ, и в дому своемъ то я творилъ есмь; і в ловчихъ ловчий нарядъ самъ есмь держалъ, и в конюсѣхъ, и о соколѣхъ и о ястребѣхъ; тоже и худого смерда и убогыѣ двовицѣ не далъ есмь силнымъ обидѣти, и церковнаго наряда и службы самъ есмь призиравъ. Да не зазрите ми, дѣти мои, нъ инъ кто, прочетъ, не хвало бо ся ни дерзости своея, но хвало Бога и прославляю милость его, иже мя грѣшнаго и худаго селико тѣтъ сблюде отъ тѣхъ часть смертныхъ и не лѣнива мя былъ створилъ, худаго, на вся дѣла чelовѣчьская потреба.

343. Порівняйте сучасні українські літературні слова *сіно, ліс, хліб, білий, весні, стіна, літо; рос. сено, лес, хлеб, белый, весене, стена, лето; білор. сена, лес, хлеб, белы, вясне, сцяна, лета*. Які звуки в цих словах виступають на місці давньоруського ʎ?

344. На підставі аналізу наведених тут прикладів сформулюйте правило про голосний, який утворився в українській мові на місці давньоруського ʎ. Приклади: *тінь* — *тіні*, *ліс* — *лісовик* — *лісник* — *узілля* — *Полісся* — *перелісок*, *літо* — *улітку* — *літній* — *підліток* — *літенис*, *сім'я* — *сімейний* — *сімейка* — *посімейно*, *стіна* — *застінок* — *стінный*, *білий* — *білка* — *білги* — *білок* — *білковина*, *різати* — *різко* — *розріз* — *обріз* — *нерезати*.

У 345. Встановіть, у яких із нижчеподаних слів звук і виник з ʎ: *сім, ніч, тінь, кінь, тісто, від, сіяти, шість, він, ліс, міст*.

346. Поясніть, якого походження і в таких прикладах: *світ* — *світанок* — *свічка*, *ложе* — *ліжко*, *сім* — *семи*, *кінь* — *коні*, *зріти* — *зрілий*, *шість* — *шесть*, *осінь* — *осені* — *восени*.

347. Чи існує яка-небудь закономірність щодо рефлексії давньоруського ʎ в різних українських говорах? Наведіть приклади.

348. Про що свідчать північноукраїнські діалектні приклади *дїед*, *хлїб*, *сієно*, *бієли*, *лієс*? Пор. аналогічні південноукраїнські та південнобілоруські діалектні форми. З'ясуйте роль наголосу в цьому.

349. Прокоментуйте написання з давньоруських пам'яток: *сморивѣше*, *исцили*, *ниции* (<ниции), *вѣтври* (Зб. Святослава 1073 р.), *стини* (Слово Григорія XI ст.), *в помели* (Гал. ев. 1144 р.), *зневѣ*, *бгзвевствна*, *неств* (Зб. Святослава 1073 р.), *телеси* (Зб. 1076 р.), *дети* (Слово Григорія XI ст.).

350. Прокоментуйте випадки заміни *и* на ʎ і навпаки в словах *свѣдѣть*, *дѣствовують*, *постричься* (Жит. Сави Осв. XIII ст.), *никоторыи*, *витры* (Гал. ев. 1266—1301 рр.), *крушость* (Грам. 1407), *диги* (Грам. 1445 р.).

351. Доведіть, що в давньоруській мові XI—XII ст. голосний ʎ ще був звуком, відмінним і від *e*, і від *и*. Використайте при цьому довідну силу рефлексів ʎ, *e* та *и* в сучасній українській літературній мові, спираючись на дані російської та білоруської мов.

352. У «Пісні про Штефана воеводу» (див. стор. 107) знайдіть слова з рефлексами давньоруського ʎ і прокоментуйте їх.

353. Поясніть вживання ʎ у словах *мъзерный*, *мънтула*, *термънъ*, *юлмъгеръ*, взятих з «Лексикону» П. Бе-

ринди, та в словах *по льодъ Бескѣдъ, из обоихъ сторонъ Бескѣда, на оба боки Бескѣда, на Бескѣдъ, черезъ Бескѣдъ* з Гукливецького літопису (XVII ст.).

354. Який звук позначає буквою *ь* у першому виданні «Енеїди» та в «Русалці Дністровій»?

355. Як можна встановити, коли український голосний *і* походить з *ь*? Проілюструйте прикладами.

§ 41. ПЕРЕХІД ДОВГИХ О, Е В І

356. Нижче подано низку давньоруських слів та їх українські — літературні і діалектні — відповідники. Розгляньте ці приклади і з'ясуйте, в якому порядку йшов розвиток української рефлексії *о, е* в новоутворених закритих складах. Давньоруські слова: *конь, воля, несля, шесть*; укр. літературні: *кінь, від, ніс, шість*; південносхідні діалектні: *к'ін', в'ід, н'іс ш'іст'*; південно-західні діалектні: *кін', кун' к'ун', від, в'ид, в'удл, ш'іст', н'іс, н'ус, н'ус'*; північноукраїнські діалектні: *к'удн', в'удл, кучн', в'удл, кучн', в'ул, ш'іст', н'іс, н'ус, н'ус* тощо.

357. Поясніть, яких фонетичних змін на українському ґрунті зазнав звуковий склад давньоруських слів *ножь, столъ, везлъ, осень, соль, бои, мои*.

358. Які думки існують щодо рефлексії етимологічного *о* в новозакритих складах у південно-західних українських говорах?

359. У Перемишльській купчій грамоті 1359 р. знайдіть слова з рефлексамі давньоруських подовжених *о та е* і поясніть їх (див. стор. 94).

360. В Історичному словнику української мови знайдіть приклади з різних територій України на рефлексацию етимологічних *о та е* в нових закритих складах.

361. Поясніть виникнення голосного *і* в словах *він, віця, вісторок, вісім*. Наведіть відомі вам діалектні форми цих слів і прокоментуйте їх.

362. З'ясуйте походження голосного *і* в словах *буdivля, годивля, покривля, зимивля, торгивля*.

363. Поясніть відсутність голосного *і* на місці етимологічного *о* в словах *ловля, Боромля, Тередовля*.

364. У наведеному уривку з Тестаменту Миколи Бе недиківського (закарпатоукраїнська пам'ятка з 1603 р.)

випишіть слова з рефлексамі давньоруських *о, е*, та прокоментуйте їх.

На чум ся побоживъ Абрамъ, то пуп ему дав полovina Абрамови 16 золотыхъ: дав Днечковуи дѣвць 3 золотыи до Андрашовецъ, дав Днечковому оунукови 3 золот до Худліова и к сему орекови оу залозѣ. И побожив Абрама рущанскыи бирувъ Кузма, и были при томъ добріи люде, бывъ бирувъ Иванувскыи самотритъ. Чобан Федуръ, Ігнат Мороз Ракошинскыи и Петевъ Яношъ, и Мигаликувъ братъ Кузма Лазур, и Келемен Якоб, и пуп Ігнатъ.

365. З'ясуйте, якого походження *ы* в слові *обькурала* з Пересопницького евангелія (1556—1561). Порівняйте аналогічні сучасні діалектні *обькрасити, обьйити, обьбратити, надьйити, нудьйити, розьйитися* (укаючи на укаючі *го-вірки*).

366. Охарактеризуйте вживання прийменника (префікса) *від* та *од* у творах нової української літератури.

367. За яких умов *о та е* чергується з *і*? Наведіть приклади.

368. Поясніть, чому немає переходу *о та е* в *і* в закритому складі в словах: *сон, день, холод, голос, шовк, студент, словечко, закон, колагоси, сестра, гострий, значень, пригод, мед, ясен, неренел, стренет, доген, ренет, меж* (род. мн.).

369. Чи одночасно в усіх українських говорах відбувся перехід *о та е* в *і*? Які думки існують з приводу цього?

370. Чому відсутній перехід *о* в *і* в формах *сорок, долонь, колод*, а чому він наявний у формах *борін, сторін, доріг, поріг*?

371. Поясніть виникнення голосного *і* в префіксах слів *пшла, дждалася, дістати, уізнати, зібрати, підігнати, надіграти, підіймати, зім'яти*, а також у прийменниках *піді, наді, зі*.

372. Поясніть походження голосного *і* в словах *лікоть, камінець, стіжок, місток, кінець, кілок, стілець, полянець, припичок*.

373. Чому у словах *Прокін, Федір, Сидір, Антін, Яків, Самійло* має місце перехід *о > і*, а в словах *Артем, Арсен, Євген* переходу *е > і* немає?

374. Поясніть і у словах *дріт, зніт* (у лампі), *колір, табір, якір*.

375. Поясніть чергування *е* з *і* в словах *папір, паперу, паперовий*.

§ 42. ЕТИМОЛОГІЧНІ ЗВУКИ *Ы* ТА *І*

376. Поясніть, як проходив процес зближення етимологічних *ы* та *і*.

377. Про що свідчать такі написання в давньоруських пам'ятках: *изиде, везидохъ* (Остромирове єв.), *неправди, риба, трызны, мголомобыа* (Зб. Святослава 1073 р.), *користь, злоби* (Зб. 1076 р.), *рибы, годыны*, (Арх. єв. 1092 р.), *просыти, ти* (замість *ты*) (Добрил., єв. 1164 р.), *стидяхоусъ* (Євс. єв. 1283 р.)?

378. Із наведеного нижче уривка з Літопису Самовидця (XVII ст.) випишіть слова з *ы* та *и* і з'ясуйте, чи *ы* та *и* відповідають послідовно етимологічним *ы* та *и*. Гетманове коронны, по уступленню на зиму короля шведского, послали в Крымъ и передняли хана з ордою, жеби оним на помощь вышли зносити Украину, а згладша зимою.

Що орда з охотою учинила, и втягла потуга великая. Также всѣ войска коронныє, скупившись, просто рушили на Украину от Камянца Подольского. О чом Хмельницькій увѣдомившись, полки козацкіє скупилъ и постановилъ по городах от Уманя, а сам з інними полками и войсками его царского величества, над которыми старшій былъ бояринъ Василій Борисович Шереметьевъ, з невеликимъ войскомъ стаять у Ставищахъ.

379. Запишіть давньоруські відповідники сучасних українських слів: *мило* (від *милий*), *мило* (*митися*), *сила*, *посилати*, *рити*, *вати* (*в'ю*), *вати* (*вию*), *пити*, *питати*, *добрий*, *дикий*, *дикати*. Поясніть, якого походження *и* в наведених словах.

380. Випишіть з художніх текстів п'ять таких слів, у яких *и* походить з давньоруського *и*, а п'ять таких, де *и* походить з давньобурзького *ы*.

381. Що було раніше: чи злиття артикуляції *ы* та *и*, чи ствердіння передньовозничних приголосних перед *и* та *е*? Проілюструйте прикладами.

382. Що було раніше: чи злиття *ы* та *и* в одному звукові, чи перехід *ь* в *і*? Наведіть приклади.

383. Що відбулося раніше: чи ствердіння передньовозничних перед *и*, чи лабіалізація *е* в позиції після шиплячих? Поясніть це на прикладах: *шениця, шести, учениця, женилися*.

384. Про що свідчать такі написання з українських пам'яток, починаючи з XIV століття, як *назар-анынъ* (Полікарпове єв. 1307 р.), *съ ньль, ниви* (Луцьке єв. XIV ст.), *чотири* (1388 р.), *млыны* (Грамота 5 травня 1434 р.), *тру* (Пісня про Штефана воеводу, друга пол. XVI ст.), *правдывыи, уныжоньм* (Крехівський апостол, 1506 р.); *върыти, через ных, називаемо, откриль* (Пересторога, поч. XVII ст.), *мыль, пысмо, тин, рыбу, ми* (Полтавські акти XVII ст.), *бытвою, правди, сына* (Літ. Величка)?

385. Чи по всій території поширення української мови пройшов процес злиття артикуляції давньоруських голосних *ы* та *и*? Відповідь ілюструйте прикладами.

§ 43. ЗБЛИЖЕННЯ НЕНАГОЛОШЕНИХ *Е* ТА *И*

386. Про що свідчать такі написання в давньоруських пам'ятках: *израильви* (Зб. Святослава 1073 р.), *оучилля* (Зб. 1076 р.)?

387. Поясніть фонетику поданих нижче слів із староукраїнських пам'яток: *ожинися* (Єв. Верковича XIV ст.), *чирьвоньки* (Грам. 1448 р.), *чесо* (Опис Черкаського замку 1552 р.), *чирвоним, ничисто, старшенства* (Крехівський ап. 1560 р.), *метрополит* (Пересторога, поч. XVII ст.), *чирвоний* (Лексикон П. Беринди, 1627 р.), *Диниса, чирвоний, пичати* (Полт. акт. кн. XVII ст.), *минь* (І. Котляревський), *мини* (О. Павловський, 1818 р.), *мини* (Шевченко, 1860).

388. Чому Іван Нечуй-Левицький обстоював написання *мини*, виступаючи проти написання *мені*? Пор. ще діал. *міні*. З'ясуйте, які фонетичні зміни відбулись у цій формі від давньобурзької епохи, коли ці форми писались *мынь, мынь*.

389. Розгляньте слова *туркень, німкень, Каленик, Кереліка* (у Т. Г. Шевченка) і з'ясуйте походження голосного *е* в них. Пор. діалектні *туркинъ, турквнъ, н'імкнъ, н'імкинъ*, рос. *Каленик*.

390. Прокоментуйте явище змішування ненаголошених *е* та *и* в уривку з Актвої книги Житомирського мєського уряду кінця XVI ст. (див. стор. 108—109).

391. Пояснить наявність голосного *a* на місці етимологічного *o* в словах *калад, качан, хазяїн, багач, халыва, гаразд, галья*.

392. Які думки відомі вам з приводу заміни етимологічного *o* на *a*? Прокоментуйте їх, наведіть приклади.

393. Прокоментуйте написання *багатъ* із Тріоді XIII ст.

394. Яке фонетичне явище відбито в Крехівському аностолі (1560 р.) у словах: *гараздъ, гарячий?*

395. В етимологічних словниках знайдіть слово *баран* і з'ясуйте фонетичні зміни.

396. Прокоментуйте голосний *a* в початковому складі діалектного слова *манастир*.

397. Як пояснити чергування голосних *o* з *a* в таких прикладах: *зломити — зламати, вигонити — виганяти, допомогти — допомагати, скопити — скакати, котити — качати?*

398. Прокоментуйте написання з пам'яток: *карабель* (Крехівський ап., 1560 р.), *карабля* (Єв. Негайєвського 1581 р.), *багатърь* (Іпат. літ.).

§ 45. ЗБЛИЖЕННЯ НЕНАГОЛОШЕНОГО О З У

399. Прокоментуйте приклади з пам'яток: *оучицннью, своужемоу* (Єв. Верк. XIV ст.), *мннствръ* (Перем. трамонта 1378 р.), *дуниццали* (Крехівський апостол, 1560 р.), *увечку, Пулгавський* (Полт. акт. XVII ст.).

400. Прокоментуйте південно-західні діалектні приклади: *курѡва, гулѡвѡ, кунѡй* (коня), *пубѡгли, тубѡ, кѡсту* (тісто), *мурѡка*. Порівняйте з південно-східними прикладами помірною укаян: *кѡужѡх, тѡѡбі* тощо.

401. Наведіть з відомої вам говірки 5 слів, у яких ненаголошене *o* наближається до *y*. З'ясуйте, за яких умов відбувається це фонетичне явище.

402. Як пояснюється наявність в українській літературній мові голосного *y* на місці етимологічного *o* в словах: *будяк, журавель, мацуха, яблуня, парубок, свекруха, пурхати, туницювати, кожум'яка, тунит, Смирнун?* Прокоментуйте ці слова.

403. В яких випадках в українській мові з'являється протетичне *i*? Чим викликана його поява?

404. Про що свідчать такі написання в пам'ятках: *мъѡды не марѡ* (Гал. ев. 1283 р.), *здавана* (Грам. 1393 р.), *столна* (Грам. 1412 р.), *з ѡвка* (Грам. 1414 р.), *менювана* (Грам. 1433 р.)? Прокоментуйте ці приклади.

405. Пояснить відсутність *i* в формі *гра* та наявність його в формі *іери*.

406. Які фонетичні зміни відбулися в словах: *ірма, іржання, імаа?*

407. Пояснить діалектну вимову: *Ів'іві, Іржівичіу, і'іві, іч'іві, іл'іві*.

408. Про що свідчать написання: *Илва* (Гал. ев. 1283 р.), *илва, илвом* (Крех. аностол, 1560 р.), *Иржівцевъ* (Список укр. міст, 1564 р.)?

409. Прокоментуйте приклади із Збірника 1076 р.: *илъжа, илъзати, илъстивыхъ*.

410. Чи на всій території поширення давньоруської мови було відоме явище приставного *i*?

§ 47. АСИМІЛЯЦІЯ Ј М'ЯКИМИ ПРИГОЛОСНИМИ

411. Як утворилися подовжені приголосні в словах: *рілля, Ілля, знання, життя, сілля, нічю, ллю*. Відтворіть давньоруські їх відповідники.

412. Порівняйте українські літературні слова *свиня, попадя, куля* з відповідними російськими *свинья, попадь, куля*. Прокоментуйте відсутність подовження приголосних в українських словах.

413. Пояснить, чому в формі *стаття* наявне подовження приголосного, а в формі *статей* його немає. Пор. російські форми *статья* и *статей*.

414. Прокоментуйте відсутність подовжених приголосних у словах типу *зілля, насіння, життя* тощо у південно-західних українських говорах.

415. Чому немає подовження приголосних у формах *подвіря, кров'ю, вилю, б'ю?*

416. Про що свідчать південно-східні діалектні форми *подвірря, матіррю?*

417. Чи відоме подовження приголосних білоруській та російській мовам? Наведіть приклади.

418. Поясніть, як виникли подвоєння приголосних у таких словах: *відбити, ввесь, сонний, денний, розрісся, нісся, познайомлю, силений, здоровенний, юннат, міськ-ком.*

419. Чому в словах типу *життя, зійля, насіння, підаш-ша* є подвоєння голосних, а в словах *лоша, щеня, теля, поросся, каченя* його немає?

420. Чому немає подвоєння приголосних у словах *безсмертя, цапля, користю, смертю, капостю*?

421. Поясніть приклади: *знання — знань, каміння — камінь, страхіття — страхіть, весілля — весіль, писання — писань, читання — читань, змагання — змагань*. Чому в одних випадках подвоєння приголосних є, а в інших його немає?

422. Прокоментуйте приклади з пам'яток: *осуженню* (Єв. Верковича XIV ст.), *браття* (Студійський устав XV ст.), *в колани, отношенне* (Опис Черкаських замків з 1552 р.), *облицемъ, роля* (Єв. Негал. 1581 р.), *раковання, поступована* (Статут Львівської братської школи 1586 р.), *поздоровлене* (Крех. ап. 1560 р.), *дяковане, мляться* (Лекс. П. Беринди 1627 р.), *орання* (Г. Скородода, XVII ст.).

423. З наведеного нижче уривка з Літопису Самовидця (XVII ст.) випишіть слова з подвоєнними приголосними і поясніть їх.

Тоєиже осени о пушеннѣ Филипова посту прислан-ній былъ от єго царєкого величества дякъ Бачмаковъ тайнихъ дѣлъ въ Батуриныхъ до гетмана Бруховецкого, где по рознихъ постановленіяхъ до присяги приводилъ гетмана и козаковъ в Батуриныхъ. Але наступованне ко-ролевское иніє пакта помѣшало, бо король єго милость зближилъ (ся) ку Днѣпру и переправлятися сталъ у Стайкахъ...

§ 48. ЗМІНА Л В У (ОРФОГР. В)

424. В яких випадках етимологічне *л* переходить в українській мові в *ў* (*о*)? Наведіть приклади.

425. Яка хронологія явища переходу *л* > *ў* у східних слов'ян?

426. До поданих нижче українських слів наведіть давньоруські відповідники і поясніть приголосний *о* у

словах: *шовк, вовк, повний, човен, писав, читав, плів, вів.*

427. Чому немає заміни *л* на *ў* (*о*) у словах: *золка, зорілка, солілка* тощо?

428. Прокоментуйте заміну *л* на *ў* (*о*) у південно-західних українських говорах на прикладах: *зорієка, орев, стів.*

429. Чи відоме явище переходу *л* > *ў* білоруській та російській мовам?

430. Із наведеного нижче уривка з «Руськи Дністрової» випишіть слова з нескладовим *ў* та прокоментуйте походження, артикуляцію та передачу його на письмі.

Судило нам ся послѣдним бути. Бо коли другі Славяне вершка ся дохалпають, и естли не ўже то небавам побраталог-ся с поўним, ясним сонцем; нам на долинѣ в густій студеній мрацѣ гибѣти. Маги и ми наших пѣвцѣв и наших учителѣв, али найшли тучи и бурн, тамті занѣмѣли, а народови и словесности на доўго ся здрѣ-мало; однакож язык и хороша душа руска була серед Славлянишини, як чиста слеза дѣвоча в долони сера-фима.

431. Про що свідчать форми *Витовтъ, Витолтъ* (з українських грамот XIV—XV ст.), які відповідають литовському *Utautas*? Що передавалось тут сполученням *ол*, поки форми *Витовтъ* и *Витолтъ* не набули стилістичної значимості?

432. Поясніть фонетичні зміни, які відбулися у словах *ліворта, лігори*.

433. Наведіть відомі вам приклади переходу *л* > *ў* з різних українських діалектних груп і прокоментуйте їх.

434. У поданому уривку з літопису Григорія Граб'янки знайдіть приклади, що мають відношення до переходу *л* > *ў* і прокоментуйте їх.

Но Хмелницікій, не дожидая войскъ короннихъ до Запорожя и хотя обновити прежнихъ козаковъ славу, еже что имъ козацкои сили отъ луговъ, яко храбръ воинъ въ поле изійде на Жолгія Води ждуше добра себѣ лова, и не на силу, но на Бога уповаше.

§ 49. СТВЕРДІННЯ ПРИГОЛОСНИХ

435. Охарактеризуйте явище ствердіння приголосних в українській літературній мові. Наведіть приклади.

436. Які ствердлі приголосні українська мова успадкувала з давньоруської мови? Проілюструйте прикладами.

437. Які ступені м'якості приголосних були властиві давньоруським приголосним і як це вплинуло на приголосні української мови? Проілюструйте прикладами.

438. Що дають для хронології ствердіння приголосних перед *e* та *и* такі приклади, як: *через, шелест, можеє, женитися, шениця?*

439. Південно-західні говори знають перехід *a > e* після м'яких приголосних з XV століття: *узети, прокла-тому* (Грамота 1458 р.), *онет* (Гам. 1499 р.) тощо. Якого характеру були на той час приголосні перед голосними *e* (з *e* і з *o*)?

440. Поясніть характер приголосних у позиції перед *e* у словах *Stefane, dorljinet, smiten, vides, treta, revsja* з «Пісні про Стефана-воеводу».

441. Поясніть м'якість приголосних перед *e* у формах *пигне, останне, зимне, пізнє, сьогодніше, ранне, вчорашне, літне, синє, трете* тощо. Пор. діалектні *літне, синє, трете* тощо.

442. Охарактеризуйте ствердіння губних приголосних перед голосним *a* (з **ʔ*). Наведіть приклади.

443. Порівняйте українські слова *п'ять, п'ята, м'яги, в'янути, тім'я, лем'я* з російськими відповідниками *пят, пята, мягь, вянуть, темя, лемя* і з'ясуйте різницю щодо кількості звуків у них.

444. У якій послідовності проходило ствердіння приголосних (починаючи давньоруською і кінчаючи сучасною українською мовою)? Які відмінності щодо цього має українська мова у порівнянні з російською та білоруською?

445. Чи має генетичний зв'язок ствердіння приголосних в українській мові з відповідним процесом у західно- і південнослов'янських мовах? Прокоментуйте приклади: чеські *nese, daleko, tebe*, сербохорватські: *nese, daleko, tebe*. Пор. укр. *несе, далеко, тебе*.

446. Порівняйте український та російський тексти, наведені у вправі 44, і поясніть, чим відрізняється ви-

мова приголосних перед *e* та *и* в українській і російській мовах. Яка була вимова приголосних у цих словах у давньоруській мові?

§ 50. ПОМ'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

447. Охарактеризуйте явище пом'якшення приголосних в українській літературній мові. Наведіть приклади.

448. Чи властиве пом'якшення приголосних усім українським говорами? Відповідь ілюструйте прикладами.

449. Прокоментуйте відсутність пом'якшення *s* у прикметниковому суфіксі *-ок-* в уривку з «Русалки Дністрової»: Свята Русь була селом райських птиць и дивів; ясні небеса одбвали ю чистою опанчею, мір відихаў любовію — Рускій нардід буў великим и величаним, порозум'ў, обнйў природу, чтиў и до сердца ю пригортаў, и буў мир и гаразд и любовь взаѣмна.

450. Прокоментуйте напис на титульній сторінці словника Е. Желехівського і С. Недільського «Руско-німецкий словарь».

451. Наведіть приклади м'якості приголосних перед *e* за аналогією.

452. Поясніть такі написання «желехівкою», як *ніж, ніж, стіл, тіло, молодій* (дав. одн. жін. р.), *діод, дім*.

453. Запишіть фонетичною транскрипцією українські літературні слова *діод, молоді, товсті, зелені, тверезі, лиси*. Прокоментуйте думки щодо орфоєнії подібних форм.

454. Порівняйте українські слова *київський, луганський, руський, половецький, бузький* з російськими *киевский, луганский, русский, половецкий, бузский* і поясніть, чому в українських прикладах *s* м'яке, а в російських — тверде.

§ 51. ІСТОРІЯ ШИПЛЯЧИХ І Ц

455. Чому всі шиплячі та *ц* у давньоруській мові були м'якими?

456. Що відбувалося раніше: чи подовження приголосних (пор. *нидваниця, ничю, оилчия*), чи ствердіння шиплячих?

457. У яких позиціях шиплячі приголосні в сучасній українській літературній мові можуть бути пом'якшені? Наведіть приклади.

458. Поясніть походження *и* і *у* у словах: *кінець, палець, цигувати, циган, цар, царина, місяць, циркульяр*.
459. Що сприяло ствердінню шиплячих в українській мові? Наведіть приклади, порівнявши з аналогічними явищами російської та білоруської мов.
460. Якими були шиплячі в давньоруських словах *ночь, кнѣзька, душьно* і якими є вони в сучасних українських літературних словах *ніч, книжка, душно*? Поясніть це.
461. Порівняйте давньоруські *жельдѣ, челѣ, ъвишено* з сучасними українськими літературними *жолудь, чоло, шишо*. Поясніть, що сприяло ствердінню шиплячих у них.
462. Якими були шиплячі в словах *шести, чвствѣно, чєстѣно* і якими вони є в сучасних українських літературних *шести, чесно*?
463. Як вимовлялися шиплячі в давньоруських словах *жити, чистѣи, широкѣ*? Що сталося з ними після злиття артикуляції *ы* та *и* в одному звукові?
464. Поясніть наявність твердого *ц* в ряді українських говорів у словах *конец, палец, кулець, чужинець* і под.
465. Прокоментуйте написання з пам'яток: *чвнлѣти* (Грам. 1454 р.), *жвгломѣ* (Стат. Льв. бр. 1586 р.), *ночѣ* (Єв. Негаг. 1581 р.).
466. Що дає подовження приголосних у словах типу *нічю, нічю, річю, клочя, піддашя, збїжся* для вияснення хронології ствердіння шиплячих?
467. Чи по всій території поширення української мови пройшов процес ствердіння шиплячих? Наведіть приклади.
468. Поясніть твердість приголосного *ц* у діалектних прикметникових формах *німецький, турецький* тощо.
469. Поясніть характер шиплячих у словах: *шість, жінка, сторожі, кручі, колочи, мережі, сущі, хороші, покручі*.
470. Наведіть відомі вам приклади збереження давньої м'якості шиплячими в українських діалектах і прокоментуйте їх.
471. Порівняйте українські шиплячі та *ц' (ц)* з тими ж звуками російської та білоруської мов і прокоментуйте їх.

472. З наведеного нижче уривка з баллади Т. Г. Шевченка «Утоплена» випишіть слова з шиплячими та *ц*, поясніть їх походження та історичну зміненість.

Вігер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває;
Прокине́тьсѣ — тихесенькѣ.
В осокі питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше коєу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?» — тихесенькѣ
Спитає-провіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

§ 52. ІСТОРІЯ ГУБНИХ ФРИКАТИВНИХ

473. За допомогою етимологічних словників поясніть походження звука, позначеного буквою *в*, у таких словах: *ваш, в, навичка, вник, написав, шовк, мовчати, він, вони, вона, воно, вогнистий*.
474. Охарактеризуйте український звук *ѣ*, вкажіть, у яких позиціях він виступає і з чого він походить.
475. Прокоментуйте написання в давньоруських пам'ятках XI—XIII століть: *наулѣ, прауда, оуселенуѣж* (36. Святослава 1073 р.), *доульѣть* (Добриволове єв. 1164 р.), *уздумалѣ* (Смол. гр. 1229 р.), *угорникѣ* (Новгород. кормча 1282 р.), *улеги у корабль* (Гал. єв. 1266—1301 рр.). Як писались ці слова раніше?
476. Прокоментуйте приклади в українських пам'ятках: *оустхѣ* (Луцьке єв. XIV ст.), *оузѣти* (Грам. 1352 р.), *оуписанюу, оу волости* (Грам. 31. VIII. 1424 р.), *узѣда, усе, у главь* (Крех. ап. 1560 р.), *у моем листѣ* (Пересторога, поч. XVII ст.), *у каждѣм годѣ* (Урбар, 1771—1774 рр.).
477. Поясніть приголосний *ф* у таких словах: *факт, фабрика, Федір, професор, фарисей, філософія, географія, офіцер, орфографія*.
478. Які заміники звука *ф* знає українська мова? Наведіть приклади і поясніть, чим викликана заміна.
479. Прокоментуйте фонетику слів: *парус, Хома. Йо-*

*сит, Текля, Векла, Степан, Пилип, Остап, Матвій, Про-
кін, діал. Тома, Матій, Нешипр.*

480. Прокоментуйте фонетику діалектних слів: *фас-
тин, фіст, фатати*. Наведіть інші відомі вам приклади.

481. З'ясуйте артикуляційну властивість гуоного *в*
у словах: *він, віл, правда, гнів, всіх*.

482. Наведіть з літературної мови або діалектів 5
слів, у яких відбулася взаємозаміна звуків *ф* — *п* — *в*;
ф — *хв* — *х*. Чим пояснюється це фонетичне явище?

§53. ЧЕРГУВАННЯ У—В, І—Й

483. За яких умов можливий перехід початкового *і*
в і нескладотворчий (*і*)? Наведіть приклади.

484. За яких умов можливий перехід початкового *у*
в *й* (орфографічне *в*)? Наведіть приклади.

485. За «Українським правописом» поясніть правила
чергування *у* — *в*, *і* — *й* в сучасній українській літера-
турній мові. Наведіть приклади на кожний окремий ви-
падок.

486. З якого часу відома заміна *у* на *в* і навпаки?
Наведіть приклади.

487. Прокоментуйте такі написання в давньоруських
пам'ятках: *възодити* (Зб. Святослава 1073 р.), *благовъ-
годьны* (Сл. Гр. XI ст.), *вдодь* (Псалт. 1296 р.), *въмрете*
(Гал. ев. 1266—1301 рр.), *въгодьши* (Жит. Сави XIII
ст.), *въгодьне* (Город. ев. XII—XIII ст.).

488. Про що свідчать написання в українських па-
м'ятках: *вчинила* (Грам. 1378 р.), *вслышитъ* (Грам.
1415 р.), *вказовати* (Грам. 1422 р.), *вживаетъ, вже, вр-а-
ди, вчинивши* (Єв. Негал. 1581 р.)?

489. Яка роль наголосу в чергуванні *у* — *в* та *і* — *й*?
Ілюструйте прикладами в реченнях.

490. Що позначалося в українських пам'ятках бук-
вами *й* та *и*? Наведіть приклади з давньоукраїнських
пам'яток.

491. У поданому нижче уривку з поеми Т. Г. Шевчен-
ка «Саул» знайдіть приклади, зв'язані з правилом про
чергування *у* — *в* та *і* — *й*.

Раби мовчали,
Царі дупилися, росли
І Вавілони мурували.

А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші панотці)
В храмах, в пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси. І царі
Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтари.

492. За «Хрестоматією матеріалів з історії україн-
ської літературної мови» (ч. II) П. Д. Тимошенко озна-
йомтеся з статтею В. Самійленка «Добаймо про фонетич-
ну красу мови» і з'ясуйте, що на сьогодні з протонова-
ного В. Самійленком не прижилася в українській літе-
ратурній мові, а що зберігає силу й сьогодні.

493. Прокоментуйте написання в пам'ятках україн-
ської мови: *не ймаєтв, во ймѣ* (Грам. 1399 р.), *перелити,
поимати, во имѣ* (Єв. Негал. 1681 р.), *на ймя* (Опис
Київск. з. 1552 р.), *не ймимь* (Інтермедії Довгалева-
ського, I пол. XVIII ст.).

§ 54. ПРОТЕТИЧНІ ПРИГОЛОСНІ

494. Перерахуйте приставні (протетичні) приголосні,
поширені на території української мови. Наведіть при-
клади з цими звуками.

495. Які думки існують відносно виникнення при-
ставних приголосних *в*, *й*?

496. Які приставні приголосні української мови ви-
никли ще на спільнослов'янському ґрунті? Дайте при-
клади.

497. Прокоментуйте звук *і* у словах *я, яблукв, няня*.
Порівняйте це з іншими слов'янськими та неслов'янськи-
ми індоєвропейськими мовами.

498. Серед поданих нижче слів знайдіть слова з про-
тетичними приголосними: *наука* — *навчати* — *навик* —
привичка, видра, в, написавши. Яка хронологія цієї про-
тези?

499. Які думки відомі вам відносно походження при-
ставного *г* (*н*) у слов'ян? Наведіть приклади.

500. Протетичними чи етимологічними є початкові *в*
і *г* в словах: *вугілля, вікно, волося, віник, він, віска,
городець, голова, Ганна, гарбуз*?

501. На який час припадає поява протетичного *в* у

словах *вівця*, *вігторок*, *він*? Відтворіть давньоруські форми цих слів.

502. Із слів *вогонь*, *вухо*, *вугіль*, *вуж*, *город*, *дотрий*, *зоріх*, *голодний*, *гора*, *ген-ген*, *гуска*, *горох*, *гарбузиння*, *вудичя*, *віра*, *вівський*, *вігчизна*, *високий* випишіть ті, що мають приставні приголосні. Прокоментуйте їх.

503. Наведіть відомі вам діалектні слова з різними приставними приголосними і прокоментуйте їх.

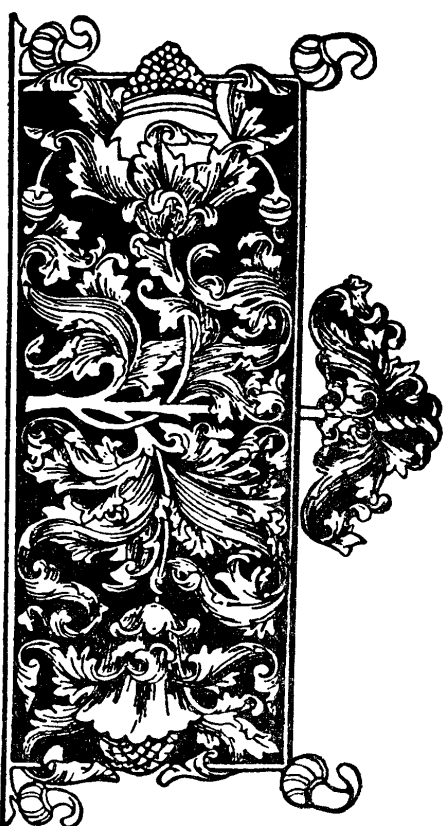
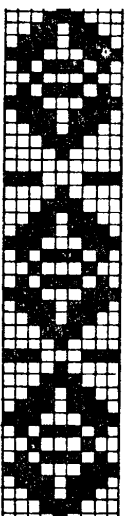
504. Чи існує якась закономірність у вживанні приставних приголосних у сучасній українській літературній мові. Проілюструйте це прикладами.

505. Прокоментуйте діалектні слова: а) з надсянських говірок: *лонушенка* (<*онушанка*), *мудва* (<*отавд*); б) з південно-західних надністрянських говірок: *лотва* — *мудва* (<*отавд*), *локунь* (<*окунь*); в) з лемківських говірок: *локайка* (<*окайка* — «вівля або коза з чорною смугою коло очей»). Наведіть інші відомі вам приклади.

506. Прокоментуйте фонетику українських слів: *гарбуз*, *гаранчик*, *ганлик*.

507. Прокоментуйте фонетику діалектних слів *орох*, *брон*.

508. Поясніть відсутність прогеви в словах: *ах*, *ага*, *ех*, *еге*, *а*, *але*, *або*.

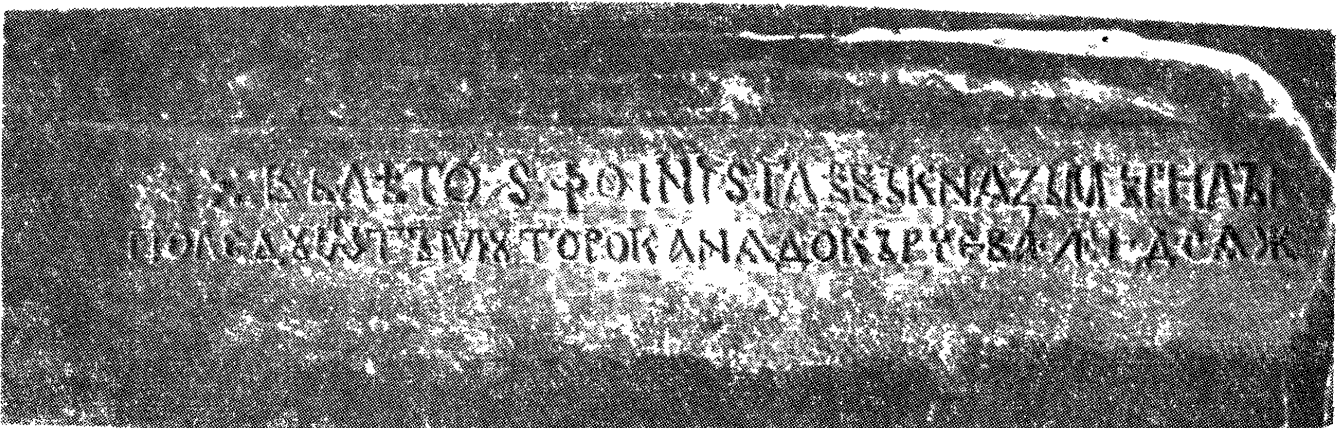

ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Значна частина текстів та матеріалів давньоруських та давньоукраїнських пам'яток взята нами з таких праць: А. В. Арциховський, Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1952 года). М., 1954; О. П. Безпалько, О. М. Маштабей, Б. А. Шарпило, Збірник вправ з історичної граматики української мови. К., 1958; И. А. Василенко, Историческая грамматика русского языка (Сборник упражнений). М., 1956; Я. Головацкий и, Хрестоматія церковно-словенская и древно-русская. Вѣдень, 1854; М. М. Делегач, Пам'ятки українського письменства XVII — поч. XVIII ст., писані на Закарпатті. — Наукові записки УжДУ, т. XVI, Діалектологічний збірник, Львів, 1955; А. І. Москаленко, Конспект з методичними вказівками з історичної граматики української мови. К., 1951; Його ж, Хрестоматія з історії української літературної мови. К., 1954; С. П. Обнорський, С. Г. Бархударов. Хрестоматія по історії руського языка, ч. 1, М., 1952; І. Панькевич, Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах, ч. 1, Науковий збірник т-ва «Провітязь», т. VI, Ужгород, 1929; М. Ф. Станівський, Дещо в справі друківання давніх пам'яток. — Питання історії і діалектології східнослов'янських мов, кн. 2, Львів, 1961; І. Я. Франко, Студії над українськими народними піснями. ЗНТШ, т. СХ, Львів, 1912; Д. В. Черепнин, Русская палеография. М., 1956.

Висловлюємо щирі подяки доценту Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка П. Д. Тимошенко ві за передану нам фотокопію сторінки з опису Черкаського замку (1552 р.), яку тут вміщуємо як взірць письма середини XVI ст.

Глиба тївѣ їи цюю нѣтънѣи. како гьподобн ма на-
 пиати Бѣдинѣ е. почухъ же ѣ | пиати. Вь дѣ. s. ф. ѣд.
 ѣ окончѣдхъ і вь дѣ s) ф. ѣд. Напиахъ же їдинѣ е. ра-
 боу бѣню наречѣноу жщюу | вь кѣчении ноиѣфъ. а мирькѣи
 огторѣмиръ. близокоу жщюу изагдабоу кѣндѣзюу. изагдабоу
 же кѣндзюу тогда | прѣварьжащюу оубѣ влати. оца ивоіго
 пародава. и братя ивоіго колоднида. | сати же изагдава
 кѣндзѣ. прѣвдѣдѣше гтолѣ оца ивоіго пародава кѣвѣдѣ ѣ
 братя ивоіго гтолѣ порѣчи прѣвити. | близокоу ивоімоу
 огторѣмироу новѣтѣ | городѣ. Мѣнога же дѣ. дароци бѣ гь
 тажабѣшоумоу Бѣдинѣ е. на оутѣшѣнии мѣногадѣ ашамѣ
 кѣтти|нѣкѣамѣ. ади імоу гь бѣ бѣниі гѣвѣхъ. вѣвѣнѣгѣтѣ.
 и їоидѣ, мѣдѣ. | доукѣ. маѣ. и гѣвѣхъ прѣоцѣ. вѣвѣдѣи.
 и їака. и їакова. іаімоу імоу. и подароужѣно іго. Фрофѣ
 нѣ. и чѣдѣомѣ їю. и подароужѣиѣ | чѣдѣ їю. і гьдѣвѣ-
 стѣвѣдѣи же мѣнога дѣ. гьдѣвѣдѣи: пороужѣниі || вое-
 ѣиинѣ-
 жѣ дѣвѣ Григории аи |
 како. напиахъ їдинѣ і (sic). да иже го|разнѣі іго на-
 пишто не мози | зазвѣрѣти мѣнѣ гькѣшѣникоу. | почухъ
 же пиати. мѣдѣ. октѣ. | ка. на пѣмѣ. иаирѣона. ѣ око
 нѣчѣ. мѣдѣ. мѣни. вь бѣ. на пѣ | іпифана-
 вьдѣхъ почитѣжѣцихъ. не мозѣте кѣдѣти. нѣ испрѣвѣдѣи.
 почитѣти. Тако во и гѣвѣ дѣдѣ паучѣ гѣйтѣ. Бѣтѣ. ѣ не
 канѣстѣ- | ѣиинѣ- (Л. 294—294 об.).

ІЗ ЗБІРНИКА СВЯТОСЛАВА 1073 Г.

1	Ѳ коньць вѣдѣть книга
мѣ ѡже ти гортѣ не ѡже-
то того ѡ дрогоу нѣтвори:—	45	дѣще гворѣ
Проливаетъ ѡкы гвѣтъ
идадѣтъ
5	Ѳ ѡи ннѣ аѡкѣ нѣво
рѣннѣ нѣ вѣликоуоу
моу кнѣзю гѡидавоу:—	35	Ѳз оутѣ гвоиу хѣ прѣ
дѣ болѣруѣ
На вѣрѣзѡумнѣ тѣхѣ
мѣидѣмѣ
10	Вѣжиданинѣмѣ. зѣдо
вѣжидавѣтъ
дѣржиданинѣвѣ вѣидѣмѣ
ѡвѣннѣ	40	Ѳбѣмѣ гѣ ѡмѣ нѣвѣннѣ
нѣ вѣброѣ нѣ жиданинѣ
мѣ пѣнѣ
Ѳ гѣвѣрѣ дѣвѣ мѣно-
чѣгѣннѣнѣхѣ
15	Покрѣвннѣнѣ рѣзѡумѣ
15 вѣ гѣоуѣннѣ:.	45	Вѡжѣгѣвннѣнѣхѣ гѣ
ни нѣ вѣгѣхѣ
Или жѣ нѣ гвоиѣ полатѣ
нѣгѣлѣнѣ
20	Покрѣ мѣ нѣ моу
дѣ(о)у вѣдѣнѣж
Прѣмѣнѣноу гѣтвориѣ
рѣчи. инако	50	Вѣчѣноуѣнѣ пѣидѣмѣ
гѣтвори
ѡже пѣидѣти вѣннѣ гѣ
спрѣидѣти
25	Нѣвѣдѣштѣ тожѣгѣво
рѣчи. инако
Нѣжѣ ѡкы вѣгѣмѣ мѡво	55	Вѣдѣи хригѣоловннѣвѣ
нѣ гѣо дѣшн
Вѣ отѣмѣштѣннѣ вѣнѣ
цѣмѣ
Вѣидѣннѣнѣхѣ нѣ гѣвѣнѣ

13 ЗБІРНИКА 1076 р.

сго василѣа како подоба
 есть члвкоу быти: "

Лѣпо есть члвкоу имѣти

паче всього житиѧ:

5 да не прилежитъ и

мѣны зѣло . нъ тѣле

си въздържанине . оудо

бренине норовоу . гласоу

оумиленине і оудобренине:

10 ѳденине и питиє без го

вора съ оудържаниємъ.

Прѣдъ старыци мълчани

не . прѣдъ мoudрыми по

слоушанине . съ търчыны

ми любвь имѣти . съ

мьнышими лжбвьвно

не свѣщанине .

5 Отъ пльтрьскыхъ и любо

сластныхъ вештии

бѣгати . мало глаги . а

множѣе разоумѣвати .

не дврзоу быти словъ

10 мь . ни прѣрѣковати въ

людьхъ .

Не скоро въ смѣхъ выпада

ти . соромѧ живоу быти .

† Се азъ милостиивъ колоднмиръ нѣа дьржа рочу-
 коу зѣлаю въ свое кнаженине покаянѣа не-
 имь люду квоемоу киеволодоу шѣдати боун-
 цѣ гѣмоу гѣургиеви гъ диннѣ и гъ биралии и гъ

† и vino vocat

5 продаждани даже которъи кнѧзь по моему кнѧ-
 жении почынетъ хотѣти шѣти оу гѣго гѣурги-
 ѧ . а къ коудѧ за тѣмь и гѣѧа бѣдѧ и тѣ гѣѧѧй гѣур-
 ргин оу него шѣтимаетъ . и тѣѧ игоумеме нѧ-
 не . и къ братиѣ . донемѣ же га миръ гѣгготѣа .

10 молитѣ ка за ма и за моѣ дѣти . кто га изошѣа-
 нетъ къ манатъѧри . то къ тѣмь дѣлѧни не-
 гѣе молити за ны бѧ и при жикотѣ и къ гѣмь-
 рти . а нѧзъ дааь рожкоу квоеѣу . и оеньмевѣ по-
 людне даровьноне полчѣтветий дѧдѧте гни-

15 кьнѣ гѣмоу же гѣургиеви . а се га киеволодѣа да-
 дѣ неимь кивоо ерекрьно . въ . ѧ . грѣнѣ ерера .
 гѣмоу же гѣургиеви , кѣѧѣа неимь кити въ
 не на шѣкѣа коли игоумевѣ шѣкѣанѣа .

20 даже кто запрѣтитъ или тоу дань и се киво-
 до . да гудитъ немоу къ въ дѧь пришествѧи-
 ѧ квоего и тѣ гѣѧѧи гѣургинѧ .) ✂

3 ДОБРИЛОВОГО ЕВАНГЕЛІЯ (1164 р.)

Вь дѣтѣ С. И. Х. ов нап(и) саны быша книги... млавъроу въ ск
 днь мною грѣшны
 мь рабомь. и дь-ако
 мь стухъ апль костъ
 нтиномь а мирьскы
 добрило. семеоноу
 (по) пови. стго иоанна
 пртча. а братья а и
 оци. аже вы кде кри(во)
 а исправишь чытѣ
 те же а не кльнѣте
 -ако же радоуесть сѧ
 (ж)енихъ о невѣстѣ
 тако радоуе
 ть сѧ писе
 ць видѧ посл(ѣ)
 дьнии листь.

Уривок з Галицько-Волинського літопису

Въ аѣто 6737 (1229) Астѣлко оуѣвнѣзъ выствъ, вели-
 кый князь Давыдъскый, на сонмѣ; оуѣвнѣзъ выствъ (звато-
 поаномъ Одовичемъ и Володиславомъ, съветомъ подръ

невѣрнѣхъ. По смерти врата своего, Кондратъ при-
 даниа и Василя въ великю любовь, и проси ею, авы-
 ста шла емѣ на помощь, и поидоста емѣ на помощь на
 Володислава на старого; сама же идоста на войнѣ, оста-
 выста же въ Берестѣи Володимера Пиньского, и Оугровъ-
 чаны и Берестчанъ стере-и земаѣ отъ Итъвядъ. Въ
 тоже время воеваша Литва Дѣхъ; аныцѣ дѣрни сѣце,
 и придоша ко Берестку, Володимеръ же рече: „оже есте
 мирни, но амѣ есте не мирни,“ и изыде на нѣ и Бере-
 стѣме вси, извши дѣ вѣѣ. Даниаъ же и Василяко при-
 доста ко Кондратови, и сгравшиимъ имъ идоша къ Ка-
 авьшо, и придоша Вепрѣ вечеръ; надтрѣе же свѣтающею,
 придоша рѣкъ Прѣснѣ и поидоша къ городѣ, и тое но-
 цни выствъ дожда великѣ, видѣвши же тако нѣствъ кто
 протнѣвсѧ, пѣстиша воевату и пѣвниту. Рѣсъ же до-
 грмаша Мидича и Старогородѣ, и нѣсколко сѧхъ Воротн-
 савѣскыхъ зашла, и приаша пѣвнѣ великѣ, и вратнша-
 сѧ и придоша во станы, гадлюцимъ, како поити къ
 городѣ на вой; Дѣхъмъ же нехотѣцимъ внигсѧ. Мав-
 трѣе же Даниаъ и Василяко посемъ своеѣ вѣѣ, и поидоста
 ко градѣ; Кондратѣ же любовью Рѣскый вой и поиджающѣ
 Дѣхъмъ своеѣ, онѣмъ же оуанко нехотѣцимъ. Приствѣ
 пишима же има овѣима ко воротѣмъ Кавѣльскымъ, а
 Мирослава посласта вздаѣ градѣ и ныни повкы, вѣѣ во
 городѣ овошда вода и силнаа лозина и верьке, и не сѣѣ-
 дѣцимъ сѧ самѣмъ, идѣвже кто еише; егда же си отствѣ-
 пахѣ отъ вод, они же належдахѣтъ на оны, а коли они от-
 стѣпахѣ, а они належдахѣтъ на си: за невѣдѣнѣе непридѣтъ
 выствъ градѣ томъ дни; идѣци же каменю со завраха,
 яко дожда снѣнѣ, стоцимъ имъ въ водѣ, дондеже ста-
 ша на сѣѣ наметаномъ каменѣи, и возводный мостъ и
 жеравецъ вожгоша; Дѣхъмъ же врата оура оурашиша
 градъскѧ. Даниаови же и Василякови ходоцима подѣѣ
 градѣ, стрѣбѣющимъ на градѣ имѣмъ стрѣбѣцѣмъ, и
 выствъ ранено мѣжъ стоцинѣхъ на заврапѣхъ 100 и 60;
 вывнѣ же вечерѣ, и возвратншасѧ во станы свѣд. Стѣ-
 нислава же Мидичъ рече: „каѣ то мы стожи, тѣ нѣствъ
 водѣ, ни гравѣѣ высокы;“ Даниаъ же вѣѣдѣ на конь бѣха

самъ на стададнїе града, и видѣ яко тако и естъ. Да-
ниаз же прїѣхѹа ко Кондратови и рече емѹ: „аще выхѹомъ
испѣва вѣдаѣ мѣсто се, то градаз прїѣтъ въ бѣлаз.“
Кондратови же молачѹса има, да мѣтрѣ пакы при-
стѣпнѣа ко градаз; мѣтрїа же Даниаз и Къснїако посласта
люди свои, оуѣмъ же стоащнмъ и теревѣщнмъ лѣсм
около града, гражанцмъ же ни каменїа смѣнощнмъ вѣрци
на нѣ, просахѹ са, дабы къ нимъ прислаз Кондратъ
Пакослава и Мѣстїѣа. Пакослава же рече Даниаови:
„нѣмѣннѣа р и зы своѣ, поѣди съ нами.“ Даниаови же
не хотѣвшю, рече емѹ братъ: „ни, да саыши вѣче
нѹ;“ не вѣрѣшетъ во Мѣстїѣви Кондратъ. Даниааз
же возма на са шеломаз Пакослава и ста за нима. Стоа-
щнмъ же мѣжнмъ на заворолѣхъ и рекѹщнмъ имъ: „тако
молкѣзта великомѹ князю Кондратѹ: сїй градаз не твоѹ
ли естъ? мы же мѣжи, нѣмемогши во градаѣ семъ, ци
иного страннннцїи есмъ? но людаѣ твои есмъ, а къша
братѣа есмъ; чѣмъ о насъ не сожаитеси? аще насъ рѣск
павѣдѣтъ, то къю слава Кондратъ приметь? аще рѣскаа
Хорѣгова стланеть на заворолѣхъ, то комѹ честь оуѣчнн-
ши? не Романовнчѣма ли? а свою честь оуѣчннннши;
нынѣ братѣа твоемѹ сѣвжнмъ, а заѣтра твои вѣдемъ; не-
даѹ славы рѣси, ни поѣвн града сепо;“ и многа саовеса
градолахѹ. Пакослава же рекшѹ: „Кондратъ къ радаз ми-
лостъ оуѣчннннхъ вамъ, Даниаз аютъ сѣлао естъ, насъ не
хощетъ отойти прочъ, не прїемъ града,“ розсмѣваѣа
рче: „а се стонтъ самъ, молкѣкѣ съ нимъ.“ Князъ же
тѣче его скепннцѣмъ и съма соѣ шеломаз. Омиже канк-
нѣша съ града: „имѣѹ сѣвжнѹ нашѹ, молимса, створи
мироз.“ Оумѹ же много смѣвакшѣса и много вѣство-
вавшѹ съ нимъ, и под отъ нѹхъ з мѣжа и прїѣхѹа Кон-
дратови; и створи Кондратъ съ нимъ миръ и под оуѣ
нѹхъ таа. Рѣси же еѣхѹѹ полонннѣа много чѣлада и
водрннѣа, створиша же межн совою кааѣкѣа рѣск и Да-
ховѣ: аще посѣмъ коми вѣдѣтъ межн или оуѣсовнца, не
коватн Дахѹмъ рѣсно чѣлади, ни рѣси Дааѣскои. По-
тома же возкрѣтнстїаа отъ Кондрата въ домъ свой, съ,
чѣстѣю, Борѹ поспѣвающю нма; створнста емѹ помощъ

оударить мечемъ

оже кто

1' Аже кто оударить ме||

чѣмъ не вѣнезъ его

или роукѣзѣтъю. то ·вї·

грвнѣ· продаже за оби

доу· оже ли вѣнезъ

мѣчь а не оутнетъ·

то грвноу коунѣ· аже

кто кого оударить ба

тогомъ· любо чаше

10 ю· любо рогомъ· любо

тыдѣбнню· то ·вї·

грвнѣ· не тырпа ли

протнвоу тому оу

дарить мечемъ· то

15 винѣы ѣмоу в томъ

нѣтоутъ· аще ли оу

тнетъ роукѣю· и ѿ

падетъ роукѣ· или оу

сѣхнеть· или нога·

20 или око· или не оутъ

нетъ· тѣ полъ ви

ры· к· грвнѣ· а то

моу за вѣкъ ·г· грвнѣ

Аже пѣрьстъ оутнеть·

къли любо то ·г· грвнѣ·

25 продаже· а самому||

гривна коунѣ ~

оже

придѣтъ кровавъ моу

оже придѣтъ кровавъ

моуже на дворѣ· или си

30 нь то видѣка ѣмоу не-

искати· нѣ платити ||

ѣмоу продажю ·г· грвн·

или не боудеть на не

35 МЬ ЗНАМЕНИИ· ТО
 ПРИВЕСТИ ЕМОУ ВИДО
 КЪ· СЛОВО ПРОТИВОУ
 СЛОВА· а кто боудеть
 началъ· тому пла
 40 тити· ꙗ· коунъ· аче
 же и крѣвѣвъ приде
 ть· или боудеть са
 мь почалъ· а вѣстоу
 ПАТЬ ПОСЛОУСИ· ТО ТО
 45 ЕМОУ ЗА ПЛАТЕЖЬ ꙋ
 же и били· аже оуда
 ритъ мечемъ а не оу
 тнеть на смръть· то
 (Г· грвны· а самому
 50 грвна за рану· оже
 лѣчебное· потыне||
 ть ли на смръть· то ви
 ра· или пхнеть моу
 жь мѹжа· любо к со
 55 бѣ любо ꙋ себе· любо
 по лицу оударить· и
 ли жердью оударить·
 а видока два вьведеу
 60 ть· то Г· грвны прода
 же· оже боудеть ва
 РАГЬ или колбаГь·
 то полнаа видока вь
 вести и идета на роту.

1 (0) **ТАТЬБѢ**

Пакы ли боудеть что
 татебно коупилъ
 5 вь търгоу· или ко
 нь или прѣтъ· или
 скотиноу· то вьвѣ
 деть свободна моу
 жа два· или мы
 тника· аже начне
 10 ть не знати оу кого
 коупилъ· то ити по

немы тѣмь видоко
 мь на търгоу· на ро
 15 тоу· а истыцю свое ли
 це взѣти· а что с ни
 мь погыбло· а того
 емоу желѣти· а ꙋ
 20 номоу желѣти сво
 ихъ коунъ· зане не
 знаеть оу кого ку
 пивъ· познает ли
 надолзѣ оу кого ку
 пивъ· то свое коу
 25 ны вьзметъ· и се
 моу платити что ||
 оу него погыбло· а
 князю продажю ~

(0) **ЧЕЛДИНЬ**

Аже кто познаеть
 30 челДинь свои оукра
 дентъ· а поиметь и·
 то ономоу вести и по
 коунамъ· и до третъ
 35 наго свода· пояти
 же челДинь вь че
 лДина мѣсто· а
 ономоу дати лице·
 отидеть до конечъ
 40 наго свода· а то есть
 не скотъ· не лъзѣ ре
 чи· не вѣдѣ оу кого
 ресмь коупилъ· нь
 по ѣзыкоу ити до
 45 конча· а кдѣ боу
 деть конечнии та
 ть· то оплѣть воро
 титъ челДина·
 а свои поиметь· и
 проторъ тому же
 50 платити· а кнД ||
 зю продаже· вѣ· грѣне·
 вь челДинь или
 оукрадѣше.

Вѣдай *) то кожній челоуѣкъ, кто на той инстѣ по
смотриць. Оже єа князь Євнѣтій и Кистѣтій и Лювартъ,
Юрій Наримонтовичъ, Юрій Коріатовичъ, чинимо миръ
твердѣй, нєз королеми Казимиромъ Польскимъ и Сома-
вигтомъ, и со его вратомъ Казимиромъ Мазовскимъ, и
со его землями Браковскою и Євдоминскою, Гиразскою,
Кѣвскою, Авчинскою, Довринскою, Пюгскою, Мазов-
скою, Люваннскою, Гетиховскою и со Лѣвскою, а
за великого Князя Овкнрта, и за Коріата, и за Па-
трика, и за нѣхъ сыны, мы сьовѣемъ тотъ миръ
держати вьльми твердо, нєзо всьако хитрости, не зан-
матн Лѣвскою землею испомна, а намъ держати Во-
лодимірскою, Лѣвскою, Беазскою, Холмскою Берестын-
скою, испоматъ, а миръ отъ Пюрока Богородици до
Ивана Ане до Кнѣва, а отъ Ивана Ане за ѣ (2)
лѣтъ, а городовъ оу Рѣскоу земли новыѣхъ не стави-
ти, ни сожженого не рѣвити докода миръ стоить за
ѣ (2) лѣтъ, а Крѣманецъ держати Юрію Наримонто-
вичю, отъ Кнѣзи Литоскиѣхъ, а отъ Корола за ѣ (2)
лѣтъ, а города не рѣвити, а коли миръ станеть, Юрію
Князю города лишнися, аже пондѣтъ Оуторскій Ко-
роль на Литвѣ, Польскомѣ Королеви помагати, аже
пондѣтъ на Рѣскѣ, што Литвы сѣвшаеть, королеви не по-
магати, а пондѣтъ ли царь на Лахи, а аюво на кнѣ-
зи темныи, Кнѣземъ Литовскимъ помагати, аже пон-
дѣтъ на Рѣскѣ, што Корола сѣвшаеть, Литовскимъ Кнѣ-
земъ не помагати, а про Лювартово дѣство, Хочемъ его
поставити на сѣдѣ передъ паны Оуторскими, по шестѣѣ
свѣтаго Дѣвѣа за ѣ (2) нѣдѣли, Литовскимъ Кнѣземъ

статн оу Холмѣ, а Королеви оу Сточицѣ, каѣ смовѣать
тѣлѣ вѣдѣть сѣдѣ, тагатиєа нєз королеми, вѣдѣган даѣ
его король по кнѣвѣ, Лювартъ вѣдѣтъ правъ, и єа Кнѣзь
Кистѣтій вѣдѣтъ правъ передъ Богорскимъ королевемъ, вѣдѣтъ
ли король правъ, намъ своего врата Люварта дѣти Оутор-
скомѣ королеви оу дѣство, а коли вѣдѣтъ по мирѣ, кто не
оуѣсучетъ дѣвѣй мирѣ держати, тотъ отповѣсть, а по от-
повѣдѣ но и стоати мирѣ за мѣсѣць; аже пондѣтъ Та-
рове на Лѣвскою землею, тогда Рѣсси на Лѣвскоу не по-
магати, аже пондѣтъ Татарове на Лахи, тогда Рѣссѣ нєвола
понти нєз Татары, а оу томъ перемѣри кто комѣ криво
оучинить, надовѣ са оупоминати старѣйшемѣ, и оучинити
томѣ исправѣ, оучинить котрый доврѣй челоуѣкъ кнѣвѣ,
аюво воевода, а аюво панъ оучинити исправѣ нєз нимъ,
аже самъ не можетъ заплатити тотъ истиньный, што же
оудожатъ его оу вниѣ, хочеть ли самъ король заплатити
зани, а его дѣдичество соѣѣ взати, не оуѣсучетъ ли ко-
роль самъ заплатити, дасть томѣ то дѣдичество, кто его
погажеть, а за нѣвѣга можетъ его довити и выдати, аже
его не можетъ довити, можетъ его нєкаѣ сѣ оюво сторонѣ,
аже повѣгнетъ Рѣссинъ, а аюво Рѣска, ни во Лѣвове нѣ
Холопъ чій, ни робѣ, выдати его, а што тон грамотѣ
писано, тѣюжѣ правдѣ Литовскимъ княземъ держати, а
на то осми дади свое печатн. —

ПЕРЕМИШЛЬСЬКА КУЛЧА 1359 р.

Въ дѣто шестги тивацнонѣ шигъбаєста гемоне купилъ панъ петрашь дѣдичтко в аньнъгъ радивоньковокъ дѣдичину иенѣ и котинну што по ний шцѣ адль. анд продада петраш-кови радъцѣковькому явою дѣдичину и котинну оу вѣки и дѣтемъ его. подъ стака и ю миномъ и въ корьчимоу и землю и въ з аворици и го вѣмъ што коли шцѣ неѣ приидушало. а в то не надоуѣ оутупатгидани оунукум неѣ. ни палиню неѣ. а купилъ панъ петрашь за сорокъ гривенъ. ъ на то поиди панъ старота рускоѣ зими шцѣ пидички. вочевода цтиборъ пидаръ машко. а не зимане панъ ховако вьвѣлькии. кадоульфовичъ арузавъ, иванько подьпринчъ. согаднъ тивучнъ. ципанъ волошинъ риботтицкии. олефѣрько цуанъ. панъ контъ перемъшлькии. каньтуръ из угоръ гостъ. панъ гутарьтъ., кость соковичъ. ганъ кѣраховичъ. ъ пидтъ могоричъ оу вьвѣцкогго оу дому за копу грошинъ. ъ пидтъ грамоту пидаръ пана старотънъ дьнък изъ вострашнучъ именемъ дьмъчговичъ. а при томъ емль попо пецѣрскии петръ. а корьчимтъ олеуховичъ гемень оу вѣки вьвомиъ динивъ.

По мнѣзѣхъ же времянѣхъ сѣди суть словѣни по Дунаеви, гдѣ есть ныне Угорьска земля и Болгарьска. И от тѣхъ словѣнъ разидошася по землѣ и прозвашася имени своими, гдѣ сѣдше на которамъ мѣстѣ. Яко приидше сѣдоша на рѣцѣ имянемъ Маравъ, и прозвашася моравъ, а друзии чеси нарекошася. А се ти же словѣни: хорватѣ бѣли и серебъ и хорутане. Волхомъ бо нашедшемъ на словѣни на дунайскии, и сѣдшемъ в них и насыляшемъ имъ, словѣни же ови приидше сѣдоша на Вислѣ, прозвашася ляхове, а от тѣхъ ляховъ прозвашася поляне, ляхове друзии лутичи, ини мазовшане, ини поморяне.

Тако же и ти словѣне приидше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошася поляне, а друзии древяне, зане сѣдоша в лѣсѣхъ; а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною и нарекошася дреговичи; ини сѣдоша на Двинѣ и нарекошася полочане, рѣчки ради, яже втечь въ Двину, имянемъ Полота, от сєя прозвашася полочане. Словѣни же сѣдоша около езера Илмера, и прозвашася своимъ имянемъ, и сѣдлаша градъ и нарекоша и Новьгородъ. А друзин сѣдоша по Деснѣ, и по Семи, по Сулѣ, нарекошася сѣверъ. И тако разидеся словѣньскии языкъ, тѣм же и грамота прозвася словѣньская...

...И быша 3 братья: единому имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра ихъ Лыбедь. Сѣдше Кий на горѣ, где же ныне увозъ Боричевъ, а Щекъ сѣдше на горѣ, гдѣ же ныне зовется Щековица, а Хоривъ на третьей горѣ, от него же прозвася Хоривеца. И створиша градъ во имя брата своего старѣйшаго, и нарекоша имя ему Киевъ. Бяше около града лѣсъ и боръ великъ, и бяху ловяща звѣрь, бяху мужи мудри и смьслени, нарицахуся поляне, от них же суть поляне в Киевѣ и до сего дне.

Ини же, не свѣдуще, рекоша, яко Кий есть перевозникъ былъ, у Киева бо бяше перевозъ тогда с оной стороны Днѣпра, тѣмъ глаголаху: на перевозъ на Киевъ. Аще бо бы перевозникъ Кий, то не бы ходил Царю-городу; но сей Кий княжаше в родѣ своемъ, приходившо ему ко царю, якоже сказаютъ, яко велику честь приять от царя, при которомъ приходивъ цари. Идущю

же ему вспять, приде къ Дунаеви, и възлюбѣ мѣсто, и срубѣ градокъ малъ, и хотяше сѣсти с родомъ своимъ, и не даша ему ту близъ живущии; еже и донынѣ наричють дунайци городище Киевецъ. Киеви же пришедшоу в свой градъ Киевъ, ту живють свой сконча; и брата его Шекъ, и Хоривъ и сестра Лыбедь ту скончашася.

И по сихъ браты держати почаша родъ ихъ княжене в поляхъ, а в деревляхъ свое, а дреговичи свое, а словѣни свое в Новѣгородѣ, а другое на Полотѣ, иже половеане. От нихъ же кривичи, иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра, их же градъ есть Смоленскъ; тудѣ бо сѣдять кривичи. Также сѣверь от нихъ. На Бѣлѣ озерѣ сѣдять весь, а на Ростовьскомъ озерѣ мера, а на Клещинѣ озерѣ мера же. А по Олѣ рѣдѣ, где вгечеть в Волгу, мурома языкъ свой, и черемиси свой языкъ, морьдва свой языкъ. Се бо токмо словѣнскъ языкъ в Руси: поляне, деревляне, ноугородьци, половеане, дреговичи, сѣверь, бужане, зане сѣдоша по Бугу, послѣ же велычяне. А се суть инии языци, иже данъ даютъ Руси: чюдь, мера, весь, мурома, черемись, морьдва, пермь, печера, ямь, литва, зимитола, корсь, норома, либь: си суть свой языкъ имуще от колена Афегова, иже живутъ въ странахъ полудношнихъ.

ГРАМОТА ГАЛИЦЬКОГО СТАРОСТИ БЕНКА (1398 р.)

Се а панъ БЕНКО староста ГАЛЦЫКНИ нехатныи кнн свѣдуюто свои
 а зничолаъ кажду а доброду к то насъ банствъ оу зрнть. на н прѣ
 акымъ будеть утннъ. иже пришеаъ прѣдъ знаст. панъ гервасъ не ѣнова
 а зно правнаъ и вонн жнѣ варваръ стогрнвемъ на свою мзг снъ нато
 а змаунн жюрковѣ на своюн сотчннъ а нато да нн с злы свои а нствъ
 ннашо печать прѣвѣ сини а прн то мз в злнъ вѣдчн панъ миколаеви
 унн къ вож вода снхатныи кнн панъ гтрико панъ а андрнашь. панъ георнъ
 холѣковнчъ панъ хрроль варварнныи кнн воронковонтъ колооаъ
 ныи знруцкнн а нн а нъ а нствъ оу зколоадъшн оу тзыжв а нъ постомаъ
 мнханлѣ коанса пншетъ подлѣ т зржствѣа хва ѿ. лѣ. н. т. а. т. н.
 а вбановстолѣ носмоклѣ

е е е е е е е е
 7
 7

ЛУЦЬКА ЖАЛОВАНА ГРАМОТА 1434 р.

Мѣтнѹ божню мы великыи кнѣзь шкитригдаидо литовь-
скии рускый чинилии знаменито гитиѣ нашии литовль ко мѹжда
потренизна ёго вѣдати йже видѣть й знаменѣть сѹжсѹ
нашого вѣрною сѹгити пана ёнда чѹи й мы порадѣвшии сѹ
кнѣзи й паны з нашей вѣрною радѹю дѣиѣти й запичѹиѣти
панѹ чѹи й мѣтнѣй ѹ лѹцкѹмь повѣстѣ баково со вѣликии глѹ
й пригѣлки й з волоствѹю ѹ тригот копѣ грошей со вѣликии
вѹхѹды й прихѹды ё никаким ёножатѣми з дѹбровѣми з ловѣи
звериньшии й ё пѣташинии ставѣи й з мѣшныи з мѣтѣи й со
вѣликии пошининами какъ тѣмъ вѣдъ верѹхъ мененѣи й мѣтнѣй
сама в соствѣ й ко вѹхѹдѣ свои мѣиѣтъ й то все запичѹиѣми
панѹ чѹе й по немъ ино ёго женеѣ й ёго дѣтѣми й
банижнѣми й не мѣиѣмъ вѹтѹпати сѹ ѹ тѣи й мѣтнѣй
ѹиѣи жѣ запѣтавшии тригѣтѣ копѣ широкои грошей панѹ
чѹе або потѹмь бѹдѹчиимъ й в конѹхи й в конокорѹци
нашии ѹ бакови ѹ кѹковѣи й на ровномъ ѹ дѣчки й в лѹ-
хѹе ѹ гиричи панѹ чѹе не на доке вѹтѹпати сѹ а про
дѣшнѹю пѣмѣлѣть й тѣверѹстѣ того нашего жаловѣннѣй пѣчѣтъ

СУЧАВЬСКА ДАРЧА ГРАМОТА ВѢД 22 ЛЮТОГО 1446 р.

Мѣтнѹ божнѹ мы Стефанъ воевода господарь земли молдав-
скои. чинимъ знаменито ис сѣмъ листѹ нашии. всѣмъ кѹѹ / на
лѣ ѹзрѣитѣ. или ёго чѣтѹчи ѹслышитѣ. Ѣже блгопроизволи

тво ми блгѹмь блгопроизволенѣиѣмъ. и чистымъ и свѣтлымъ
срдѣмъ. и дали есми нашему монастырю. ѹ потѣвѣ. йдеже ё
храмъ. стѹ николы и потѣрѣжаемъ сѣда. на имѣ рѣпчи/чѣны.
исъ оусими прикоуткѣи. на имѣ гдѣ вѣгамѣнъ дави. и радѹви.
и балѣнъ. и роусонѣнъ. и доброчинъ. и два млины / на гѣлицѣ.
и пасѣика ѹ высокою. тоѣ все вышѣписанное. да ё нашему
монастирю ѹриукъ сѣ всѣмъ доходѹмъ. / непорѹшѣно николѣи
на вѣкы а хотарь тѣмъ сѣлѣмъ. да ё ѹ великыи дрѹмь. шо
ѹ готовѣѣѣ ходитѣ. право на дѣлѣ. / гдѣ роубѣжѣе на дрѣвѣ.
а штогѣдѣ на высокыи дѣлѣ ниже потока. на столпѣи на
доубѹ роубѣжѣе. а штогѣ долоѹ дѣломъ. а ѹ ко/нець дѣла
поперекъ чере потокъ. на дѣлѣ ѹ малою мѹгилѹю та на
столпѣ. а штогѣ пѣдѣ мѹгилѣ на столпѣ. а штогѣ по-
перекъ / на малою мѹгилѹю. ниже поутѣдѣ на столпѣ. а штогѣ
поперекъ. на великою мѹгилѹю. ѹ поле на столпѣ. а ѹ мо-
гилѹю гѹрдѣ дѣло / на два мѹгилы. една мѣла на столпѣ. а
штогѣ попракѣ чере погѣдѣ та чере великою долиноѹ. та
дѣломъ на великою мѹгилѹю на / столпѣ. то ѹ вышнии край
хотарѣ. а штогѣ ѹбернетѣ. поперекъ. чере долиноѹ поли
могилѣици. поперекъ на липѹю. шо ё поспо / с топогѹю и на
стлѣпѣ. а штогѣ на два топогѣдѣ роубѣжѣе и на оуглоѹ. пониже
пасѣикоѹ сидѹровоѹ ѹ лѣсъ. а штогѣ ѹберне / поперекъ чере
лѣсъ прѹсти на верѹхъ гѣлицѣи на столпѣ. и на доубѹ роубѣжѣе.
гдѣ поутѣ ѹ млины выхѹдитѣ во ис лѣса. а штогѣдѣ гѣлицѹю

долоу до оустію могоатець. а на неи два млины. таже ѡ верхъ
 телици. и ѡ стопъ. и ѡ доубъ поперекъ чере / лись на поутъ.
 таже поутемъ. и дѣломъ долоу. до роубажіе на дрѣвѣ на ве-
 ликыи дрюумъ шо ѡ готовца. а то ве хотарь. / ты вышенисан-
 нымъ сею. и млино. а хотарници были. панъ мынзъ и петри-
 шоръ . . . ни. и микотичъ. и юріе брае/ви. и васко левничъ.
 и шандромичъ и хѣрчѣ. и ѡконы межѣшаши. боботеши. и
 т. аманъ. и ивашко жоуде. и ми/хайль
 скоупоу. и бра его татъ. іа на то е вѣра гва ми вышенисаннаго
 стефан < а воеводы и вѣра > бокаръ наши. вѣра пана нѣроѣ /
 логоѣта. вѣра а. вѣра пана не-
 грига. вѣра пана симона то < логоѣта. вѣра пана доу > мы
 дворника. вѣра пана / ѡана оурѣкли. вѣра пан < а ю > рѣчѣѣ.
 вѣра пана ѡанчи. вѣра пана ивана бачана. а.
 вѣра пана станчо/ла поница. вѣра пана ді < е > ниша слатара
 вѣра пана кости висѣтарника. вѣ < ра пана кости ан > дрони-
 ковъ. вѣра пана / поркы чашника. и вѣра вьсѣхъ бокаръ наши
 молдавскы великы и малы. а по < нашемъ живо > та кто
 боудеть гѣръ на/шен земли. ѡ дѣтен наши. или ѡ братїи наши.
 или ѡ нашего племене боужкого < бѣ избере > тѣ быти. то бы
 не пороуши / нашего даана. але шобы оукрѣпи. и поведи.
 заноуже есми дали нашему монастырю за наше здравіе. а на
 бошоую. / крѣплогому вьсемуу вышенисанному ветѣли есми
 нашему вѣрномуу паноу михайлоу логоѣтоу. писати и на-
 шоу / печа привѣстити к семуу литоу нашемъ. писа. шандро.
 оу сочавѣ. в лѣто сѣндѣца ф е кв.

(Уривок).

Грамота написана в м. Прилуках.

Мы, кн(я)зь Семень Александрович великол(о) князства своег(о) киевского, ознаменуемо сим листом нашим, хто бы на него посмотрити любо чтучи его слухаги будет хотѣвъ, кому бы того вѣдати потреба, — иж мы деи, змиловавшись над слугою нашим, урожонным Еремиею Шашком, которые намъ великіе услуги свое и коштом немалым отдает, про то, нагорожаючи ему самому, жонѣ и потомству его, при всюю отчизнѣ и дидизнѣ его земляной и при всѣхъ городишох и урочишах его зоставую и сим листом моимъ надаю, которых продкове его от продковъ моих споконне держали и оных заживали: городища, селища и урочища з рѣками и рѣчками и з ихъ прилеглостями, каждое до себе широкость маючие. Городище Тимолов из лѣсомъ Гнилецкимъ, Томиловомъ, Печенежцпомъ, Ключевомъ, Бугаевомъ и иншими лесами и лесками и землями своею широкостю, какъ се они мают. Городище из (ле)сам(и) Драгушовскими и зо всюю землею над рекою Русавою; по обохъ сторонахъ тое реки земля лежачая, как ее продкове в широкости и долгости з дубровами, сеножатми и речками малыми, в Русаву выдаючими. И какъ тая Русава сама в себе рѣкою идетъ и в Днѣстръ упадаетъ, — с тоєю рѣкою Русавою и широкостю земляною. Такъ же городища над рекою Кусницею из головою Кусници и Кусничкою зо всѣми ихъ полями, сеножатми, дубровами и ихъ принадлежностю. До того, инѣшіе городища и урочища над рѣчкою Каменницею и от верховины ее, которая выпадаеть в Днѣстръ: з обудвухъ сторонъ тое рѣчки Каменници землю держати маеть по самую Сухую Каменницу, с подоминнами тамьтого мѣсяца по рѣчку Рашковьку, которая в Днѣстръ выпадаеть, и з оними городищами, и их широкостю и долггостю земляною, и изъ стѣвьяками и ярами, долинами.

УРИВОК З ОПИСУ ЧЕРКАСЬКОГО ЗАМКУ 1552 р.

Гакивницъ в одну меру, вдолжъ по польсеми пядей — 7. Гакивницъ въ однужъ меру, вдолжъ по польшесты пяди — 29, а оокромъ тыхъ гакивица одна розорвана.

Києвъ железныхъ, што стреляють съ нихъ 7... Сторожни в замку бывають два, а стерегутъ и кличуть у ночи на вежахъ, а в день воду а дрова носитьъ и инъши послуги тамъ в замку чинять, а наймуетъ сторожнвъ до замку староста с пенззей селиковщины, што мешане складать на то з дому каждого на годъ по два гроша.

З ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЕВАНГЕЛІЯ 1556—1561 рр.

Рѣкъ гь, чѣкъ нѣкъторыхъ (sic) мать двѣ сны, я рѣкъ мѡйшн снѣ шѣвѣн. шѣе дан ми дѡстониоухъ чѣтъ ймѣнїа. й рѡзавенїа й ймѣнїе. нѣ по многыхъ пѣкъ днѣхъ. мѣншн снѣ вѣе заврабшн й пѡшоль кѣтороноу дѣлкънѡ. й тѣ пѡтратїна вѣе своѣ ймѣнїе жнвоухн оскѡунѡ.—я колн южкы вѣе оутратнлѣ. стѣїлѣ годѡвъ вѣнїкнн./ къ онѡй тѡ стѡронѣ. я снѣ почаль нѣдѡстатокъ трѣпѣтн. й шѡшн прїсталь къ ѣдннѡмоу чѣкоу жнвоухѡмоу къ онѡмь тѡ мѣстѣ. кѡторын же тѡ пѡїаїа ѣгѡ дѡ сеїа вѡбѡго ѡвѣ пѣлѣ вѣнїкѣ.—я онь южкѣ вы вѣлѣ ѡдѣ нѣлѣтнїї чрево своѣ шѡ рѡжецѣ (ѡво мѡучгоїь, ѡво отроуцѣдїн) кѡторыхъ ѣдѣнн вѣнїкѣ. ѡле й тнѣхъ нїкѡдѡ нѣ хотѣлѣ ѣмоу дѣтї. —тѡгда пѣкъ прїшоль кѡбѣ, й рѣклѣ. О южкѣ вѣтъ мнѡгѡ нѣїмїтѡкѣ фѡбїоу шѣїа мѡбѡгѡ. я южкѣ мнѡгѡ мѡлѡтъ хлѣбѣ. я нѣ тоу згѡлѡдоу пѡрѣсѣлѡ.—ѡдѣ нѣкѡгѡ нѣ оучїнѡ ѣднѡ вѣтѣвшн пѡїадоу къ шѣоу мѡбѡмоу й рѣкоу ѣмоу.—О шѣе, стѣрѣшнлѣ ѣмїй нѣ нѡво, й прѣ товоу. дѣлѣ кѡторѣй мої зѡбѣтнї, не ѣтъ ѣмїй гѡдѣнѣ нѣзѡвтнїа нѡ твої./ ѡле оучїнн мѣне ѣднѡ, знѣмннїкѡвъ твоїхъ.—я вѣстѣкшн пѡшоль къ шѣоу вѡбѡмоу. й вѣщѣ онь дѣлѣко вѣлѣ./ оузарѣклѣ. ѣ шѣцѣ ѣгѡ. й рѡзѣмнїѡвѣїдѣ ѣгѡ. й прївѣстшн пѣлѣ нѣ шнѡ ѣ./ й мнѡгѡ цѣлѡвѣлѣ ѣгѡ.—

Рекля ѣмоу снѣ./ О шѣе, стѣгрѣшнлѣ ѣмїн нѣ нѡво, й прѣ товоу. й не гѡдѣнѣ ѣмнн нѣзѡвтнїа нѡмѣ твоїмѣ.—я оуцѣ рѣклѣ дѡ слоугѣ вѡдѣхъ. вѡрѡзѡ прїнѣстѣте оу дѣжоу нѣїпшѡвѡ я ѡвѡцѣтѣтѣ ѣгѡ. й дѣїтѣ прѣстѣнѣ нѣ роукоу ѣгѡ. я ѡвоухѣ нѣ ногѣ ѣгѡ.—нѣ прївѣдѣтѣ тѣїа тоучнѡе й зѡсїїтѣ. я нѣдшн вѣселѣклѣ. вѡ тѡ тѡ снѣ мої оумѣлѣ вѣ. я зѣ сѣ ѣтъ ѡжнлѣ. зѣгнѡучѣ вѣлѣ. й ѡпѣ сѣ нѣшоль. й почѣлн сѣ вѣселнїтн.—нѣ стѣршн ѣгѡ снѣ вѣлѣ нѣ сѣлѣ (ѡво нѣ полн) я колн шѡлѣ й прївѣлнїжїдѣлѣ кѣдѡтѡкн, й оуцѣшѣлѣ пѣмнн й нѣгрѣ. й прїзѡвѣвшн ѣднѡгѡ слоугѣ нѣпѣлѣтѣлѣ ѣгѡ рѣкоухн. шѣтѡ тѡ ѣтъ.—я онь рѣклѣ ѣ, вѣї твої прїшѡлѣ й. зѣвѣлѣ оуцѣцѣ твої тѣїа кормїлѣнѡгѡ. дѣлѣ тогѡ нѣже сѣ кнѣмоу зѡрѡвѣ

[Акт № 61. Того (ж) м(с)ла дека(б)ра. в[і] [12] дня.

Передо мною, Яномъ Станишо(в)ским(м), под(д)старости(м) житомир(р)-ским(м), жаглова(л) и оловзда(л) < . > па(н) Василя(н) Бот(р)данови(ч) Ко(р)-чов(в)ски(н),

м(ж) мн, де(н), было вчинено шкоду и выдрано пшеч(л) шестери злогде(н)-ски(м) обрчаєм в пущи на гру(н)те шшо(м) опа(н)чи(н)ском, в рочишом про-вязаєм(ом).

И в то(н) де. шкоде мов(н) зобрали есмо куту. довзда(л)валичи се // ..⁶

[Акт № 71. Року 1583, 4 [р]. IV].

До уряду замку житомирського прислала поміщниця⁷ зє(м)ли Киє(в)-ское пни Миколаеая Воронина Та(т)па Ма(н)ко(в)на сына своего Гри-го(р)я Ко(р)чов(в)ского о(б)т(р)я(ж)лив жалуючи и оловздаючи на о(к)си-ню Сє(р)гез(в)ну о(р)молиную Нєфєзовича.

м(ж), де(н), року тепє(р) идлучого, тисєча пш(т)сє(т) оємьдєсє(т) трє-тєто, м(с)ла апрєля, чє(т)вє(р)того дня, проводил(в)ши свято вєдє(б)ноє из мє(р)т(в)ы(х) встанї сына бжого, вели(к)дєнь, позхала-(м), дє(н), была до за(м)ку г(с)дрьско(р)о[л] житомир(р)ского для погрє(б) свои(х) влє(с)-ны(х) и для о(т)проважє(н)я рєчє(н) рухомы(х) и листє(в) до двора жито-мир(р)ского в зьхованє, которы(х) при себе, на сєлє живиучи, на украинє, дє(р)жати нєбє(з)лє(ч)но.

И кды-(м), дє(н), єхала дорогоу звиклоу мнмо дво(р) о(р)молинноє, кды-(м) є(ж)дичивала за(в)жды, и (в)жє-(м) сє з дворо(м) єє поро(в)нала была, тєды, дє(н), оная о(р)молинная о(к)синя Сє(р)гизє(в)на сама ошобою своєю и о(з) сы(н)ми своими Филд(н)ло(м) и Бот(р)да(н)ло(м) и шєстє(д)но⁸ з двора своего кочо(р)ского, которы(н) неподє(л)є(к)о о(т) двора моего стои(т), мєнє, дє(н), саму(ю) збидла, сто(р)совала, так тє(ж) коня подо (м)ною з воза выпрє(т)ла черєз(з) заруку єго к(р). м(лє)ти, которую, дє(н), она сама о(б)нєсєла пш(т)мєсты копам грошє(н), и што, дє(н), на возє было при мнє на то(т) ча(с), то все побрали и пограбдлї. Взєли, дє(н).

єкринно, в которо(н), дє(н), было шє(с)дєсє(т) ко(п) грошє(н) лито(в)-ски(х) готовы(х):

кошу(л)ку золотую с пє(р)лы, которая кошу(т)овала ко(п) дєсє(т) грошє(н) лито(в)ски(х):

чєлєц(л) золоты(н), мурє(в)ски(н), так жє (ж) с пєрды, которы(н) кошто-ва(л) пш(т) ко(п) грошє(н) лито(в)ских,

пєс(с) сребрєны(н), по(з)лотисты(н), в которо(м) было чотыри гри(в)-ны сребра:

⁶ Закінчення нема.

⁷ Початку нема.

⁸ И з чєлє(д)ю.

пє(р)стє(н)ки два золоты(х), в которы(х) было по два золоты(х) чн(р)-вонь(х):

кошулє(к) колє(н)ски(х), шиты(х) шє(л)ко(м), чотыри, которыє ко(ш)-товали ко(п) двє(х) грошє(н) лито(в)ски(х):

скатє(р)тє(н) велики(х), то(н)ки(х), двє, коштовали копы грошє(н) лито(в)ски(х):

ру(ч)нико(в) чотыри, ко(ш)товали полуко(п)я грошє(н):

лис(ц) чинєны(х) пш(т), ко(ж)дал по по(л)копы грошє(н) куплєна.

є то(н) жє єкрини было листо(в) // три: один(н), дє(н), запи(с) нєбє(ж)-чика пна Миколає < . > Вороны, мужа своего, мєдє, которы(м), дє(н), єє описє(м) дарова(л) мєнє всими рєчами рухомыми и стат(р)ками домовыми, о(т) братаничє(в) свои(х) пна Станєслава, пна Миколає и пна Яна Стє(ц)л-кєвичє(в) Вороно[л] югдєляючи, которы(н) опис(с) на двєстє ко(п) важки(л) грошє(н) лито(в)ски(х), а два листы — цырокграфы на до(л)ги поэвичєныє, по два(д)цєти ко(п) грошє(н) лито(в)ски(х), оди(н) — на мєшєнєна Бжко(в)-ско(р)о[л] Якова Ивановича, а други(н) — на Мозы(р)єкую о(к)сєку коня в шє(р)стє тисєво(р)о[л], лисє(р)о[л], за которо(р)о[л] дано ко(п) оємь лито(в)-ски(х) грошє(н): кобєрє(ц), за которы(н) дано двє копє грошє(н) лито(в)-ски(х); у(з)головнє(н) двє, которыє ко(ш)това(ли) два(д)цє(т) грошє(н).

То, дє(н), все оная Я(р)молинная побрала и пограбдла и [до] дому сво-є(т)о[л] вєсє(л)є.

И, маю(ч), дє(н), я такову(ю) зє(л)живє(ст)ь и грабє(ж) о(т) єє самое и єдино(в) єє, а(ж) пєхотю до до(м)у своє(т)о[л] вротн(в)ши сє, при(ш)ла.

И проси(ла) мєнє пни Воронєна черєз(з) снє своє(т)о[л] Грито(р)я, абы тєя жаглоба и оловзда(л)є сє до (к)ни(т) за(м)ку житомир(р)ско(т)о[л] было за-писєно, што для памє(т)и до (к)ни(т) за(м)ковы(х) врдєви(х) є(ст)ь записєно.

[Акт № 81. Мєа апрѣл(л), с [6] дня, року п[р] 1831.

Перєдо мною, Яномъ Станишєвським(м), под(д)старосє(т)и(м) житомир(р)-ским(м)⁹, жаглова(л) и оловзда(л) па(н) Грито(рє)и Соко(р), зємєни(н) повєту Кни(в)ского, на пна Ивана Ворону, што (ж) дє(н), онь, нашєдши на до(м) отамєна моего Дашка в року тепєрєшнєго [1] тєсєча пш(т)сє(т) оємьдєсє(т) трєтємє м(с)ла¹⁰ — дня моцно, квал(л)томь, нє маючы до того жєдноє при-чєны, коморє, дє(н), отьбид(л) и [о]бобра(в). Взє(л) < . > и.

И проси(л) пашь Грито(рє)и Соко(р), абы то оловзда(н)є и жаглоба єго до кнїтє замку житомирського было записєно, што єсть записєно. //

[Акт № 91. М(с)ц[л]в[л] апрѣль, оємного дня, в пш(т)ницу, ро(к)у п[р] 1831

Перєдо мною, Яномъ Станишєвським(м), под(д)старосє(т)и(м) житомє(р)ским(м), а при (мн)нє были: пашь Мацє(н) Стрин(н)ко(в)ски(н), па(н) Дєхно

⁹ Запрєслєно єа при мнє были па(н)».

¹⁰ Назву мєсєцєя і дня пропущєно, алє мєсєцє для них записєно.

¹¹ Назву пєрєлїку взятого сто(л)ь прочєр.

Я, Алексій Миріловичъ а солтисъ Фолварскій, зенавамъ, ижъ зъ помочу пана бога въ честь и хвалу богу всѣхъ могушему, храмъ зме святій збудовали въ память святыхъ безсребныхъ Космы и Даміана на моемъ грунту солтыскімъ гдѣжъ я, зважуючи, ижъ тотъ храмъ не маєть бы наименшого доходуку, и уминилъ емъ себѣ непо своего грунту солтыского на церковь святую удѣлити и отдавамъ на 16 гооловъ Спискіхъ овса высѣяти, къ тому брегы и яркы ведде циркусу а знаковъ меджы, въ кол почавши пониже млина одъ броду просто въ гору ку полночи, ажъ на между знатну одъ Глинника з Винного поля и навратися товъ же савомъ меджовъ ку сходу презъ терня, яжъ въ яркъ пада згодъ Медведжи идучій и тымъ самымъ яркомъ долу; выйде на брегъ понадъ цинтирь, обдалъ на два пруты громады и пада въ другій яркъ, званъ Загуменца, то есть по саму лаву церковну; таке иде меджа тымъ яркомъ понад млинъ мой, яжъ ку цестъ, переходячей поток у Липнику, званъ Бродъ. Гдѣжъ тотъ то кусъ поля до того часу не належаръ никому иншому, толко до мене самого вѣнчъ, который же кусъ поля вѣнчъ одданю и поручамъ ку тей же церкви нашей Фолварскей а греко-рускей, а то для спасенія душъ вѣрныхъ, а на поправу, анебо на свѣтло, а на потребы ны тогожъ святаго храму до тожъ поля вышъ офсаннаго, абы ся жадець зъ будучихъ по мѣѣ не оповажилъ одбирати, ани што пратовити подъ карою суду Божаго. А то ся стало съ по-радою и зъ доволеніемъ благовѣрныхъ пановъ нашихъ урочистыхъ а вельможныхъ Палочаивъ въ року 1606 октоврія 7-го, на цо свою власну руку подпѣсую и печато потверждамъ въ самомъ дому моемъ урядскимъ я, Алексій Миріловичъ, солтысъ Фолварскій при притомности людей вѣры годныхъ. Миха(л) Ярожъ присяж-ный+, Василій Храпакъ присяжннй+, Семанъ Ластивочка+, Деміанъ Ладожинскій а церковникъ Фолварскій+, Иванъ Крупа+, Иванъ Чеканякъ+ Андрей Сташинскій+ и прочая и цѣла громада Фолварска м. п. въ притомности пароха Афтанас. Ладежынскій с. р.

¹ Село Фолварки в Шарискій жупі, тепер східна Словаччина.

Тобѣ, въ земли, зовемой Полскою, мешканочому всякого възраста, стану и предложенства народу Рускому, Литовскому и Лядскому, въ раздѣльныхъ сектахъ и вѣрахъ розмаитыхъ сей гласъ въ слухъ да достигже...

...Да прокляти будуть владыки, архимандрити и игумени, которіе манастирѣ позапустѣвали и фолварки собѣ зъ мѣсто святыхъ починили, и сами толко зъ слуговинами и прятелми ся въ нихъ тѣлесне и скотски переховывають; на мѣстохъ святыхъ лежащи, грошѣ збирають; съ тыхъ доходовъ, на богомолци Христо-вы наданыхъ, дѣвкамъ своимъ вѣно готують, сыны одѣвають, жоны украшаютъ, слугы умножаютъ, барвы справляютъ, прятелѣ обогачують, кариты зиждуть, възники сытые и единообразные спрагаютъ, роскошь свою погански исполняю(тъ). А въ манастирѣ рѣкъ и потоковъ, въ молитвѣ къ небесному кругу текущихъ, иноческаго чина, по закону церковному, видѣти нѣсть, и мѣсто бдѣнія, пѣсни и молитвы и торжества духовнаго — пси выють, гласять и дикують!...

...Владыки бо безбожныє, вмѣсто правила и книжнота чтения и поученія въ закони Господни день и ноцъ, надъ статутами и лжею увесь вѣкъ свой упражняютъ и погубляютъ, и, вмѣсто богословія и вниманія настоищаго житія, прелести, хитрости человѣческія, лжи, щекарства и прокураціи діаволакаго празнословія и угожденія ся учать!

П. Раковець Великий. 1. Евангеліє, Львів 1643? Запис, д'Хіє (1645).

ро^к зрїяк а ш^о ро^к іє Хїда ро^к ,д'Хіє кїпиди сію кнїгъ рекомію
Бувїє Дани кїпї дївжкоє раковецькїи оу рїлд оу попл' кїдм'сїого оу
шїца дн'дурїа оуек як іа колїткїи тїажкє н оукогїи за свое шївщє-
нїє грѣхѣо^е н за своиу рѣдїтєлїей н дади за нїо золотї^х ї н дїд н
положїи єї на прѣсто^е во Худїнк ро^к прѣстїма нїїи пр(н) сїрїнїкї
раковецько^е їванк сїа шїдїнїо^е(?) н при все^х людѣх раковецькїи игнїа^т
поповїи нвд^а коврїи^х горо. Дїдїнїоїма^к гд'чкїй ськ'дїомї тїи людѣ а
хтобы снїк^а сїю кнїгѣ шїдалїтї шї прїгїдї раковецькон цркви кїдм'т
прєкїд^а андїєма дїдїдїфїа в сн^а кїк^а н во нїд'дїцїнї дїдїнї.

П. 2. Октоих. Львів, д'Хіє (1686), Запис, д'рїа (1701).

Рокъ вожа, д'рїа дїїдї ма^р дїїк з. Не нїдї шїца н сїдї н стого
д'їдї дїдїнїтї. Кїпїє сїю кнїгѣ рд'є ко^е Пєтро Тїроїно^е нїк' спєсїю
мїакою Пєдїлїєно за 'вєого гє'пєдїдїрїа прѣт'д'шїго^с Ишїдїа Тїрїєдї
н за шїтїкїх рѣдїчєо^е спєиухъ прѣт'дїшїнїк'сїа по нїнїємїтї нїк' за
золотїх дї н прїдїдї єї дїо цєр'кїи раковецької дїо Худїан^с рѣж'дїстїкїа
прѣт'рої Пци дїо цєр'кїкїє раковецькїкон. Шїцєкїи кїго нїє тїакїї
дїво брїдїт'к дїой д' хочїи кїго: цркїи не нїє тїакїи^а цркви єї
тїєнїт'к н дїкї єї д'шїд'є шї црквиє раковецькїкон, ко дїжк
єн возмїт' дї б'рїдїє кїд'т' н прѣкїд'т' андїєма н дїдїдїдїдї во сїи
б'рїт'к н во вїд'дїцїнїи амеп'к. Д'кїдїдїо^е пр'ї цїєкїамїт' Ієрїєю Ігнїатїєю
н прїи цїєкїнїкїамїт' Ієрїєю Іванк' а пош'кїа стокїамїт' єн свєи'к^а
кошл'го^е рїдїт'к кїжїи дїєїїн Фрєнїєнїт'к за шїп'цїєнїє грѣхѣк' н

П. 3. Апостол, Львів, д'Хіє (1696). Запис, д'рїи (1708.)

Но... шїца н б'їдїа н Ст'їаго Аудї дїдїнїтї. Сїю Кнїгѣ кїпїєвѣ
штєфїан'к Тїроїи за золотїх кї за с'вєо шївщїєнїє грѣхѣк' н

за своїухъ рѣдїчєвѣ жївїх^а н мєр'к'твїх^а н прїдїдїлї єї дїо Худїан^с
рѣж'к'д'єтвїа пр'т'рої дївї дїо цєр'кїє раковецькон рокъ єжїго д'рїи.
Д'кїдїєсїа прїи шїцѣ Ігнїатїєю н шкїи тїакїи^а не єлїє шїкїи єн шїдїдїнїк'к
шїго^е цєр'кїкїє х'к'тїоїкї б'євѣк' тїакїи^а оїкї єн с'кїлїк'євѣ шїдїдїнїтї нєр'дїи
нїд'єт'к прєкїдїлїт'к(?) андїєма н дїдїдїдїфїа во сн^а кїк'к'к' н во б'уд'дїцїнї(н).

П. 4. Трефологїон рїк? Запис 1709 ?

(хїбїєвѣ карткї) ...цркви нарѣф'к'дї н дїдїи за нїо дї н шї золотїх^а
тїк'к'. Д'кїдїдїо^е прїи шїцѣ Ігнїатїи^а н прїи шїцѣ Іванк' н прїдїдїдїдї єн
гродїдїдї раковецькїкїдї дїо цєр'кїи раковецькїкон дїо Худїан^с рѣж'дїєтвїа
прѣт'роїи колєоро,дїцїи дїкїи не нїдїи залєоро^чнїа шї сїрїєнїкїа н вїд'дїк'
єнїаго б'удїє кот'рїи кїдїє сїрїєнїк' тїа^к колїт'кї тїа^к Скїлїк' кїлїєк'а^а за
сїєо шївщїєнїє грѣхѣо^е а х'го єн снїк'к'к'т'к' сїю кнїгїу шї црквиє раковець-
ко^е шїдїдїнїтї х'о^е по^е х'о^е прѣт'роїо^е х'о^е д'д' а^е єн т'о^чк'є єн за сїєо
вїнїєо т'овїє спрдїкїа црковнїдїа шїстїдїа чєр'є тїакоїго чїїкїа дд вїд'єт'
кїд'т' тїи прѣк'дїлїт'к андїєма н дїдїдїдїдї во снїє в'є^к н во б'уд'дї-
цїї дїнїт'к. апно допїно.

3 ЛИСТА Г. БЛАЖОВСЬКОГО ВІД 25 ЛИСТОПАДА 1734 Р.

(Закарпаття)

...анєбо меншїаго труда радїї, за мною до Турьїа,
понеже нїнїє вѣ тїмѣ ярашїї вїзїтїюю, вѣ которїм
єше до с(в)а)того Нїколагїа забавлїєсїа. Паїкї Г(оспо)ду
послїєшєствїюшїу прєсєлїєсїа за Тїєсу до ярашїу ш(т)їа
Арх. копанського ї дїдїєї. Прочєє спїсїєсїаєсїа ш(Х)рїс(т)ї,
ї нїнїєчє нєучїєнїєт'є.

Чєс(т)нов(є)лєбнїєстїямѣ) вашїмѣ зычїлїєвїї ш(Х)рї-
с(т)ї брїат'є

Георгїї Блажовскїї всєч(єс)тнїаго кїїрїу ї цєрквєї
вос(точнїх) вїзїтїатор'є

Оу Вєлїтїнїѣ, кє нов. ≠ д'рїд.

Ой ты, пчичко, жолтобоко,
 Не клади гнѣзда высоко!
 Клади на зеленой травкѣ,
 На молоденькой муравкѣ.
 Отъ, ястребъ надъ головою
 Висить, хочеть ухватить,
 Вашою живеть онъ кровью
 Отъ, отъ кохти он острить!

* * *

Стоить яворь надъ горою,
 Все киваетъ головою.
 Буйны вѣтра повѣвають,
 Руки явору ламають.
 А вербочки шумять низко,
 Волокутъ мене до сна.
 Тутъ течеть поточекъ близко;
 Видно воду ажъ до дна.

* * *

На что жъ мнѣ замышляти,
 Что въ селѣ родила мати?
 Нехай у тѣхъ мозокъ рвется,
 Кто высоко въ гору дмется,
 А я буду себѣ тихо
 Коротати милый вѣкъ.
 Такъ минеть мене все лихо,
 Цастливъ буду человекъ.

ПЧЕЛА И ШЕРШЕНЬ

Скажи мнѣ пчела: для чего ты столь глупа? Знаешъ,
 что трудов твоих плоды не столько для тебе самой,
 сколько для людей полезны, но тебѣ часто не вредят,
 принося вмѣсто награжденія смерть, однакъ не перестаете
 дурачиться в собираніи меда. Много у вас голов, но
 безмозгіе. Видно, что вы без толку влюбилися в мед.
 Ты высокій дурак, господин совѣтник, отвѣчала пчела.
 Мед любитъ ѣсть и медвѣдь, а шершень тоже лукаво до-

"Андо мѣншана мавда гаднѣ, Сам пово до мѣдоту,
 та нѣвѣ нѣштѣвѣдъ тавѣтѣ гаднѣмъ и дѣстѣмъ,
 одъ кѣмъ гаднѣтѣ вѣтѣ до гнѣдо нѣмъ гнѣтѣмъ гаднѣмъ
 мѣсѣмъ: Такаѣ одѣ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ
 мѣсѣмъ ва мѣсѣмъ одъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ
 гнѣтѣмъ и гнѣтѣмъ. гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ гнѣтѣмъ,
 и и нѣмъ нѣштѣмъ гнѣтѣмъ.

Григорій Сковорода

Григорій Сковорода
 Григорій Сковорода

Григорій Сковорода
 Григорій Сковорода

(Публікується вперше).

стает. И мы бы могли воровски добывать, как иногда ваша братья и дѣлает, если бы мы только вѣсть любили. Но нам несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать. К сему мы рождены и не перестанем, покуда умрем. А без сего жить и в изобилии меда есть для нас одна лютѣйшая смерть.

Сима. Першенъ есть образъ людей, живущих хищником чуждало и рожденных на то одно, чтобы вѣсть, пить и прочт. А пчела есть герб мудрого челоуѣка, в сродном дѣлѣ трудяшагося. Многи шершни без толку говорят: для чего сей, напримѣр, студент научилъся, а ничего не имѣет? На что, де, учиться, если не имѣть изобилія?.. Не розсуждая слов Сираха: веселіе сердца живот челоуѣку и не розумѣя, что сродное дѣло есть для него сладчайшее пиршество. Взгляньте на правленіе блаженныя натуры и научитесь. Спросите нашу борзую собаку: когда она веселѣет? Тогда, отвѣчает вам, когда гоню зайца. Когда вкусятъ заец? Тогда, отвѣчает охотник, когда гоняно. Взгляньте на сидящего перед вами кота. Когда он куражнѣет? Тогда, когда цѣлу ночь бродит или сидит возлѣ норохи, хотя уловивши и не вѣсть мыши. Запри в изобиліи пчелу: не умрет ли с тоски в то время, когда ей дѣлать по двѣтоносным лугам? Что горестнѣе, как плавать в изобиліи и смертно мучиться без сродного дѣла?..

УРИВОК 3 ПЕРШОЙ ДРУКОВАННОЙ ПАМ'ЯТКИ ЗАКАРПАТТЯ
«УРБАРА» (II пол. XVIII ст.)

ДРУШЫН ПЪКНТЪ.

ІІКІЙ ХОСЕНЪ КМѢТЪ БЪДЪТЪ МЪТН.

§ I. Іікъ ^{афн.} Годъ і. Ѳ с. Друтикоуа шписано
бѣтъ, же бѣдѣ словѣано китюмъ ш стогош Миухайла кинѣ
прѣдавати

§ II. Якъ бѣ китѣтъ мѣкъ неки шртовѣана, тотѣ
пѣкъ ш него не мѣже вѣдѣти, яко оу тотѣ ныкъ ра-
ховѣити, которѣ са китюмъ за тѣинокомъ прихѣдѣтъ, Хыба
Вѣрмидѣ чѣна китѣцѣкъ робѣтъ, тай Мѣкъ вѣчѣишкѣити
и бѣдѣити бѣдѣ, та такѣ Пѣкъ заплатѣтъ китѣвки ро-
бѣтъ е).

¶ Яке якъ бѣ такѣ зѣмидѣ оужѣ давнѣ бѣдѣ вѣчѣишна,
яке бѣ гѣ мѣжи тотѣ раховѣаидѣ, которѣи за тѣинокомъ бѣтъ,
яко тотѣ китѣтъ, которѣ тотѣ зѣмидѣ чѣити, яко
їнаѣ пѣшли, яко оутѣкаѣ, Ѳ типѣръ дѣрѣвый китѣтъ ко-
трѣи не чѣитѣтъ тотѣ зѣмидѣ вѣзъ платѣнѣ вѣру, не мѣ-
итѣ Пѣкъ такѣомѣ китѣтки за шртовѣана платѣити

§ III. Гѣдѣ Мѣже вѣити, мѣитѣ китѣцѣка мѣрга по-
трѣкѣи по-1 ||² ае, тай шкѣрѣмѣишѣ на пѣшѣ мѣити, оу ко-
трѣитѣ поѣи мѣгѣтъ китѣтъ Ѳз пѣнкѣи мѣ дозвѣоуѣишѣ мѣ
на робѣтнѣ мѣргѣ цѣрѣишѣ оучѣишѣти, шкъ тѣмѣ Хѣвѣрѣена
мѣрга не Хѣдѣидѣ, Ѳ пѣнка, лышѣнѣ робѣтна, Ѳ гѣдѣ бѣ
мѣдѣ поѣе вѣидѣ поѣдѣ пѣшѣ, тѣмѣ пѣнѣи мѣ не бѣдѣ сло-
вѣдѣно Ѳз нѣкѣитѣ шрѣнѣишѣтъ, яко вѣдѣишѣ мѣвѣишѣтъ
поѣе мѣишѣити.

§ IV. Гаґ Хаґца җҗта бѣа кмітҗомҗа словѣано на своѣ
потрѣбѣ оҗу Арґба возитҗи, а җҗи: ли бѣ оҗу не бѣди
могѣта и оҗромы, оҗрома дѣба, бѣка, дабо садовѣни.

§ V. Бѣа: словѣано кмітҗомҗа на хҗжѣ, дабо на стҗанҗо
дґрґба иҗ хҗци прикѣтҗи, дае таґа оҗы Пҗнҗа тотҗу дґ-
рґба кызначуиґа кмітҗомҗа.

§ VI. Яґа бѣ не бѣло оҗ сѣкинҗой хҗци дѣнтҗа Арґба,
мѣнтҗа Пҗнҗа кмітҗомҗа словѣитҗи и дґрґѣ хҗцѣ яґа бѣ
бѣда, оҗы оҗтаиґа кмітҗа могиґи по чаґти Арґба на
оҗнҗа соҗѣ возитҗи.

§ VII. Оҗ жироваґа оҗ иґилҗомҗа хотҗарѣ бѣа: кміґта
четҗири чҗхҗ миґи: платҗитҗи, яґа чѣжҗиґи чаґа, и иҗ пѣтҗиґи
хҗци гаґ жироваґа мѣжҗи иґмҗитҗи, таґа бѣа: кміґта
платҗитҗи яґа са иҗ пҗномҗа иҗтокмҗитҗа.

§ VIII. Яґа бѣ иґло маґо даґаґѣ хҗцѣ своѣ за
тҗиґиґами бѣдґбҗенѣ, таґи хҗца иґта бѣа: словѣана и на
Арґба, и на жироваґа, таґи оҗ еґрѣ ниґаґѣ даґа пҗнѣмҗа
не бѣдѣта даґитҗи. Яґа: тоґаґи и пҗнҗа не бѣа: дѣвҗнҗа
своѣ хҗцѣ словѣитҗи, хѣта на Арґба хѣта на жироваґа;
хҗба бѣ са жҗрѣ оҗ иґилҗой хҗци не брѣдґитҗа, тоґаґи Мѣ-
итҗа Пҗнҗа пѣрше кмітҗомҗа хҗцѣ словѣитҗи, таґа чѣжҗиґи
дѣдґшҗитҗа, дае за тотѣ платҗнѣ яґа бѣ чѣжҗиґи дѣдґ: платҗиґи,
на веґѣ хҗци Пҗнҗа бѣа: гаґтҗѣ мҗтҗи. таґи дѣзирґитҗи, 2 а

ПРАЗОК МОВИ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО «ЕНЕІДА»

(за списком 1794 р.)

70. Теперѣ Еней убрався в пекло,
прійшов зо всѣмъ на инчій свѣтъ:
тамъ все пожовкло и поблѣкло,
зеленого нычого нѣтъ,

Там тилыко туманы велыкы,
там чуты жалобныя крыкы,
там мука грѣшнымъ не мала.
Еней съ Сивиллою глядѣлы,
якіи мукы тут терпѣлы,
якая кара всѣмъ була.

* * *

71. Смола тамъ въ безднѣ клокоѣла,
игралася, а въ казанахъ
жывыця, сѣрка, нефть кыпѣла,
падавъ огонь! велыкій страхъ!
въ смолѣ сѣй грѣшныкы сыдѣлы
и на огнѣ пеклысь, горѣлы,
хто якъ за вищо заслуживъ.
Перомъ не можно напысаты,
не можно и въ казкахъ сказаты,
якихъ було баґацѣко дывъ.

* * *

72. Панивъ за те тамъ мордовалы
и жарылы зо всѣхъ бокивъ,
шо людямъ льготы недавалы
и ставылы ихъ за скотивъ;
за те воны дрова возылы,
въ болотахъ очереть косылы,
носылы въ пекло на пидъ палъ.

.

119. Ни холодно було, ни душно,
а саме якъ безъ сѣряка.
И весело тамъ и не скушно,
на великоднихъ якъ святкахъ;
колы кому шо захотѣлось,
то тутъ мовъ зъ неба и вродылось.

От-такъ то добри тутъ жылы!
Еней се зрѣвши дывовався,
и тутъ ягы своей спитався,
зъ якихъ си праведни булы.

120. «Не думай шо бѣ булы чыновни,
Сивилла сей дала отвѣтъ:
«або шо грошей скрыни повны,
або въ якихъ товстый живить;
не тѣ се, шо въ двѣтныхъ жупанахъ,
въ кармазынахъ або въ сафянахъ:
не тѣ, шо съ чотками въ рукахъ,
не рыцари, не розбываки,
не тѣ се, шо крычатъ: «и накин!»
не тѣ, шо въ золотыхъ шапкахъ».

* * *

121. «Се бѣдни, ныши, навѣжени,
шо дурнымы шислялы ихъ,
старци, крыви, слеторожденни,
зъ якыхъ бувавъ лишъ людскій смѣхъ;
се шо съ порожными сумками
жылы голодни пидъ тынами,
собакъ дражнылы по дворахъ,
се тѣ, шо «Бигъ дастъ!» получалы,
се тѣ, якыхъ выпровожады
въ потылыцю и погленяхъ.

ЗРАЗОК МОВИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
«ДУМКА»

(1840 р.)

На шо мени чорни бровы,
На шо кари очи,
На шо лита молодіи,
Весели, дивочи!..
Лита мои молодіи
Марно пропадають,
Очи плачуть, чорни бровы
Одъ витру лыняють;
Серце вяне, нудытъ свитомъ,
Якъ пташка безъ воли —
На шо жъ мени краса моя,
Колы нема долги!

Тяжко мени сыротою
На симъ свити жыты —
Свой люды якъ чужій:
Ни съ кымъ веселытысь.
Нема кому роспытаты —
Чого плачуть очи?

Нема кому розказаты —
Чого серце хоче,
Чого серце, якъ голубка,
День и ничъ воркуе; —
Нихто його не пытае,
Не знае, не чуе.
Чужи люды не спытають —
Та й на шо пытаты!..
Нехай плаче сыротына,
Нехай лита тратыты! —
Плачъ же, серце! плачте, очи!
Покы не заснулы,
Голоснише, жалбнише,
Щобъ витры почувлы,
Щобъ понесли, буйсенцьки,
За сынее море
Чорнявому, зрадльвому,
На лютее горе.

ЗРАЗОК МОВИ О. ГОНЧАРЯ
«ТРОНКА»

(1964 р.)

З батьківською ніжністю дивився капітан Дорошен-
ко на хлопця, шо аж на очі напустив козилок своєї ке-
почки. У ньому, притихлому й трохи соромливому, впи-
знає капітан свою давно юність, шо прийшла колись бо-
сою на цей причал, прийшла з торбинкою за плечима,
латана, баграцька... Зі скромним набутком виходила ко-
лись твоя юність на золоту лінію життя, а дя йде осві-
чена, озброєна знаннями, і хоч багато шо різнить вас,
багато між вами несхожого, але ж єднає вас найголов-
ніше — жага праці, сила любові, поривання душі...

— В які ж рейси берете ви нашого степовика? —
допитувались рибалки. — Чи правда, шо повезете в
океан водневу бомбу топити?

Капітан Дорошенко задумався, стояв посуворілий, серйозний. «Друзі мої. Ви не чули звуку лічильників Гейгера, не бачили руйн Хіросіми, але думки ваші про те, що й мої... Малою стає планета, а людина велетнем стала. Вона може зруйнувати це небо, хоча й не може його створити знов. Спробувати спалити хмари, що оторожевіють на сході, але знову не втворить їх. У владі людини — отруїти повітряну оболонку планети, отруїти води океанів, хоч потім очистити їх вона вже ніколи не зможе... Але якщо може людина так багато, то під силу їй і припинити все це! Стоїмо на тому рубежі, коли планета, цей чудовий корабель людства, потребує захисту... І для цього хочу жити. Скільки житиму, кожне діло моє, кожен крок буде проти бомби. І коли Вітчизна накаже потопити її — вважати це вінцем свого життя..»

Сухомлин ще не доварив юшки, як до причалу прибула учбова мотопарусна яхта з кораблебудівного, — вона прибула за капітаном Дорошенком. На мотопаруснику — майбутні мореплавці у робах, все молоді, веселі хлопці-практиканти, що самі цю яхту й збудували, самі й викликались доставити нею на завод прославленого капітана Дорошенка.

Незабаром капітан із своїм юним радистом уже був на борту, серед практикантів; причал зрушився з місця й поплив од них разом з кремезною поштаттю Сухомлина, з казаном на триногах, з рибалками у зюйдвестках, з Гринєю Мамайчуком в розпалахкотілій сорочці... Хатині тополі попливли, Луківі і мати, чабани й отари, і весь степ поплив...

Д О Д А Т К И

А	аааааааааа	аааааааааа
Б	бббббббб	бббббббб
В	вввввввв	вввввввв
Г	гггггггг	гггггггг
Д	дддддддд	дддддддд
Е	ееееееее	ееееееее
Ж	жжжжжжжж	жжжжжжжж
З	зззззззз	зззззззз
И	иіїиіїи	иіїиіїи
К	кккккккк	кккккккк
Л	лллллллл	лллллллл
М	мммммммм	мммммммм
Н	нннннннн	нннннннн
О	оооооооо	оооооооо
П	пппппппп	пппппппп
Р	рррррррр	рррррррр
С	сссссссс	сссссссс
Т	тттттттт	тттттттт
У	уууууууу	уууууууу

А	а	б	в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у
а	б	в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у	
б	в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у		
в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у			
г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у				
д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у					
е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у						
ж	з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у							
з	и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у								
и	к	л	м	н	о	п	р	с	т	у									
к	л	м	н	о	п	р	с	т	у										
л	м	н	о	п	р	с	т	у											
м	н	о	п	р	с	т	у												
н	о	п	р	с	т	у													
о	п	р	с	т	у														
п	р	с	т	у															
р	с	т	у																
с	т	у																	
т	у																		
у																			

§ 20. Перехідне пом'якшення <i>g, k, ch</i>	42
§ 21. Пом'якшення приголосних у сполученні з <i>l</i>	43
§ 22. Зміна звукосполучень <i>*dl, *tl > st</i>	45
§ 23. Спрошення в групах приголосних	45
§ 24. Чергування голосних	45

НАЙДАВНІШІ СПІЛЬНОСХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗВУКОВІ ЗМІНИ
(до пол. XI ст.)

§ 25. Зміна <i>*gv i*kv</i> перед голосним <i>ŋ</i>	47
§ 26. Спрошення груп приголосних <i>*dl, *tl, *dlm</i>	47
§ 27. Ствердіння звука <i>l</i> у групах <i>*tbl, *tell</i>	48
§ 28. Повноголосся	49
§ 29. Зміна звукосполучень <i>*ort, *oit</i>	49
§ 30. Історія носових голосних	50
§ 31. Давні зміни звука <i>ŋ</i>	51
§ 32. Зміна <i>je-</i> в <i>o-</i>	51
§ 33. Звук <i>O</i> замість іншомовного <i>A</i> на початку запозичених слів	52
§ 34. Врота початкового звука <i>l</i> перед <i>U</i> (<i>ŷ</i>)	52

ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ МОВІ ПІЗНІШОГО ПЕРІОДУ
(пол. XI—XIII ст.)

§ 35. Історія голосних <i>Ѣ, Ѧ</i>	53
§ 36. Наслідки занепаду <i>Ѣ</i> та <i>Ѧ</i> в системі голосних	54
§ 37. Наслідки занепаду <i>Ѣ</i> та <i>Ѧ</i> в системі приголосних	57
§ 38. Зміна <i>E</i> в <i>O</i> після шиплячих та <i>l</i>	59
§ 39. Зміна <i>ГѦ, КѦ, ХѦ</i> в <i>ГИ, КИ, ХИ</i>	60

ЗВУКОВІ ЗМІНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 40. Рефлексація звука <i>ŋ</i>	62
§ 41. Перехід довгих <i>O, E</i> в <i>I</i>	64
§ 42. Етимологічні звуки <i>Ы</i> та <i>І</i>	66
§ 43. Зближення ненаголошеного <i>E</i> та <i>И</i>	67
§ 44. Зміна <i>O</i> в <i>A</i>	68
§ 45. Зближення ненаголошеного <i>O</i> з <i>У</i>	68
§ 46. Звук <i>l</i> на початку слова	69
§ 47. Асиміляція <i>l</i> м'якими приголосними	69
§ 48. Зміна <i>l</i> в <i>ŷ</i> (орфогр. <i>В</i>)	70
§ 49. Ствердіння приголосних	72

ІІ ЗАВДАННЯ ТА ВПРАВИ З ФОНЕТИКИ
ЗВУКОВА СИСТЕМА ДАВНЬОРУСЬКОЇ МОВИ ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ
(IX — пол. XI ст.)

§ 18. Завдання та вправи до вступних зауважень	39
§ 19. Голосні і приголосні. Структура складу. Наголос	39

§ 50. Пом'якшення приголосних	73
§ 51. Історія шиплячих і Ц	73
§ 52. Історія губних фрикативних	75
§ 53. Чергування у — В, І — И	76
§ 54. Протетичні приголосні	77

III. ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

1. Післямова до Остромирового Євангелія (1056—1057)	81
2. Напис на Тмутороканському камені (1068 р.)	82
3. Збірник Святослава 1073 р. (Уривок)	83
4. Збірник 1076 р. (Уривок)	84
5. Грамота Мстислава 1130 р.	85
6. Добрилове євангеліє 1164 р. (Уривок)	86
7. Уривок з Галицько-Волинського літопису (1229 р.)	86
8. «Руська правда» за «Новгородською Кормчею» 1282 р. (Уривок)	89
9. Перемирна грамота між королем польським Казіміром і литовськими князями (1340—1349 рр.)	92
10. Перемишльська купча 1359 р.	94
11. «Повість временных дѣтъ» за Татрангівським списком 1377 р. (Уривок)	95
12. Грамота галицького старости Бенка (1398 р.)	97
13. Закарпатська грамота 1404 р.	98
14. Луцька жалована грамота 1434 р.	100
15. Сучавська дарча грамота від 22 лютого 1446 р.	100
16. Жалована грамота 1459 р. (Уривок)	103
17. Уривок з опису Черкаського замку 1552 р.	103
18. З Пересопницького євангелія 1556—1561 рр.	104
19. Пісня про Стефана-воеводу (середина XVI ст.)	106
20. Уривок з актової книги Житомирського міського уряду кінця XVI ст.	108
21. Закарпатська дарча грамота Олекси Миритовича-Солтиса в Фольварку 1606 р.	110
22. Зразок мови Івана Вишневського (поч. XVII ст.)	111
23. Із покарпінських записів на закарпатських церковних книгах (XVII ст.)	112
24. З листа Г. Блажковського від 25 листопада 1734 р.	113
25. Зразок мови Григорія Сковороди (XVIII ст.)	115
26. Уривок з першої друкованої пам'ятки Закарпаття «Урбар» (II пол. XVIII ст.)	117
27. Зразок мови Івана Котляревського. «Енеїда» за списком 1794 р.	119

28. Зразок мови. Т. Г. Шевченка. «Думка» (1840 р.)	120
29. Зразок мови О. Гончаря. «Тронка» (1964 р.)	121

IV. ДОДАТКИ

1. Сторінка із заставкою з Остромирового євангелія 1056—1057 рр.	125
2. Сторінка із Збірника 1076 р.	126
3. Новгородська берестяна грамота № 67 (XIII ст.)	127
4. Сторінка з опису Черкаського замку 1552 р.	128
5. Накреслення букв: устав, півустав і скоропис	129

Кирилл Иосифович Галас, Петр Николаевич Лизанец
Пособие для практических занятий по исторической грамматике
украинского языка
(на украинском языке)

Ужгородский государственный университет

ББ 02112. Зам. 3422. Здано до набору 20. XII. 1965 р. Підписано
до друку 5. III. 1966 р. Формат папери 84×108 1/32, друк. арк. 4,25.
Умовно-друк. арк. 7,14. Тираж 2000. Ціна 50 коп.

Закарпатська обласна друкарня, м. Ужгород, пл. Корятовича, 16.

Помічені помилки

Сторінка	Рядок	Надруковано	Має бути
26	4 зверху	<i>вє▲н ѿти</i>	<i>в▲нѿти</i>
26	4 зверху	<i>динъ</i>	<i>ѣдинъ</i>
26	5 знизу (весь)		лѳвіш припливі к берае- жѳчку к жѳўтаму п'еа- сѳчку ѿа
43	2 зверху	<i>кѳнзъ</i>	<i>кѳнѿзъ</i>
54	10 зверху	<i>*trѳt, *trѳt, *trѳt, *tlѳt)</i>	<i>*trѳt, *trѳt, *tlѳt *tlѳt</i>
55	2 знизу	оує▲-лѳд ил	оуз▲ти роу-
85	2—3 зверху	роуьскоу	роуьскоу
95	6 зверху	котѳрамъ	котѳромъ
95	13 знизу	Хоривеца	Хоривица